

Glasilo Vicepostulature postupka mučeništva

STOPAMA POBIJENIH

»Fra Leo Petrović i 65 subrača«

OBNOVIMO SE

TRG
ZLOČINCA TITA

POBIJENI HERCEGOVAČKI FRANJEVCI 1942. – 1945.

Široki Brijeg – mlinica

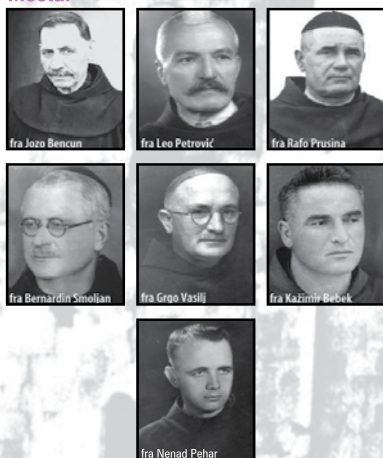
Široki Brijeg – samostan

Mostarski Gradac

Mostar

Križni put

Ljubuški

Zagvozđ

Čitluk

Izbično

Macelj

Kočerin

Zanagline

Međugorje

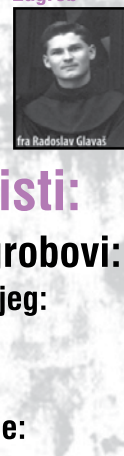
Vrgorac

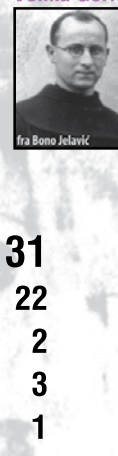
Čapljina

Zagreb

Velika Gorica

Pobili ih komunisti:

1942.: 1

1944.: 1

1945.: 64

Znani grobovi: 31

Široki Brijeg: 22

Kočerin: 2

Čitluk: 3

Međugorje: 1

Macelj: 3

Tražimo svjedočenja glede njihova pogubljenja.
Ako išta o tome znate, dojavite što prije Vicepostulaturi.
Također dojavite ako ste na njihov zagovor dobili neku milost ili čudo.

VICEPOSTULATURA POSTUPKA MUČENIŠTVA »FRA LEO PETROVIĆ I 65 SUBRAĆE«
Kard. Štepinca 14, 88220 Široki Brijeg; tel.: (039) 700-325; faks: (039) 700-326
e-adresa: mostar@pobijeni.info; web: www.pobijeni.info

Dekret pape Urbana VIII.

U skladu s dekretom pape Urbana VIII. i uredbom II. vatikanskog sabora izjavljujemo da ne želimo preteći sud Crkve kome se potpuno podvrgavamo. Riječi »mučenik«, »mučeništvo«, »čudesa« i slično imaju u ovom glasilu samo vrijednost ljudskog svjedočenja.

STOPAMA POBIJENIH

glasilo Vicepostulature postupka mučeništva
»Fra Leo Petrović i 65 subrača«,
IV., 2 (7), Široki Brijeg, 2011.

Glavni i odgovorni urednik:
fra Miljenko Stojić, vicepostulator

Lektura i korektura:
Zdenka Leženić

Adresa:
Kard. Stepinca 14
88220 Široki Brijeg

Veza:
tel.: (039) 700-325
faks: (039) 700-326
e-pošta: mostar@pobijeni.info
internet: www.pobijeni.info

Grafički prijelom i tisak:
FRAM-ZIRAL, Mostar

Glasilu izlazi polugodišnje:
siječanj i srpanj

Godišnja pretplata:
BiH 6 KM, RH 24 KN, EU 6 EUR,
SAD i Kanada 10 USD

Slanje pretplate i dobrovoljnih
priloga (s naznakom za Vicepostu-
laturu i za što):

a) poštanskom uputnicom
b) UniCredit Bank d.d. Mostar,
poslovnica Ljubuški:
žiro-račun (BiH):
3381602276649744
devizni račun (inozemstvo):
IBAN: BA393381604876650839
SWIFT: UNCRBA22

Cijena pojedinog primjerka:
3 KM; 12 KN; 3 EUR; 5 USD

ISSN: 1840-3808

Riječ urednika

fra Miljenko Stojić

Dragi čitatelji!

Isus Krist je davno govorio o osloboditeljskoj ulozi istine i taj je govor mijenjao i mijenja ljudsku povijest. Sebi ne umišljamo posebne uloge i posebne dosege, ali da ćemo uvijek tražiti istinu, tražit ćemo je.

Društvo u kojem živimo i nadalje nije na to spremno, na žalost s obje strane granice. Postupa po političkim odredbama. I dok se je uvijek spremno tražiti navodne ili stvarne zločine iz Domovinskog rata, bilo po osobnoj bilo po tzv. zapovjednoj odgovornosti, uredno šuti o onima iz Drugog svjetskog rata ili iz prve Jugoslavije. A sva ta razdoblja predstavljaju suvremenu povijest koja utječe na kakvoću našega življenja i ne smije se prema njima na taj način odnositi.

Zadaća Vicepostulature nije posvetiti se takvim i sličnim pitanjima te tražiti zapretanu istinu. Ipak, proučavajući povijesni okvir u kojem su pobijeni hercegovački franjevci, dotičemo se i njih.

Upravo smo zbog toga u ovo naše glasilu uveli poglavlje »Povjerenstva« u kojem ćemo obrađivati što u različitim općinama rade pojedina povjerenstva za uređivanje i obilježavanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća. Uostalom, bili smo njihov idejni pokretač i ne želimo ih prepustiti samima sebi.

Kroz proteklo vrijeme poduprli smo i nastojanje da se Trgu maršala Tita u Zagrebu dadne neko drugo ime jer je u najmanju ruku protucivilizacijski i ne-

europski da jedan takav zločinac bude shvaćan kao neka važna ličnost. On i njegovo djelo rak su rana našega društva. Potrebno se od nje izliječiti da bismo se tako obnovili i smjelo zakoračili u budućnost koja nas čeka.

Počeli smo više djelovati i u jednom drugom povijesnom okviru. Riječ je o hrvatskom žrtvoslovu. Crkva u Hrvata, po glasovitu napatku pape Ivana Pavla II., nastoji istražiti i popisati svoje mučenike kroz povijest. Čine to i drugi narodi tako da će na kraju zasjati istina o kršćanskim mučenicima u raznim razdobljima. Vjerujem da ćemo se tada iznenaditi koliko ih je bilo u prosvjetiteljska, liberalna i razna revolucionarna vremena. Pomoći ćemo koliko možemo u svemu tome jer su pobijeni hercegovački franjevci dio te baštine.

Ugodno smo iznenađeni posebno svečanim obilježavanjem, u našem samostanu u zagrebačkoj Dubravi, obljetnice komunističkog ubojstva naše braće. Hvala gvardijanu dr. fra Draženku Tomiću i ostaloj braći na tom pothvatu. Objavljujemo kraće izvješće o svemu zajedno s izvješćem o širokobriješkom obilježavanju te obljetnice.

Nikada ne možemo sve i u kratkom vremenu napraviti, ali ustrajnost se na kraju i te kako isplati. Pokušajmo i vidjet ćemo da je to točno.

Mir i dobro!

IZ SADRŽAJA

Iz ljetopisa	4	Istraživanja	30
Podsjetnik	11	Glas o mučeništvu	41
Povijesne okolnosti	19	Pobijeni	48
Povjerenstva	23	Razgovor	57
Stratišta	28		

SAT POVIJESTI U ŠKOLAMA ZAPADNO-HERCEGOVAČKE ŽUPANIJE U POVODU OBILJEŽAVANJA OBLJETNICE KOMUNISTIČKOG UBOJSTVA HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA

Široki Brijeg, 2. veljače 2011. (Vicepostulatura) – Ministarstvo obrazovanja, znanosti, kulture i športa Zapadno-hercegovačke županije na čelu s ministrom Marijem Bušićem izdalo je naputak pučkim i srednjim školama da održe sat povijesti u povodu 7. veljače kada se na Širokom Brijegu obilježava obljetnica komunističkog ubojstva 66 hercegovačkih franjevac. Za nadati je se da će ovaj primjer slijediti i druge županije s hrvatskom većinom ili barem općine.

Obilježavanje obljetnice počinje već 4. veljače sv. misom u 18 sati. Na samu obljetnicu, 7. veljače, najprije je molitva u 16 sati pred ratnim skloništem gdje su komunisti ubili i spalili 12 franjevac. Nakon toga je sveta misa zadušnica za sve pobijene franjevce i vjerni puk Božji. ✍

OBILJEŽENA 66. OBLJETNICA KOMUNISTIČKOG UBOJSTVA 66 HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA

Široki Brijeg, 8. veljače 2011. (Gojko Jelić / Vicepostulatura) – Još jedna veljača na Širokom Brijegu obilježena je molitvom za pobijene hercegovačke franjevce i vjerni Božji puk. Partizanski zločinci su u svom krvavom naumu mislili da na Široki Brijeg, poslije onog krvavog sedmog dana u veljači 1945., ne će više kročiti nijedna stopa. Međutim, s vjekom i nadom u Boga Hercegovačka franjevačka provincija liječila je svoje rane, a krv mučenika rađala je novim redovničkim i svećeničkim zvanjima. Narod je molio i izmolio nova zvanja i s fratrima obnovio Široki Brijeg čuvajući uspomene na nevino pobijenu braću fratere. I u godinama kada se to nije smjelo, s ponosom je o njima govorio, molio se za njih te se utjecao njihovu zagovoru.

Od samostana do ratnog skloništa i ovog je 7. veljače krenula kolona od 66 svećenika, skupina novaka i ministranata stazom kojom je prije 66 godina prošlo 12 čuvara franjevačkog samostana. Molitva gvardijana i pjesma framaša ujedinila je vjernički puk u jednoj misli – da se ovakvi zločini više nikada ne ponove. Procesija zatim ulazi u crkvu prepunu vjerna

puka, a na grobovima dvadeset dvojice fratara slijedi čitanje njihovih imena. Samo Bog zna koliko su podijelili sakramenata krštenja, koliko su ljudi ispovjedili i pričestili, vjenčali i duhovno poučavali. Koliko su sjemena Božje riječi posijali, a ploda nisu dočekali? Plodovi njihovog redovničkog i svećeničkog poziva i mučeničke smrti vidljivi su danas.

Svetu misu predslavio je hercegovački provincijal dr. fra Ivan Sesar koji je na početku istaknuo riječi bla-

ženoga Alojzija Stepinca: »Kada vam sve oduzmu, ostat će vam dvije ruke, sklopite ih na molitvu i tada ćete biti najjači.«

Provincijal je u propovijedi istaknuo: »I ovo naše okupljanje izraz je dubokog poštovanja i zahvalnosti pred onima koji su nesebičnim i neustrašivim življenjem zapaljenu baklju milosti Božje predali nama u ruke. Zahvaljujući njihovom svjedočanstvu hrabrosti i vjere dobro znam odakle dolazim, ali s puno nade i

strepnje htio bih znati kamo ja i moj narod danas idemo.«

Naša nas povijest obvezuje da tu baklju vjere i pripadnosti svome narodu čuvamo, rasplamsavamo i upaljeno predamo budućim pokoljenjima. Sjećanje na naše ubijene fratre, koji su svojim životom posvjedočili ljubav prema Bogu i svom narodu, potiče nas da i mi vršimo Gospodinu zapovijed ljubavi. Svaki je od ovih 66 ubijenih fratara, kojih se danas spominjemo, na jedinstven način dao kršćanskoj nadi lice Bogu posvećujući svoj život i odgovarajući na potrebe vremena u kojemu su živjeli.

»Braćo i sestre, kako ne bismo upali u napast da želimo postići slavu zbog onoga što su drugi učinili, trebamo se zapitati nad našim životom prihvaćajući otvorena i raspoložena srca primjer što su nam ga naša pokojna braća ostavila. Samo ćemo tako moći iskreno opjevati njihovu slavu. U ovom trenutku, u kojem sa zahvalnošću promatramo prošlost usmjeravajući oči u budućnost prema kojoj nas Duh potiče i vodi, pozvani smo sa zahvalnošću prihvatiti svoju povijest, s odgovornošću sadašnjost i s nadom budućnost«, nastavio je fra Ivan Sesar.

Neka nam Gospodin pomogne da i mi svoje poslanje smjelo svjedočimo i promičemo svjesni da ni vrijeme ni mjesto, političke ili bilo kakve druge okolnosti nisu presudne za ostvarenje svetosti, nego život utemeljen na evanđelju Isusa Krista.

Na kraju sv. mise okupljenom se puku obratio vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača« fra Miljenko Stojić iznijevši iscrpne podatke o bogatom radu Vicepostulature u prošloj godini. Zahvalio je svima koji pridonose uspješnom radu Vicepostulature i sve pozvao na daljnju suradnju i potporu kako bi ovaj postupak, uz Božju pomoć, bio uspješno priveden svome kraju.

Širokobriješki gvardijan fra Sretan Ćurčić izrekao je riječi zahvale provincijalu i svim svećenicima koji

su u velikom broju sudjelovali u slavljenju sv. mise te svima koji su ovih dana molitvom ispunjali širokobriješku crkvu i sudjelovali u programu posvećenu pobijenim hercegovačkim franjevcima. Fra Sretan je posebno pozdravio obitelji pobijenih fratara te članove splitske podružnice Udruge hrvatske domovinske vojske 1941. – 1945. te zahvalio Vicepostulaturi na njezinu zauzetu radu. Gvardijan je na kraju obećao da će s braćom fratriba

čuvati mjesto ubojstva i pokopa naše braće, a sav puk pozvao na molitvu da ih Crkva uzdigne na čast oltara.

Obljetnica ubojstva hercegovačkih franjevac svečano je obilježena i u samostanu hercegovačkih franjevac u Zagrebu u Dubravi. Na poziv gvardijana fra Draženka Tomića sv. misu, uz sumisništvo 16 svećenika, predvodio je gospičko-senjski biskup dr. Mile Bogović. Oko 700 vjernika ispunilo je samostansku crkvu.

Biskup Bogović svoju je propovijed započeo riječima: »Molimo se za njih, ali molimo se i njima!« On je istaknuo da hercegovački franjevci na čelu s Vicepostulaturom »Fra Leo Petrović i 65 subrača« spadaju među najzauzetije zajednice u radu na beatifikaciji svojih mučenika. Podsjetio je na nedavno izrečenu misao na otvaranju Dana pobijenih hercego-

vačkih franjevac: »Nismo se ovdje sastali plakati nego se radovati što su se naša braća ugradila u našu budućnost i budućnost našega naroda. Naše okupljanje je važno kako bismo prevladali sve ono negativno što se govorilo o našim velikanima te tako vedrije išli u budućnost nasljedujući ih.« U nastavku propovijedi biskup se upitao koji su uzori ovom svijetu. Jesu li to sveti koji su se odlikovali sebedarjem ili pak neki drugi? Svetci

su oni koji u svojoj ljubavi grle cijeli svijet poput Krista, a oni koji su k tomu iz ljubavi dali život za druge nazivaju se mučenici. Upravo će oni naći svoje mjesto u svehrvatskom projektu Crkve hrvatskih mučenika na Udbini.

Nakon sv. mise u prepunoj samostanskoj dvorani prikazana su dva filma: prvi o događanjima na Širokom Brijegu 1945. i drugi o iskapanju zemnih ostataka žrtava Drugog svjetskog rata u Knešpolju uz tumačenje fra Marina Karačića i fra Gorana Azinovića. Oni su okupljenima predstavili aktivnosti Vicepostulature »Fra Leo Petrović i 65 subrača«. Novi broj časopisa *Stopama pobijenih*, šesti po redu, predstavio je fra Ante Bekavac. Suorganizator susreta Zavičajna zajednica Široki Brijeg priredila je prigodan domjenak. ✍

U MOSTARU SLAVljena SVETA MISA ZA POBIJENE FRATRE I PUK – 66. OBLJETNICA UBOJSTVA

Mostar, 15. veljače 2011. (MIRIAM) – U ponedjeljak 14. veljače 2011. navršilo se 66 godina otkad su partizani u srijedu 14. veljače 1945. u popodnevnim satima iz samostana sv. Petra i Pavla izveli sedmoricu fratara te ih, vezane žicom, odveli i na mjestu zvanu Čekrk nekoliko stotina metara nizvodno od samostana strovalili u hladnu Neretvu. Njihovi posmrtni ostatci nikada nisu nađeni. Tada su stradali: provincijal fra Leo Petrović (1883.), fra Jozo Bencun (1869.), fra Rafo Prusina (1884.), fra Bernardin Smoljan (1884.), fra Grgo Vasilj (1886.), fra Kažimir Bebek (1901.) i fra Nenad Pehar (1910.).

Na ovaj nadnevak svake se godine u franjevačkom samostanu obilježava obljetnica i slavi sveta misa zadušnica za našu pobijenu braću, ali i za sve nevine žrtve mostarskog kraja stradale u I. i II. svjetskom ratu i poraću, kao i u Domovinskom ratu.

Svečanu svetu misu u 18 sati predslavio je mostarski gvardijan fra Iko Skoko u sumisništvu s provincijalom fra

Ivanom Sesarom, župnikom fra Stipom Markovićem te još 32 svećenika. Gvardijan je u svojoj propovijedi istaknuo da su fratri pobijeni zbog svog čudorednog, duhovnog i intelektualnog značaja i svjedočenja, a ne zbog prekršaja, pa ni najmanjeg civilnog zakona. Ubijajući njih, htio se ubiti duh naroda, njegov katolički, duhovni, hrvatski i kulturni integritet.

Na kraju svete mise župnik fra Stipe je posebno pozdravio članove rodbine pobijenih fratara te zahvalio svima na dolasku i čuvanju spomena na nevine žrtve i molitvama za njih. Zahvalio je također i članovima HKUD-a fra Bernardin Smoljan iz Rodoča koji svake godine na ovaj dan posjete Čekrk, pomole se i upale svijeće na mjestu ubojstva. Misi su nazočili u narodnim nošnjama. Crkva je bila ispunjena do posljednjeg mjesta, a ovo slavlje svojim je lijepim pjevanjem uzveličao župni zbor pod vodstvom s. Slavice Filipović. U liturgijskoj asistenciji sudjelovali su novaci i postulanti. ✍

SVAKA BOSANSKOHERCEGOVAČKA OPĆINA TREBALA BI IMATI POVJERENSTVO ZA ISTRAGU ZLOČINA

Travnik, 28. veljače 2011. (Zvonimir Čilić / Večernji list) – Postupak istraživanja, obilježavanja i uređivanja grobišta Drugoga svjetskog rata i poraća bila je tema sastanka održana proteklog vikenda u Travniku. Organizator sastanka je Hrvatski intelektualni zbor u BiH, a uz dr. Milu Lasića, predsjednika Upravnog vijeća HIZ-a, i vicepostulatora fra Miljenka Stojića, sastanku su nazočili hrvatski dužnosnici općinskih i županijskih struktura političke, izvršne i zakonodavne vlasti.

Fra Miljenko Stojić, koji uporno i sustavno vodi aktivnosti traženja tijela ubijenih hercegovačkih franjevac, a uključen je i u potragu za grobištima drugih žrtava partizansko-komunističkog terora i zločina, kazao je kako se od države ne može dobiti pomoć bilo koje vrste u ovim aktivnostima, ali to ne znači da se od potrage za grobištima žrtava treba odustati.

A dobar primjer za to su aktivnosti koje se već godinu i pol vode u općini Široki Brijeg. Naime, u ovoj je općini još u rujnu 2009. formirano općinsko Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskog rata i poraća, a odnedavno i u još nekim zapadnohercegovačkim općinama. »Cilj je krenuti s ovakvim aktivnostima i na drugim područji-

ma gdje žive Hrvati, konkretno na području središnje Bosne, o čemu se na sastanku u Travniku razgovaralo, prije svega, informativno i savjetodavno. Zakonske regulative za ovakve aktivnosti u BiH i nema i uopće je ne treba čekati s viših razina vlasti i dovoljno je općinskom odlukom formirati istražno povjerenstvo«, kazao je dr. Lasić naglasivši da najveći broj partizansko-komunističkih žrtava nije imao nikakva prava na suđenje, na obranu, nisu imali pravo na život, pa ni na grob i znano mjesto vječna počivališta.

Prema mnogim ocjenama, upravo je Travnik jedno od najvećih hrvatskih stratišta i partizanskih zločina gdje je u samo tri dana (20. – 22. listopada 1944., kada je Travnik pao u partizanske ruke), ubijeno oko tri tisuće zarobljenih hrvatskih vojnika, ali i civila i bolesnika u travničkoj bolnici, a među žrtvama je bio i ne mali broj Bošnjaka. ✍

IZ TISKA IZIŠLA KNJIGA DR. FRA ČASTIMIRA MAJIĆA U NEBO ZAGLEDANI

Široki Brijeg, 17. ožujka 2011. (Vicepostulatura) – Nedavno je iz tiska izišla knjiga dr. fra Častimira Majića *U nebo zagledani*. Uredio ju je fra Miljenko Stojić, a nakladnik joj je Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«.

Na čitateljstvu pristupačan način autor je obradio život i rad svakog od 66 hercegovačkih franjevaca koji su ubijeni tijekom i u poraću Drugog svjetskog rata. Vrijednost i zanimljivost ovog njegovog rada je i u tome što je on svakog od tih fratara osobno poznao. K tomu treba dodati da je svoj rad započeo u 95. godini života i dovršio ga za tri godine!

Knjiga se može naručiti na adresi Vicepostulature (Kardinala Stepinca 14, 88220 Široki Brijeg; tel.: /039/ 700-325; faks: /039/ 700-326; e-adresa: mostar@pobijeni.info). Tvrdio je ukoričena i cijena joj je 25 KM (100 kn; 13 EUR; 16 CHF; 18 USD). ✍

MATICA HRVATSKA ČITLUK GOSTOVALA U ZABOKU

Čitluk, 31. ožujka 2011. (citluk.ba; dio) – Ogranak Matice hrvatske Čitluk predstavio je svoje bogato nakladničko djelovanje u Zaboku. Tim povodom predstavljena su najnovija izdanja čitlučkog Ogranka: roman **Zdravka Nikića** *Sime života vičnoga – Zapisi Stipana Trnovca*, knjige *Međugorje – 30 godina fenomena* **Marijana Sivrića** i **Ive Šćepanovića** te glasilo *Stopama pobijenih* Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«. ...

Predstavljajući aktivnosti Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«, kao i knjigu *U nebo zagledani* dr. fra Častimira Majića, devedesetogodišnjeg fratra rodom iz Vitine koji živi u Chicagu, vicepostulator fra **Miljenko Stojić** govorio je o dosad učinjenju na pronalaženju tjelesnih ostataka 66 franjevaca koje su tijekom Drugoga svjetskog rata pobili partizani.

»Jedna od bitnih stvari koja je napravljena ove godine svakako je iskapanje na Širokom Brijegu u Knešpolju

te u Ljubuškom na Tomića njivi. Vicepostulatura je to učinila zajedno s povjerenstvima za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća u tim općinama koje je imala čast idejno potaknuti. Hvala svima koji su sudjelovali i sudjeluju u njihovom radu, kao i u radu onih u općinama Neum i Posušje koja su također započela radom. Još neke općine namjeravaju isto učiniti. U Dubravi u Knešpolju pronašli smo 28 tijela među kojima bi, prema svjedočenjima, trebao biti i jedan franjevac. Na Tomića njivi također smo pronašli 28 tijela i prema vanjskim znakovima, ostacima tkanine koja neodoljivo podsjeća na habit i ostacima franjevačke krunice, predmnijevamo da su tu pokopana i najmanje dvojica franjevaca. Posmrtni ostatke prebacili smo na Medicinski fakultet u Mostaru i o kome se točno radi znat ćemo nakon DNK analize. Budući da je veoma skupa, jedan pokušaj na jednom tijelu stoji preko 4.000 kn, povjerenstva su objavila žiro-račune na koje svoje priloge mogu doznačiti svi oni koji su u mogućnosti i žele pomoći da se identificiraju svi pobijeni u spomenutim masovnim grobnicama i u drugima koje čekaju na otkopavanje«, kazao je fra Miljenko.

On je nazočnima ukratko ispričao sam tijekom likvidacije širokobrijeških franjevaca, na koji su način ubijani bez suda i sudišta, samo zato što su na sebi imali odjeću sv. Franje.

Za knjigu *U nebo zagledani* u kojoj se govori o pobijenim fratriba, fra Miljenko je rekao da je njezina specifičnost u tome što o njima piše čovjek koji ih je sve poznao. ✍

SKIDA SE PRAŠINA ZABORAVA, ZEBNJE I STRAHA SA SJEĆANJA

Čitluk, 5. travnja 2011. (Dnevni list; dio) – U sklopu tradicionalne kulturne manifestacije »Uskrs s Maticom u Brotnju« 1. travnja u Čitluku je predstavljen rad Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«. Program je započeo sv. misom i putom križa u mjesnoj crkvi u Čitluku te se nastavio u Galeriji fra Didaka Buntića. Uprilичeno je i predstavljanje glasila Vicepostulature *Stopama pobijenih* o kojem je govorio Krešimir Šego, a vicepostulator fra Miljenko Stojić je pred više od 250 zainteresiranih govorio o tome što je Vicepostulatura učinila kroz proteklu godinu kazavši kako je tijekom cijele godine radila na otkrivanju istine o tim teškim danima.

Prema njegovim riječima, jedna od najbitnijih stvari koja je napravljena protekle godine svakako je iskapanje na Širokom Brijegu u Knešpolju te u Ljubuškom na Tomića njivi. Naveo je da je jako bitan događaj bio i premještanje Vicepostulature s Humca na Široki Brijeg prošle godine. »Sada se Vicepostu-

latura može više posvetiti čuvanju, razvoju i izgrađivanju ovog središnjeg žrtvoslovnog mjesta naše provincije, nadovezujući se tako na sve ono dobro što su u tom pogledu fra tri ovdje učinili. Bilo bi potrebno još stvoriti prostore za spomen-izložbu koja bi bila trajan znak što se dogodilo i zbog čega se dogodilo. Kao logičan nastavak žrtvoslovnih mjesta to bi svakako bila zgrada sjemeništa u nastavku samostana. Komunisti su je oduzeli franjevcima i pozvali

smo društvene vlasti da učine sve što je u njihovoj moći da tu zgradu što prije vrate njezinom pravom vlasniku«, zaključio je na kraju fra Miljenko. Ispitivanje i pronalaženje još živućih svjedoka polako se bliži kraju, a fra Miljenko se nada da tih svjedoka ima još. »Njihovo svjedočenje bilo bi jedan od bitnih elemenata da Crkva jednoga dana našu pobijenu braću proglasi blaženima i svetima«, kazao je fra Miljenko. ✍

PUDARIĆ: OVO NIJE PROVOKACIJA NEGO LJUDSKA GESTA I POČAST ŽRTVAMA

Mostar, 14. travnja 2011. (Dnevni list; dio) – Dopr predsjednika Federacije Svetozara Pudarića u prvom službenom posjetu Hercegovini dočekali su uvrjedljivi grafiti i zatvorena vrata vojarne u Rodoču.

Na Partizanskom groblju, gdje je položio vijence, dočekali su ga grafiti »Pudarić kretan«, »Pudariću marš«. No, on kaže da ovakav scenarij govori o svijesti određenih ljudi i skupina u Mostaru poručivši im: »Ja ih žalim jer se radi o stanju koje ih gura u male mišje rupe iz kojih izvire samo ponekad i boje se izići i razgovarati s ostalim ljudima na drugi način. Ja ljude koji su to uradili žalim.«

Osvrćući se na sve nevine žrtve, Pudarić je kazao da postoje određene vrijednosti koje su univerzalne i da odricanje od njih znači odricanje od dobra u nama. Poručuje da posjetima Hercegovini nije želio poslati nikakvu lošu poruku, nego da je njegov cilj bio odati počast žrtvama koje su stradale jer nisu odgovarale određenim režimima.

Pudarić je jučer obišao i Zapadnohercegovačku županiju gdje je razgovarao s Klubom Srba u županijskoj skupštini i položio vijence na spomenik ubijenim franjevcima. »Cijeli posjet je upućen k običnom čovjeku. Žrtve su ljudi, nisu sustavi i organizacije. Na Heliodromu su ubijeni ljudi jer su bili nepodobni. Na Širokom Brijegu su ubijeni ljudi koji su bili nepodobni, a na partizanskom groblju su sahranjeni ljudi koji su se borili za to da nitko ne bude nepodoban. Sutra idem u posjet Pribilovcima i ne očekujem da je crkva obnovljena. Sigurno nije. Tamo su kosti više od 1.000 običnih ljudi bez puški, oružja i tenkova i koji su ubijeni jer nisu bili podobni«, kazao je Pudarić. Dodaje da su radnici Aluminijske i mostarskog Sokola, s kojima je jučer održao sastanke, također otpušteni jer nisu bili podobni određenom sustavu. ✍

PREDSTAVLJEN NOSAČ ZVUKA ZBORA BOGOSLOVA

Zagreb (Dubrava), 9. svibnja 2011. (fra3.net) – U četvrtak, 5. svibnja ove godine, nakon večernje sv. mise u višenamjenskoj je dvorani samostana hercegovačkih franjevaca u Dubravi predstavljen nosač zvuka naslovljen *Na usnama molitva* čiji je tvorac Zbor bogoslova Hercegovačke i Zadarske franjevačke provincije.

Budući da naši bogoslovi već godinama njeguju liturgijsko pjevanje, u određenu se trenutku rodila zamisao da se sav taj dugotrajni trud i napor uložen u pjevačko umijeće konačno zaokruži izborom pjesama zapisanih na nosaču zvuka. Od početne zamisli pa do njezina ostvarenja protekla su gotovo četiri mjeseca obilježena predanim radom, nebrojenim probama i neslomljivom voljom da se započeti posao privede kraju.

Bogoslovni su zbor u njegovu radu pratili: prof. Danijela Župančić (dirigentica i umjetnička vodi-

teljica), prof. s. Domagoja Ljubičić (supervizorica) i prof. Mirta Kudrna (orguljašica). Odabrane su pjesme različita karaktera, ugođaja i tematike. Temeljna pjesma, prema kojoj je i naslovljen CD, jest pjesma »Ubijenim hercegovačkim fratrima« koju je napisao fra Ante Marić, a uglazbio fra Stanko Mabić. Tematski joj je bliska pjesma fra Vjekoslava Miličevića »Dok drhti Brijeg«, s glazbom prof. Miroslava Martinjaka.

Uz samu izvedbu ovih pjesama, sinoć su nam se obratili i njihovi uglazbljivači osvrnuvši se na narav sakralne glazbe koja iziskuje duboko nutarnje proživljavanje pjevane stvarnosti. Predstavljajući su, uz ostalo, stavili i velik naglasak na ogromno zalaganje bogoslovnog zbora i nesebičan rad koji je i urodio ovim CD-om. Nazočnima se na samom početku obratio gvardijan samostana fra Draženko Tomić, a kao glav-

ni odgovorni za čitav pothvat pri samom se kraju obratio odgojitelj bogoslova Hercegovačke i Zadarske franjevačke provincije fra Ljubo Kurtović. Pjevači su gestom uručivanja buketa cvijeća izrazili znak zahvalnosti profesoricama Danijeli, s. Domagoji i Mirti te prof. Martinjaku i fra Stanku.

Predstavljanje CD-a *Na usnama molitva* otvoreno je pjesmom »Zdravo, Sveti Oče!« koju je uglazbio sluga Božji fra Ivo Peran, a zaključeno pjesmom »Kada si već ti, brate naš Franjo!« autora fra Janka Bubala koju je uglazbio fra Stanko Vasilj, a za ovu prigodu harmonizirao prof. Miroslav Martinjak. Čitavo je predstavljanje okončano radosnim druženjem svih sudionika na zajedničkom domjenku u samostanskoj dvorani.

Pjesme o hercegovačkim pobijenim franjevcima moguće je skinuti sa stranica portala www.pobijeni.info. ✍

SJEDNICA KOMISIJE HBK ZA HRVATSKI MARTIROLOGIJ

Zagreb, 18. lipnja 2011. (IKA) – U prostorijama Tajništva Hrvatske biskupske konferencije u Zagrebu pod predsjedanjem gospičko-senjskoga biskupa Mile Bogovića održana je prva sjednica Komisije HBK RH i BiH za hrvatski martirologij.

Predsjednik je iznio razloge za osnivanje komisije i njezine ciljeve. Ona želi odgovoriti na poziv pape Ivana Pavla II. na pragu III. tisućljeća da svi narodi popišu svoje mučenike i da slijede njihovo vjerno svjedočenje. U nas je već mnogo u tom smislu učinjeno, ali je još daleko više ostalo što treba učiniti. Najviše su ostvarile razne postulate za proglašenje blaženima. Većina vice/postulatora je u članstvu komisije. U članstvu su također vrsni poznavatelji povijesti Drugog svjetskog rata i poraća jer je u to vrijeme bilo najviše nevino stradalih, a mnogi od njih upravo zbog svoje vjere.

U daljnjem radu prve sjednice donesene su okvirne smjernice za daljnji

rad komisije. Premda komisija nema za cilj cjeloviti popis stradalih u doba Drugog svjetskog rata i poraća, jasno je da će raditi i na tome te poticati druge da se taj posao konačno dovrši jer se inače i dalje ostavlja velik prostor za razne nečasne manipulacije, kakvih je do danas bilo na pretek.

Komisija je ozbiljno razmatrala pitanje izradbe kriterija za istraživanje žrtava uključujući i izradbu povijesnog okvira u kojemu su žrtve stradale. Posebno je važno istaknuti da je cilj komisije popis žrtava podnesenih zbog vjere. Komisija će pomagati i poticati odgovorne da žrtve komunističkoga terora ostvare svoje civilizacijsko pravo na humani pokop i na dolično obilježje, što je dobrim dijelom zacrtano i u Zakonu o pronalaženju, obilježavanju i održavanju grobova žrtava komunističkih zločina nakon Drugog svjetskog rata, koji je donio Hrvatski sabor. Na žalost, ostaje činjenica da se ono što je zapisano, čak i zakonom određeno,

i dalje zanemaruje i ne ostvaruje. U tom smislu, bilo je govora i o Svehrvatskom grobu u kojemu bi našli svoje zadnje počivalište zemni ostatci neidentificiranih žrtava. Komisija će se u svome radu koristiti radovima naših znanstvenika, a i sama će promicati znanstvena istraživanja u području svojih zadaća.

Komisija predlaže da se izradi cjelovit nacionalni martirologij, a to će biti daleko lakše ako to učine pojedine biskupije za svoje područje, kao i svaka župa. Komisija predlaže da svaka biskupija osnuje svoje povjerenstvo koje bi iniciralo i koordiniralo takav rad na vlastitome području. Ujedno predlaže da svaka biskupija, kao i svaka župa, odredi svoj dan sjećanja na svoje mučenike.

Komisija je izabrala svoje dužnosnike i tako je u cijelosti uspostavljena. Razmotren je i način komuniciranja s javnosti preko internetskih stranica, časopisa te elektronskih i drugih medija. ✍

POČELO ČIŠĆENJE I OBNOVA FRANJEVAČKE MLINICE I HIDROCENTRALE

Široki Brijeg, 22. lipnja 2011. (Ivan Kraljević / abcportal.info) – U veljači 1945. i u poraču komunisti su mučki pobili i spalili 66 hercegovačkih franjevacu. Do sada se zna za posljednje počivalište samo 31 stradaloga. Predmnijeva se da su prošloga ljeta prilikom iskapanja masovnih grobnica u Knešpolju i Ljubuškom pronađena tijela još trojice, ali to će pokazati DNK analiza koja je u tijeku. Iz širokobriježke samostanske zajednice ubijeno je 30 franjevacu, a četvorica su stradala na samostanskom području što je, dakle, ukupno više od polovice. Nije stoga čudno da puk od samog početka pobijene hercegovačke franjevce časti kao »Širokobriške mučenike«.

Jedno od spomen mjesta na pobijene franjevce zacijelo je franjevačka mlinica i hidrocentrala na rijeci Lištici u Širokom Brijegu. Kad je počeo završni komunistički napad na Široki Brijeg, devet se franjevacu s nekolicinom đaka iz svoje klasične gimnazije i okolnim pukom sklonilo u mlinicu i hidrocentralu jer su ta zdanja bila zaklonjena i zbog toga sigurna. Odatle su se 8. veljače 1945. ujutro pješice zaputiti stazom koja je vodila do samostana. Prema svjedočenjima, neki su ih partizani tu našli i rekli im da su borbe završene. Došavši pred klasičnu gimnaziju, kod samostana su svi zajedno zarobljeni. Nakon postrojanja i pogrđnih riječi, čak su i puk poslali kućama, a franjevce zadržali. Kasnije su odvedeni nekamo prema Splitu i otada im se gubi svaki trag. Fra Mariofil Sivrić još je neko vrijeme viđan na području Širokog Brijega kao zarobljenik. Vjerojatno im je trebao da im pokaže kako se rukuje s hidrocentralom. Do sada je u masovnoj grobnici u Zagvozdu pronađen i na patologiji u Splitu 30. prosinca 2005. identificiran jedino

fra Melhior Prlić. To je ujedno prva identifikacija s pomoću DNK metode neke žrtve iz Drugog svjetskog rata na području Hrvatske, Slovenije i BiH.

U znak sjećanja na svoju pobijenu braću Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača« na čelu s vicepostulatorom fra Miljenkom Stojićem i Franjevački samostan na Širokom Brijegu na čelu s gvardijanom fra Sretanom Ćurčićem, započeli su jučer čistiti zapušten prostor na kojem se nalaze ruševna franjevačka mlinica i hidrocentrala. Mlinica je od davnina hranila ovaj kraj (1868.), a hidrocentrala je omogućila da je 1934. zasvijetlila prva žarulja na Širokom Brijegu. Zbog toga je žalosno što su ovako značajna mjesta zapustili oni koji su do danas vodili ili vode Široki Brijeg. Još je žalosnije i nerazumljivije da je nakon pada komunizma zaobilaznica, koja je bila potrebna Širokom Brijegu, prošla ovim područjem i čak prekrila jedan dio mlinice te prekinula predvnu pješačku stazu kroz šumu prema samostanu. Ruku na srce, mogla je ona ići i drugim smjerom te tako

ne nagrđiti ovo područje i oskrnaviti spomen mjesto na pobijene hercegovačke franjevce, ali...

Fratri su, dakle, odlučili konačno stati u kraj nemaru pa i neznanju vlasti i građana. Uz pomoć nekoliko trećoredaca i vjernika zasukali su rukave i po vrućem danu prionuli poslu. Makar i razrušeni, mlinica i hidrocentrala još plijene svojom ljepotom, značenjem i uspomenu. Ispod njih prema rijeci se pruža jedna od luka koje put nije zahvatio i koja se također čisti. Prolazeći vozilima, mnogi su zastajali, gledali što se radi i trubili u znak odobranja. Prema riječima franjevacu, obnova je započela s namjerom da se od ostataka mlinice i hidrocentrale napravi mjesto molitve i sjećanja na pobijene franjevce. Također se namjerava očistiti staza kojom je bilo moguće pješice doći do samostana ili otjerati samljeveno brašno svojoj obitelji. Ta staza sad će biti stubama i prokopom ispod ceste, ili na neki drugi prikladan način, premostiti dio preko kojeg je prošla cesta. ✍

NAČELA KOJIMA SU SE RUKOVODILI FRANJEVCI TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA*

FRANJEVAČKI RED

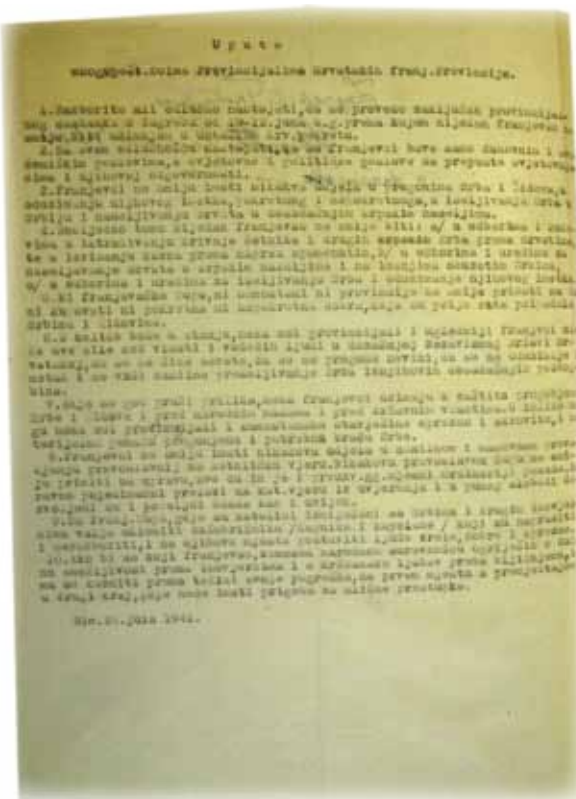
Upute

mnogopost. Ocima Provincijalima Hrvatskih franj. provincija.

1. Razborito ali odlučno nastojati, da se provede zaključak provincijalnog sastanka u Zagrebu od 10-12. juna o.g. prema kojem nijedan franjevac ne smije biti učlanjen u Ustaškom hrv. pokretu.
2. Sa svom odlučnošću nastojati, da se franjevci bave samo duhovnim i svećeničkim poslovima, a svjetovne i političke poslove da prepuste svjetovnjacima i njihovoj odgovornosti.
3. Franjevci ne smiju imati nikakva udjela u progonima Srba i Židova, u oduzimanju njihovog imetka, pokretnog i nepokretnoga, u iseljivanju Srba u Srbiju i naseljivanju Hrvata u dosadašnjim srpskim naseljima.
4. Dosljedno tomu nijedan franjevac ne smije biti: a/ u odborima i sudovima u istraživanju krivnje četnika i drugih Srba prema Hrvatima, te u izricanju kazna prema napred spomenutim, b/ u odborima i uredima za naseljavanje Hrvata u srpskim naseljima i na imanjima oduzetim Srbima, c/ u odborima i uredima za iseljavanje Srba i oduzimanje njihova imetka.
5. Ni franjevačke župe, ni samostani ni provincija ne smiju primati na dar ni kupovati ni pokretna ni nepokretna dobra, koja su prije rata pripadala Srbima i Židovima.
6. Ukoliko budu u stanju, neka oci provincijali i ugledniji franjevci ulože sve sile kod vlasti i vodećih ljudi u današnjoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, da se ne čine osвете, da se ne progone nevini, da se ne oduzimlje imetak i ne vrši nasilno preseljavanje Srba iz njihovih dosadašnjih postojbina.
7. Gdje se god pruži prilika, neka franjevci uzimaju u zaštitu progone Srbe i Židove i pred narodnim masama i pred državnim vlastima. U koliko mogu neka oci provincijali i samostanske starješine oprezno i skrovito, i materijalno pomažu progonjenu i potrebnu braću Srbe.
8. Franjevci ne smiju imati nikakva udjela u nasilnom i masovnom prevadjanju pravoslavni na katoličku vjeru. Nikakvu pravoslavnu župu ne smiju primiti na upravu, sve da im je i preuzv. gg. mjesni Ordinariji ponude. Naravno pojedinačni prelazi na kat. vjeru iz uvjerenja i u punoj slobodi dozvoljeni su i poželjni danas kao i uvijek.
9. Sa franj. župa, gdje su katolici izmiješani sa Srbima i drugim inovjercima valja ukloniti dušobrižnika /župnike i kapelane/ koji su naprasiti i nerazboriti, i na njihovo mjesto postaviti ljude zrele, dobre i oprezne.
10. Ako bi se koji franjevac, zanesen narodnom surevnošću ogriješio o dužnu snošljivost prema inovjercima i o kršćansku ljubav prema bližnjemu, ima se kazniti prema težini svoje pogreške, na prvom mjestu s premještajem u drugi kraj, gdje neće imati prigodu za slične prestupke.

Rim, 24. jula 1941. ✍

* Tekstovi su prijepis prema izvornim spisima.

HRVATSKI FRANJEVCI

Franjevački provincijal
Zagreb, Kaptol 9

Broj 1985/41.

Preuzvišeni gospodine Nadbiskupe!

U ime petorice Provincijala našega franjevačkoga Reda slobodan sam uputiti Vam ovu izjavu kao Predsjedniku Biskupskih Konferencija.

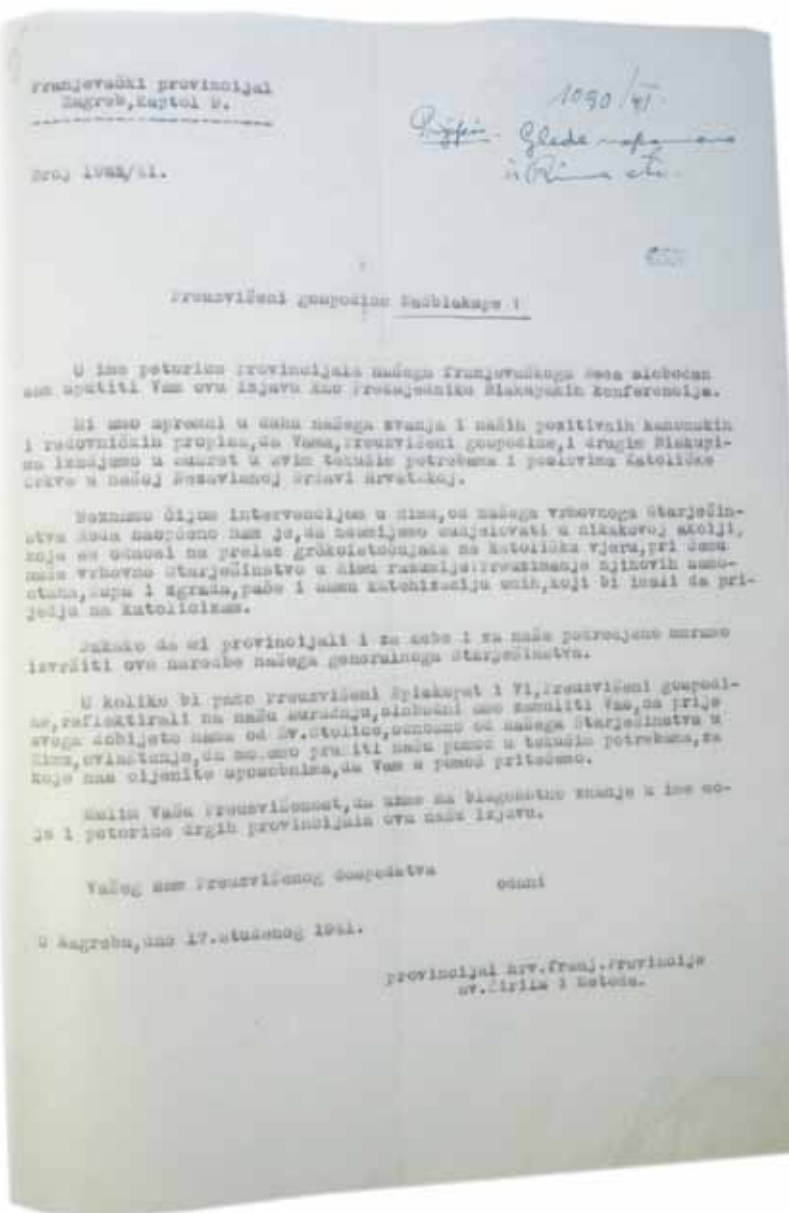
Mi smo spremni u duhu našega zvanja i naših pozitivnih kanonskih i redovničkih propisa, da Vama, Preuzvišeni gospodine, i drugim Biskupima izadjemo u susret u svim tekućim potrebama i poslovima Katoličke Crkve u našoj Nezavisnoj Državi Hrvatskoj.

Neznamo čijom intervencijom u Rimu, od našega vrhovnoga Starješinstva Reda saopćeno nam je, da nesmiemo sudjelovati u nikakvoj akciji, koja se odnosi na prijelaz grčkoistočnjaka na katoličku vjeru, pri čemu naše vrhovno Starješinstvo u Rimu razumije: Preuzimanje njihovih samostana, župa i zgrada, pače i samu katehizaciju onih, koji bi imali da prijedju na katolicizam.

Dakako da mi provincijali i za sebe i za naše podređene moramo izvršiti ove naredbe našega generalnoga Starješinstva.

Ukoliko bi pako Preuzvišeni Episkopat i Vi, Preuzvišeni gospodine, reflektirali na našu suradnju, slobodni smo zamoliti Vas, da prije svega dobijete nama od Sv. Stolice, odnosno od našega Starješinstva u Rimu, ovlaštenje, da možemo pružiti našu pomoć u tekućim potrebama, za koje nas cijenite sposobnima, da Vam u pomoć pritečemo.

Molim Vašu Preuzvišenost, da uzme na blagohotno znanje u ime moje i petorice drugih provincijala ovu našu izjavu.

Vašeg sam Preuzvišenog Gospodstva

odani

U Zagrebu, dne 17. studenog 1941.

provincijal hrv. franj. Provincije sv. Ćirila i Metoda.

HERCEGOVAČKA FRANJEVAČKA PROVINCIJA

Napomene

U okružnici od 17. V. 1941. upozorio sam braću na mogućnost zaraznog utjecaja duha ovog svijeta posebno u opojnim danima novostečene državne nezavisnosti. Ne bude li naša redovnička i svećenička svijest svestrano i snažno razvijena, vremeniti interesi i obziri zasjenit će, ako neće u neprozirni mrak zaviti, nedostižnu uzvišenost i nenadoknadivost našeg božanskog poslanstva. Nije neobična pojava, da prevrati pokolebaju zvanja i u zdravim provincijama. Te opasnosti zabrinjuju očito preč. o. generala pa očekujem, da će naš život u cijelosti demantirati iznešene teške optužbe.

Možemo sa zadovoljstvom utvrditi da je provincija vođena i išla uglavnom putem zacrtanim u ovoj poslanici preč. o. generala. U smislu novijih crkvenih propisa Starješinstvo je nastojalo da od članova ukloni napast preuzimanja odgovornosti na području svjetovne vlasti ne slabeći su tim, nego baš obratno, djelotvornu odanost prema državi i narodu.

Poznato je, da se nijesmo ogriješili o krv ili imovinu tuđu. Strahote zabluda i orgije strasti oko nas nijesu nam pomutile čistoću vjere i spoznaje, da su pred Bogom svi ljudi, bez razlike vjere i imena, braća. Mnogi između nas, s pohvalom ističem, spasavali su živote, otirali suze, ublaživali bijedu i zalagali se za uklanjanje bezakonja. Sotonska zloba i ljudska ludost neće nas razumjeti. Dosta nam je svijest, da će nas za to Bog nagraditi i da nismo iznevjerili duhovnu baštinu sv. Franje.

Ovom prigodom stavljam svoj braći na srce, imajte stalno pred očima ratne teškoće i opću oskudicu. Molimo se Bogu za pomoć i za mir. Svoje franjevačko siromaštvo pokažimo u izbjegavanju svih suvišnih izdataka i u savjesnom ograničavanju životnih potreština: putovanja, hrane, odjeće, obuč. Novčana sredstva provincije, samostana i župa daleko zaostaju za porastom cijena.

Svima preporučam čvrsto pouzdanje u Božju Providnost. Žalosni otpadi mlade braće neka nas potaknu na skrajnje ozbiljan ispit savjesti, starješine i podložnike; odgojitelje, profesorske zborove i mladež. Nemile i neslućene pojave među vjernicima naših župa terete savjest i dušobrižnika. Veseli i neumornu revnost u vršenju naših dužnosti neka milostivo Majčinim savjetom i zagovorom prati Nebeska Zaštitnica provincije i reda.

Bratski vas pozdravlja

Mostar, 12. rujna 1941.

o. Krešimir Pandžić
provincijal

25. I. 1942.

Mnogo pošt. o. Dru fra Petru Grabiću, Provincijalu, Split-Dobri

Mnogo pošt. Oče!

Kad sam se polovicom prosinca vratio iz Rima, mislio sam da ćemo se negdje vidjeti i razgovoriti. U Rimu je govorio i P. Franze, da će se možda navratiti i u Mostar. Govora je bilo, da će putovati apostolski delegat. Međutim, zavalije mećave i ledovi sve puteve, Bog zna dokle, pa Vam se prigodice javljam s nekoliko riječi po Dru Boži Vuci.

Vi Rim poznate po sebi, a i po P. Franze-u pa Vama dvojici provincijala nemam što novo reći, premda mi je preč. o. general naredio, da neke točke zabilježim i saopćim ostalim našim provincijalima. U Ljubljani, Zgbu i Sarajevu usput sam vidio provincijale. Uglavnom prijašnje upute. Mngr. Felice htio je, da u državnom tajništvu razgovaram s referentom za naše krajeve Barbettom. O. general je konačno razgovarao s mngrom Tardaijem. Ni državno tajništvo ni o. general nijesu tvrdo inzistirali, da prekinemo kateheziranje u gornjim stranama, koliko inovjerci svojevrijem traže i pod odgovornošću biskupa i provincijala. Bio sam se vratio u Zgb, nije ni nadbiskup ni delegat bio poslao niti svog izvještaja niti biskupske konferencije. U drž. tajništvu su tvrdili, da će Sv. Stolica izdati direktive za rad na crkvenom polju, ali prije moraju dobiti autentične izvještaje od biskupske konferencije i od ap. delegata. Delegat je mislio božićati u Italiji. Šta je kasnije bilo, ne znam. Kad sam upozorio delegata, onda se je odlučio, da i on sastavi i pošalje svoj izvještaj.

U sporazumu s drž. tajništvom o. general preporučuje i traži: 1) Trijezno se držati, da nikakvi budući događaji ne bi iznenadili ili teretili provincije. 2) U pogledu obraćenika iz grkoistočne crkve držati se točno naputaka Sv. Stolice i običnih pastoralnih norma. 3) Pojedinačno poučeni – ne površno u masama – smiju se primati inovjerci u crkvu pod odgovornošću biskupa i provincijala, koliko naši fratri sudjeluju. 4) Ne primati ni kuće, ni crkve, ni posjed niti od drugih vjera, pogotovu ne od pravoslavnih. 5) Da rečem o. Teofilu, o. Juričev neka se ne pača u nikakve političke posle. 6) Koje su od članova naših provincija biskupi pozvali da katehiziraju šizmatike, neka se ne opozivlju, dok Sv. Stolica ne izda nove direktive. – To je općenito poručio za sve. *Inače vrijede ljetosnje upute, što su ih Vama dali usmeno i pismeno.*

Vrijeme je bilo izvanredno lijepo sve dane. Prvi put sam bio u Italiji. Razgledao sam Rim, Asiz, Firenzu i Veneciju. Naša kolonija u Rimu iz svih provincija lijepo se slaže. Mladariju u fra Karlovoj komisiji, uza sav trud, ne ostavlja bijes. Vole dirati fra Stanka, ali ne ostaje ni on dužan. –

Zanima me kako je uspio P. Franze. Nešto mi je pričao fra Božo.

Vas, o. Teofile i svu braću najsrdačnije pozdravlja odani

o. Krešimir Pandžić

Poseban pozdrav mp. o. Ryzinskomu, ako je još tu. ✍

Provincialat hercegovačkih franjevaca u Mostaru

Broj: 602/43.

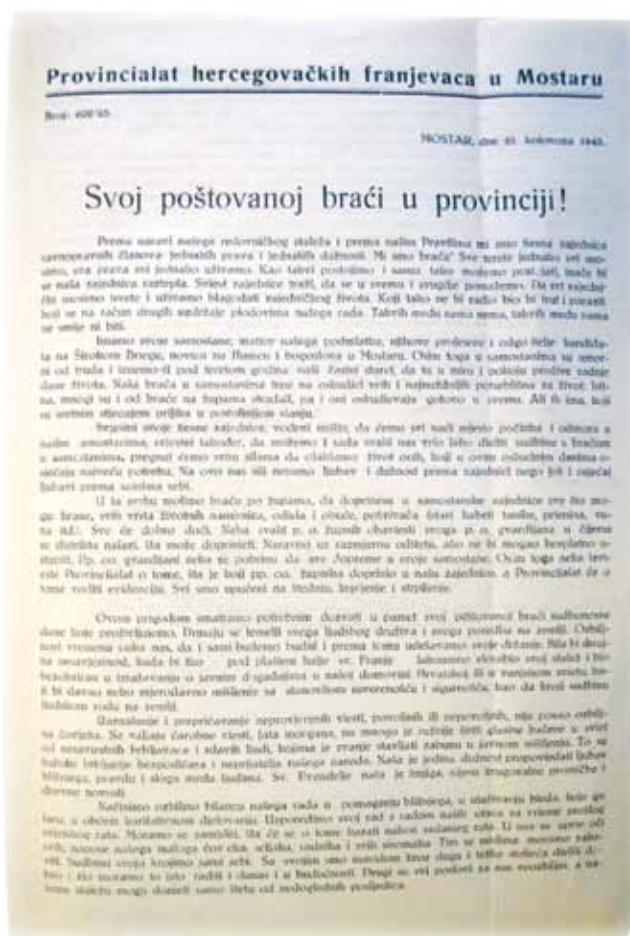
Mostar, dne 21 kolovoza 1943.

Svoj poštovanoj braći u provinciji!

Prema naravi našega redovničkog staleža i prema našim Pravilima mi smo tiesna zajednica ravnopravnih članova jednakih prava i jednakih dužnosti. Mi smo braća. Sve terete jednako svi snosimo, sva prava svi jednako uživamo. Kao takvi postojimo i samo tako možemo postojati, inače bi se naša zajednica raztepla. Sviest zajednice traži, da se u svemu i svugdje pomažemo. Da svi zajednički snosimo terete i uživamo blagodati zajedničkog života. Koji tako ne bi radio bio bi trut i parazit, koji se na račun drugih uzdržuje plodovima tuđega rada. Takvih među nama nema, takvih među nama ne smije ni biti.

Imamo svoje samostane, matice našega podmlatka, njihove profesore i odgojitelje: kandidata na Širokom Briegu, novica na Humcu i bogoslova u Mostaru. Osim toga u samostanima su umorni od truda i iznemogli pod teretom godina naši častni starci, da tu u miru i pokoju prožive zadnje dane života. Naša braća u samostanima trpe na oskudici svih i najnuždnijih potrebština za život. Istina, mnogi su i od braće na župama stradali, pa i oni oskudievaju gotovo u svemu. Ali ih ima, koji su sretnim stjecajem prilika u povoljnijem stanju.

Svjestni svoje tiesne zajednice, vođeni mišlju, da ćemo svi naći mjesto počinka i odmora u našim samostanima; svjesni također, da možemo i sada svaki nas vrlo lako dieliti sudbinu s braćom u samostanima, pregnut ćemo svim silama da olakšamo život onih, koji u ovim

oskudnim danima osjećaju najveću potrebu. Na ovo nas sili ne samo ljubav i dužnost prema zajednici nego još i osjećaj ljubavi prema samima sebi.

U tu svrhu molimo braću po župama, da doprinesu u samostanske zajednice sve što mogu: hrane, svih vrsta životnih namirnica, odijela i obuće, pokrivača (stari habeti, tunike, prtenina, vuna itd.). Sve će dobro doći. Neka svaki p. o. župnik obavijesti svoga p. o. gvardijana u čijemu se distriktu nalazi, šta može doprinijeti. Naravno uz razmjernu odštetu, ako ne bi mogao besplatno ustupiti. Pp. oo. gvardijani neka se pobrinu da sve dopreme u svoje samostane. Osim toga neka izvijeste Provincijalat o tome, šta je koji pp. oo. župnika doprinio u našu zajednicu, a Provincijalat će o tome voditi evidenciju. Svi smo upućeni na štednju, krpljenje i strpljenje.

Ovom prigodom smatramo potrebnim dozvati u pamet svoj poštovanoj braći sudbonosne dane koje proživljujemo. Drmaju se temelji svega ljudskog društva i svega poredka na zemlji. Ozbiljnost vremena nuka nas, da i sami budemo budni i prema tomu udešavamo svoje držanje. Bila bi skrajna nesavjesnost, kada bi tko pod plaštem halje sv. Franje lakoumnno zlorabio svoj stalež i bio bezobziran u izražavanju o javnim događajima u našoj domovini Hrvatskoj ili u vanjskom svijetu; koji bi davao neko mjerodavno mišljenje sa stanovitom suverenosti i sigurnošću, kao da kroji sudbinu ljudskom rodu na zemlji.

Raznašanje i prepričavanje neprovjerenih vesti, povoljnih ili nepovoljnih, nije posao ozbiljna čovjeka. Ne valjaju čarobne vesti, fata morgana, nu mnogo je ružnije širiti glasine bačene u svijet od nesavjestnih brbljavaca i rdavilj ljudi, kojima je zvanje stavljati zabunu u javnom mišljenju. To su babske brbljarije bezposličara i neprijatelja našega naroda. Naša je jedina dužnost propovijedati ljubav bližnjega, pravdu i slogu među ljudima. Sv. Evanđelje naša je knjiga, nijesu krugovalne promičbe i dnevne novosti.

Načinimo ozbiljno bilancu našega rada u pomaganju bližnjega, u utažavanju bieda, koje ga taru, u obćem karitativnom djelovanju. Uzporedimo svoj rad s radom naših otaca za vrijeme prošlog svjetskog rata. Moramo se zamisliti, šta će se o tome kazati nakon sadanjeg rata. U nas su uprte oči svih, napose našega maloga čovjeka: seljaka, radnika i svih siromaka. Tim se mislima moramo zabaviti. Sudbinu svoju krojimo sami sebi. Sa svojim smo narodom kroz duga i teška stoljeća dielili dobro i zlo, moramo to isto raditi i danas i u budućnosti. Drugi su svi poslovi za nas neozbiljni, a našem staležu mogu donijeti samo štetu od nedoglednih posljedica.

Stoga u sporazumu s otcima provincije najstrože pod prijetnjom kaznenih sankcija zabranjujemo svima i svakome u javnosti i uobće pred vanjskim osobama davati izjave o prilikama u Domovini i javno kritikovati rad naših vlasti, prognosticirati budućnost u svijetu i kod nas, te iznositi svoje mišljenje o svjetskim problemima i događajima. Suvišno je i spominjati da nije nitko vlastan davati izjave u ime Provincije ili nas franjevacu uobće, pa ni u svoje vlastito ime. Mi smo svi jedno: jedan za sve, svi za jednoga. Interes jednoga ne može biti različit od interesa drugoga.

Budućnost je naša u Božjim rukama. Njegova providnost ravna udesom svemira, svjetova i pojedinaca. O sudbini čovječanstva razbijaju glave najveći umovi svijeta, ali je konačna odluka u rukama vječnog Neimara, Stvoritelja svega vidljivog i nevidljivog. Naše je da radimo i da se usrdno molimo za milosrđe i pomoć. Pobožno molenje našega Breviara i drugih naših privatnih pobožnosti jest mjerilo duhovnog života. Zanimarivanje molenja Breviara jest najsigurniji znak moralnog padanja i neminovno konačno propadanje. Molimo se, braćo, i bdijmo nad oboma, nad našim siromašnim narodom i nad našom dragom domovinom Hrvatskom. Neka desnica dobroga Oca nebeskoga štiti nas i sav naš hrvatski narod, da nas što manje zanesu mutni valovi krvavo zavađenog čovječanstva!

Braćo, prema ovim smjernicama djelujmo i nadajmo se sretnom svršetku ovoga strašnoga pokolja i Božjega biča na zemlji. Pouzdanjem u Boga vedro gledajmo u budućnost!

Na koncu, poštovana braćo, napominjem i ovo: Nezgodna su putovanja i skopčana su sa stanovitim pogibeljima. Putuje se često samo da se putuje: bez svrhe i bez cilja. Stoga ne će se dopuštati putovanja izvan granica Provincije bez važnih razloga i bez obćeg interesa. Isto tako trebat će ograničiti nepotrebna hodanja i unutar Provincije. Neka se u ovom pogledu točno obslužuju propisi naših Statuta Provincialia (p. 11. n 44 – 46).

Tokom godine nastojat ćemo posjetiti svu braću kod njihovih kuća. Programa puta i posjete ne će biti. Kada se pruži mogućnost onda ćemo se, ako Bog da, vidjeti. Tom zgodom ukoliko budu prilike dopuštale, držat ćemo sastanak s našim Trećarima.

Bratski Vas sve pozdravljamo združene serafinskom ljubavlju i povezane zajedničkim radom i molitvom.

Provincial:
fra Leo Petrović

P. S. Ovo pismo neka se javno pred čitavom redovničkom obitelji pročita i onda u Zbornici 2 – 3 dana izvjesi da svakomu dođe do znanja. ✍

Nastala kao knjižnica Franjevačke bogoslovije, prve visokoškolske ustanove u Hercegovini

MOSTARSKA FRANJEVAČKA KNJIŽNICA OČUVALA JE MNOGE TAJNE O PATNJAMA I MUČENIŠTVU HERCEGOVAČKIH FRANJEVACA

U svim opasnostima franjevci su je nastojali zaštititi i očuvati

► Piše: fra Ante Marić

Oštećenja na Franjevačkoj knjižnici iz Domovinskog rata i početak obnove

Franjevačka knjižnica Mostar stara je kao i sam samostan sv. Petra i Pavla, a njemu je na sv. Josipa 19. ožujka 1890. temeljni kamen položio te blagoslovio početak radova biskup fra Paškal Buconjić. Knjižnica svoj uzrast i posebnu brigu zajednice bilježi osnutkom Franjevačke bogoslovije u mostarskom samostanu u jesenskom semestru 1895. Iz godine u godinu bogoslovija je rasla, bogatila se, a Provincija je uvijek u tabulama određivala pojedinog fratra koji će se brinuti o njezinu uređivanju i vođenju. Knjižnica je preživjela tri rata: Prvi i Drugi svjetski te Domovinski rat. Svaki joj je prijetio uništenjem, a na osobit način Domovinski. No, zahvaljujući upravo samostanu i svojoj Provinciji, imala je u požrtvovnim fratrima svoje čuvare i spasitelje, posebno u vrijeme Drugog svjetskog rata kad su crkva i samostan bombardirani te u Domovinskom ratu kad je 9. svibnja 1992. pred sam rat posve obnovljena crkva sv. Petra i Pavla (1866.) spaljena i srušena sa zemljom. Od buktinje

zapaljene crkve požar je prijetio cijelom samostanu. Zahvaljujući gvardijanu i fratrima koji su ostali u samostanu i vjernim braniteljima HVO-a, požar se nije proširio na samostan i tako progutao i samu knjižnicu. Na sve su njezine prozore bile stavljene metalne ploče, a iza njih vreće s pijeskom. »Svaku su noć«, priča ondašnji gvardijan fra Ivan Ševo, »pregledavali jesu li najprije JNA i srpska paravojska, a poslije vojnici Armije BiH, granatama i zapaljivim metcima probili pijesak i oštetili knjižnicu.« U tijeku obnove očuvane su neke knjige koje su hitci i geleri oštetili, a u nekim su knjigama ostali i geleri te će u konačnom postavu knjižnice biti i predstavljene.

Sve vrijedno knjiško blago fratri su nosili u knjižnicu. Prema planu samostana, koji je izradio Miloš Komadina, knjižnica je bila smještena u podrumskom dijelu istočnog krila. Tu je bila do 1940. Tada je samostan pretrpio poplavu pri kojoj je knjižnica jako oštećena. Iza Drugog svjetskog rata ostaje u prizemlju istog samostanskog krila. Šezdesetih je godina prošlog stoljeća na drugom katu sjevernog krila samostana izbio požar i proširio se na prvi kat. Prouzročili su ga đaci i djelatnici Škole učenika u privredi, koji su bili u većem dijelu samostana od 1945., te je knjižnica opet bila ugrožena. No, Božjom voljom i trudom fratarata koji su sve te godine bili u samostanu, ostala je u životu.

S temeljitom obnovom knjižnice započelo se 2005.

Tada su pronađeni i razni, dobro skriveni predmeti koji su pripadali ubijenim hercegovačkim franjevcima.

Knjižnica je nakon Domovinskog rata strpljivo čekala da na red dođe njezina obnova. Nakon što je na kapituлу donesena odluka o njezinoj obnovi, s radovima se započelo u drugoj polovici 2005. Aproximativni projekt obnove Franjevačke knjižnice Mostar načinila je Katedra za knjižničarstvo (današnji odjel informatologije) Filozofskog fakulteta Sveučilišta

u Osijeku. Za početak su iz starog prostora knjižnice sve knjige premještene da bi se pristupilo obnovi tog prostora te knjižnica smjestila u podrum i prizemlje istočnoga krila. Za tu je prigodu nabavljen i računalni program Biblionet, a provincija je uz fratra knjižničara zaposlila profesionalnu knjižničarku. Tijekom obnove na praksu u Franjevačku knjižnicu Mostar dolaze studenti iz Osijeka.

Fratrari su dobro znali da svaka starija knjižnica krije mnoge tajne. Tako i Franjevačka knjižnica Mostar. Posebno je Provinciju zanimalo žrtvoslov ubijenih fratara. Komunisti-partizani su, naime, bez suđenja nakon Drugog svjetskog rata ubili 66 hercegovačkih franjevaca. Upravo su iz prostora buduće čitaonice 14. veljače 1945. uhitili ondašnjeg provincijala fra Lea Petrovića i gvardijana fra Grgu Vasilja te još petoricu fratara. Mučili su ih, a onda ubili i bacili u rijeku Neretvu. U dugim desetljećima komunističke represije fratri su više od dva stoljeća robijali po komunističkim kazamatima. Je li u Franjevačkoj knjižnici sačuvano išta o tim događanjima?!

Pisana građa

Iznoseći knjige iz prostora knjižnice, pomno je na stranu ostavljan svaki pisani trag, a razabirući i obrađujući knjige, izuzimani su svi pisani papiri i drugo što bi se u njima našlo. Tako je pronađeno mnoštvo pisane građe, neke za koju se mislilo da uopće više ne postoji. Posebno treba naglasiti pisanu građu o orlovskoj organizaciji po našoj Provinciji, potom dosta pisanih tragova oko raspačavanja *Kršćanske obitelji*. Knjižnica je sačuvala 613 primjeraka 11. broja *Kršćanske obitelji* iz 1944. Ratna zbivanja nisu dopustila njezino raspačavanje.

U Knjižnici su pronađeni mnogi pisani tragovi o ubijenim fratrima. Tako su pronađene različite knjige s

njihovim (*ex libris*) potpisom i nadnevkom kad su ih imali. Možda će od mnogih ubijenih fratara to biti i jedini predmet koji je njima pripadao. Pronađene su i sličice kao uspomene s mlade sv. mise ubijenih fratara te neki rukopisi onoga što su pisali. Također su pronađeni rukopisi fratara i ubijenih, onoga što su objavljivali u nekim časopisima. Također, sačuvani su dijelovi arhivske građe pojedinih provincijskih kuća ili samostana te časoslovi nekih od ubijenih fratara.

Predmeti koje je knjižnica sačuvala

Utensilia pro sacro libato in carcere 1946 – 55

(Predmeti potrebni za slavljenje sv. mise u tamnici 1946. – 1955.)

To je omanja kartonska kutija s poklopcem na kojem je plavom tintom na latinskom jeziku naveden njezin sadržaj. Kutija je bila povezana konopom. Unutra se nalazila obična staklena vinska čaša (kalež), mala bočica s čepom od srčike (za vino), metalna kutijica s poklopcem za hostije (kutijica je vjerojatno od lijekova), laneni rupčić s navezenim inicijalima S. Z. (vjerojatno fra Smiljan Zvonar) i drugi o. B. R. (Vjerojatno fra Bonicije Rupčić, osuđen u Mostaru 3. lipnja 1950. na osam godina tamnice. Iste inicijale imena i prezimena ima i fra Bruno Raspudić koji je bio u istražnoj tamnici u Mariboru i Zagrebu od polovice svibnja do početka srpnja 1945.). U kutiji su se nalazila još dva komada lana: veći komad – oltarnik i malo manji – tjelesnik. Kutija je bila dobro skrivena u polici iza složenih knjiga.

Nemoj bacati

Pribor za sv. misu – kojim su se služili

+ fr. S. Zvonar i ostali

U bijeli pakpapier umotana je kutija s poklopcem, nešto veća od spomenute. Na papiru je kemijskom olovkom i tiskanim slovima napisano upozorenje da se ne baca. Na poklopcu kutije te na njezinoj dužoj okomitoj strani ispisan je isti tekst: *Pribor za sv. misu – kojim su se služili + fr. Smiljan Z. i ostali*. U kutiji se nalazio sličan sadržaj: dvije staklene čaše za vino (kalež), mala čvrsta kutija s poklopcem za hostije, više lanenih rupčića (purifikatorij), oveća lanena krpa (oltarnik) i dvije nešto manje (tjelesnici). I ta je kutija bila dobro sakrivena, ali ne na istom mjestu gdje i prva.

Ne diraj!

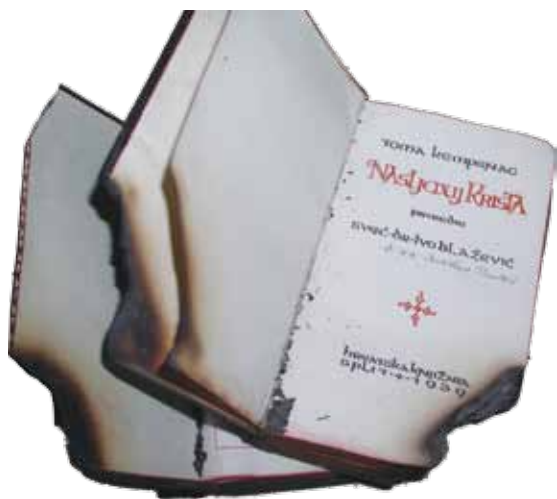
Čaršaf + fra Andrije Topić

Kočerin

Časoslov širokobriješkog gvardijana fra Andrije Jelčića

Knjiga *Nasljeduj Krista* pripadala je fra Borislavu Pandžiću i gorjela zajedno s njim

Iza knjiga u bijelom pakpapiu bio je oko 50 cm dug zamotuljak, mek pod rukom i savitljiv. Nakon što se razmota prvi papirni omotač, dolazi drugi na kojemu je ispisan sadržaj. U zamotuljku je bila lanena plahta – velika, kvalitetna i već pomalo požutjela. Na sredini plahte (po širini, a po dužini nešto prema jednom kraju) nalazila se krvava mrlja. Bila je to fra Andrijina krv. Gledano po mjestu gdje se nalazila na plahti, može se zaključiti da je nastala u visini prsišta.

I taj je zamotuljak bio dobro skriven iza knjiga.

Reliquiae + o. fr. B. Pandžić

Na maloj kartonskoj kutiji umotanoj u bijeli pakpapi, uvezanoj konopom suhom je olovkom bilo napisano: *Reliquiae + o. fra. B. Pandžić*. U kutiji su se nalazile tri nagorjele knjige, jedan notes, iskaznica za željeznice s fra Borislavovom slikom i potpisom fra Radoslava Vukšića, ravnatelja (gimnazije) za godinu 1944.

Bilo je tu i 14. izdanje *Molitvenika fra Andela Nuića*. U njemu je napisano:

Fra (dalje nečitko jer je izgorjelo)
Š. Brieg
26. XII 44.

Toma Kempenjac
Nasljeduj Krista
Priredio
Sveć. Dr. Ivo Blažević
Hrvatska tiskara
Split + 1939
o. fra Borislav Pandžić (napisano naliuperom)

Obje korice i svi listovi s vrha su izgorjeli.

Promptuarium seraphicum
Continens preces, benedictiones
Ritus in administrandis sacramentis
Aliaque plura
Quae in unum collegit
Ad usum quotidianum sacerdotum
praesertim ordinis fratrum minorum
P. Isidorus Trienekens O. F. M.
Prov. Germaniae inferioris filius
Editio quinta penitus recognita
Ad Claras Aquas
Ex Typ. Collegii S. Bonaventurae
1936.
o. fra Borislav Pandžić, prefekt
Široki Brijeg, 1942.

Izgorio donji desni kut knjige.

Notes kožnih korica.

U njemu je fra Borislavov rukopis i s početka i s kraja notesa. Knjiga nije nagorjela.

Iskaznica za Željeznice.

U njoj je fra Borislavova slika iz 1944.

Na drugoj se stranici u rubrici potpisao ravnatelj gimnazije fra Radoslav Vukšić za godinu 1944.

Iskaznica je neoštećena. U njoj ima nešto hrvatskih kuna iz tog vremena.

Slobodno se može predmijevati da je fra Borislav tog 7. veljače 1945. te stvari imao u svojoj ruci. Onoliko koliko je ruka čvrsto držala knjige, i tako ih štitila, toliko nisu izgorjele. Fra Borislav je izgorio, ali njegove su ruke očuvale zapis o tim strašnim trenucima. ✍

Pribor kojim su hercegovački franjevci slavili sv. misu u tamnici

POKOLJ NJEMAČKIH RANJENIKA*

► Piše: dr. fra Mladen Barbarić

Pri koncu Drugoga svjetskog rata (1941-1945) bila je vojna bolnica za hrvatske i njemačke ranjenike u samostanu časnih Školskih sestara franjevnaka na Lištici. Vojnike, ranjenike njegovale su i dvorile same čč sestre. Padom Širokoga Briega 7. veljače 1945. hrvatska se i njemačka vojska povukla prema Mostaru.

Njemački vojnici ranjenici, koji se nisu mogli povlačiti, ostali su u samostanu na krevetu. Bilo ih je oko 20-30.

Kad je upala neprijateljska vojska, odmah su sve ranjenike oplienili. Tražili su i oduzimali sve dragocjenije i vrijednije stvari: satove, lančiće, prstenja, naličpera. Naravno i sve drugo što im se svidjelo.

Izvodili su ranjenike na dvorište. Pred vratima kuće klali su ih kao što se ovce kolju. Položili ih na zemlju i bajunetom po vratu.

Nastao je užasan, grozan prizor. Pláč, u groznom plaču zazivanje i zapomagane. U tužnom zazivanju i plaču zazivali su svoje majke, žene, djecu, braću i sestre i drugu rodbinu.

Ovo mi je s užasnim duševnim bolom i gnjusobom pripovijedala jedna časna sestra koja je tu bila i sve doživjela. Zaboravio sam joj ime.

Pokolj njemačkih ranjenika
Pri koncu Drugoga svjetskog rata (1941-45) bila je vojna bolnica za hrvatske i njemačke ranjenike u samostanu časnih školskih sestara franjevnaka na Lištici. Vojnike ranjenike njegovale su i dvorile same čč sestre. Padom Širokoga Briega 7. veljače 1945. hrvatska se i njemačka vojska povukla prema Mostaru.
Njemački vojnici ranjenici, koji se nisu mogli povlačiti, ostali su u samostanu na krevetu. Bilo ih je oko 20-30.
Kad je upala neprijateljska vojska, odmah su sve ranjenike oplienili. Tražili su i oduzimali sve dragocjenije i vrijednije stvari: satove, lančiće, prstenja, naličpera, naravno i sve drugo, što im se svidjelo.
Izvodili su ranjenike na dvorište. Pred vratima kuće klali ih kao što se ovce kolju. Položili ih na zemlju i bajunetom po vratu.
Nastao je užasan, grozan prizor. Pláč, u groznom plaču zazivanje i zapomagane. U tužnom zazivanju i plaču zazivali su svoje majke, žene, djecu, braću i sestre i drugu rodbinu.
Ovo mi je s užasnim duševnim bolom i gnjusobom pripovijedala jedna časna sestra koja je tu bila i sve doživjela. Zaboravio sam joj ime.

* Tekst je nelektoriran.

HRVATSKA POČETKOM SVIBNJA

Zagreb, 10. svibnja 2011. (Hrvoje Hitrec / hakave.org) – Svibanj je užaren mjesec. Mnogo toga što i danas izaziva (asimetrične) podjele u hrvatskome narodu, događalo se u baš u svibnju davne 1945. No, svibanj 2011. tek je počeo. Jedna reminiscencija na crveni teror odvila se u subotu na trgu koji i dalje, unatoč sjajno plasiranu Titovu mjestu na popisu svjetskih zločinaca, nosi ime po tom monstrumu. Peti po redu prosvjed protiv naziva trga nije okupio toliko ljudi koliko bi čovjek očekivao, ali je bio reprezentativan i po scenografiji i izborom govornika.

narod. Ponudio je i odgovor na pitanje koje se izbjegava: – Naime, je li Tito uopće bio Tito, odnosno je li Tito bio Josip Broz? Odgovor koji Dežman nudi vrlo je jednostavan i suvremen: – DNK analiza. Ostatci komunističkoga diktatora postoje, a postoje i njegovi (navodni ili ne) srodnici pa bi analiza pokazala jesu li u pravu oni koji tvrde da bravarski šegrt koji je izgubio prst na poslu nije bio onaj poslijeratni (ili poslijedrvarski) Tito. Možda bi u pravu bila »službena historiografija« koja te dvojbe odbacuje. Dežmanov je prijedlog svakako pametan.

– deseci tisuća Hrvata pronađeni su u vrijeme narasle cestogradnje. A koliko ih se našlo ispod asfalta preko kojega se i mi vozimo?

Iz pokreta Hrast govorili su Zdravka Bušić i Željko Tomljenović s porukom da će, kao i obično, poslati zahtjev državnim i gradskim vlastima oko skidanja nakazna naziva.

Dan prije razgovarao sam s nekoliko djevojčica i dječaka. Imaju petnaest godina, bliže se šesnaestoj. A znaju sve. Pitaju me kako je moguće da se taj trg zove po tom maršalu Titu. Jer znaju sve. Pitaju me što sam ja učinio! Misle da nešto mogu. Kažem im da sam 1994. bio predsjednik Povjerenstva za imenovanje trgova i ulica u Zagrebu, da je to povjerenstvo, sastavljeno tada od vrlo, vrlo uglednih znanstvenika, donijelo odluku o preimenovanju i da ta odluka postoji (i da nije nijednim aktom poništena, koliko mi je poznato), ali je »zaustavljena« na putu do sjednice Gradske skupštine Grada Zagreba. »Tko ju je zaustavio?« pitaju me. »Ah«, velim, »to je mračna priča, nije za djecu.«

Nepodopština u Proštini

Ostaje nam rečenica Maje Runje da je spomenuti naziv zadnji ostatak Berlinskoga zida u Europi.

Smiren i točan bio je govor Tomislava Jonjića, koji je zločinca Tita i komunističke zločine prikazao u sažetu i, rekao bih, definitivnu obliku – ništa se tomu ne treba dodati, jedino oduzeti trgu sadašnji besramni naziv.

Intrigantan je bio Jože Dežman, predsjednik slovenske komisije za istraživanje prikrivenih grobišta, koji je ponovio da je Slovenija najveće hrvatsko groblje. Podsjetio je koliko je, uz Hrvate, ondje stradao i slovenski

Na prosvjedu je govorio i jedan posebno mudar, rječit i hrabar fratar, uz to sjajan pjesnik – fra Miljenko Stojić. Nije bio općenit. Spominjao je imena i prezimena nekadašnjih alkarskih vojvoda Petra Peke Bogdana i Brune Vuletića kojima kao zločincima ili barem organizatorima komunističkih zločina nikako nije mjesto u članstvu Viteškog alkarskog društva. A govorio je i o novootkrivenim jamama u Vrgorcu i podno Biokova. Ne znam ima li s otkrićima u Vrgorcu kakvu vezu autocesta koja se ondje sada gradi, no ne bih se čudio. U okolici Maribora bilo je baš tako

Zatim se svibanj nastavio u Proštini, općina Marčana, gdje se Savez antifašističkih boraca s mentorom Stipom Mesićem prisjećao hrvatske pobune protiv talijanskih fašista 1921. Da će se ondje dogoditi što se i dogodilo, naime, da će Mesić i »antifašisti« zlorabiti prošinske događaje, doista se i zbililo, a da će se zbiti kao što je bilo prije skupa upozorio je gospodin Ninoslav Mogorović, predsjednik Udruge dr. Ante Ciliga. U svom briljantno pisanu tekstu podsjetio je tko bijaše Ante Ciliga – antipod i Titu i malim crvenim nakazama poput Mesića i Kajina.

Ukratko: Ciliga je doista bio anti-fašist, a 1921. Istrani su doista podigli antifašističku bunu protiv progona i potalijančivanja Hrvata u Istri.

A čemu je bio posvećen govor bivšega predsjednika (Bože, moj!) Mesića? Tomu da sada »neki intelektualci prekapaju grobove«. Čije? O čemu on to? Pa o 1945., naravno, o Bleiburgu i križnim putovima. Kakve to veze ima s Ciligom i Proštinskom bunom? Nikakve. Ali treba, misli, Mesić, uspostaviti vezu, reći da su i Istrani 1921. i partizanski zločinci 1945. bili isti – antifašisti.

Naravno da ta idiotska logika nema nikakva smisla, ali neka se nađe (misle Mesić i Kajin). Stavljanje prljava rublja komunizma pod čiste skute istarske pobune 1921. bezočno je djelo ogrtanja antifašizmom podivljale komunističke soldateske 1945.

Može li takva Hrvatska u Uniju?

Na Krugu za trg dijeljene su brošure koje za tu priliku po običaju sklada dugogodišnji saborski zastupnik Ante Beljo. U brošuri je postavljeno jedno lucidno pitanje: – Hoće li prije konačnoga ulaska u EU, ta EU upitati što je s provođenjem njezinih rezolucija u Hrvatskoj?

Ako već postavlja pitanje o uporabivosti biljnih lijekova koji se prodaju na tržnicama, ne će li EU pita-

Jedna od masovnih grobnica kod Siska. Prema dosadašnjim istraživanjima komunisti su u njegovoj okolini ubili oko 45.000 ljudi.

ti zašto se ne provode njezine dvije rezolucije o osudi komunističkih zločina? Prva iz 2006. u članku 13. kaže: »Skupština Europskoga parlamenta poziva sve komunističke ili postkomunističke partije da u svojim zemljama, ako to dosad nisu učinile, ponovo procijene povijest komunizma i svoju vlastitu prošlost, jasno se distanciraju od zločina počinjenih za vrijeme totalitarnih komunističkih režima i da ih osude bez ikakvih nejasnoća.« Glede Hrvatske, trik je u tome što sada nema komunističke partije, a nijedna postojeća ne će priznati da je postkomunistička. Radije se prave blesavima. No, zato u rečenoj Rezoluciji postoji članak 5. koji je upravljen prema državnim institucijama i kaže: »Pad totalitarističkih komunističkih režima u Srednjoj i Istočnoj Europi nije bio u svim slu-

čajevima popraćen međunarodnom istragom zločina koje su ti režimi počinili... Kao posljedica toga vrlo je niska svjesnost javnosti o zločinima...« (Sada tek vidim jednu »rupu« u Rezoluciji – ne spominje se posebno jugoistočna Europa!)

Kao što je poznato, a ipak treba stalno ponavljati, još jedna Rezolucija objavljena 2009., sličnoga je teksta: u članku 16. naglašava se uvjerenost da je »krajnji cilj otkrivanje i osuda svih zločina koje su počinili komunistički totalitarni režimi pomirba, što može biti postignuto na način da se prizna odgovornost za počinjene zločine, da se zatraži oprost imajući pri tome u vidu potrebu moralnoga preporoda.«

Pa kako Mesić i njegovi »antifašisti« odgovaraju na te rezolucije? Tako da propovijedaju kako su žrtve zločina i zaslužile smrt, tako da prozivaju »intelektualce koji prekopavaju grobove«.

I zato, da se vratim lucidnoj rečenici iz brošure da će »Europa« pitati Hrvatsku (vlast) što je učinjeno u području tih ljudskih prava, što je učinjeno u pitanju rezolucija i zašto nije učinjeno ama baš ništa. I zašto još živi zločinci nisu u tamnicama (recimo, u tamnicama za osobe starije dobi)?

Nemojte očekivati od mene onu licemjernu misao da takva Hrvatska ne može u EU. Može! Pa Velika Britanija je u EU, zar ne?

Bivši predsjednik Stjepan Mesić ustrajno brani komunističke zločine

Velika konferencija o BiH

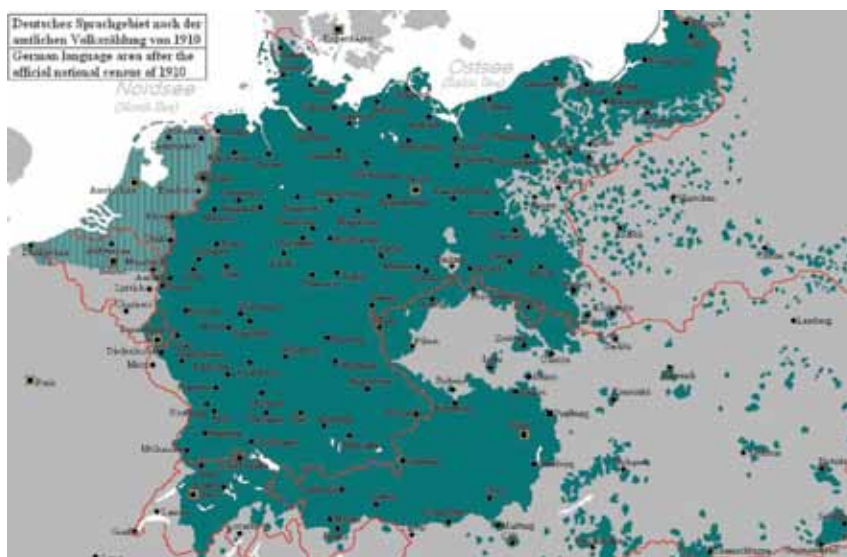
Stanje u Bosni i Hercegovini nikada nije bilo gore, još od ratnih vremena. Hrvati su izigrani već drugi put u dvije godine, Bošnjaci se raduju »pobjedi nad Hrvatima«, a Srbi čine zadnje korake prema odcepljenju. BiH nikada nije bila država u pravom smislu, a sada je ne samo nefunkcionalna država nego i država općega političkog bezakonja koje strani tutori ne znaju ili ne žele spriječiti.

Više nego ikada do sada osjeća se potreba za ustavnim promjenama i novom upravno-teritorijalnom organizacijom, odnosno ustanovljenjem BiH kao konfederacije s trima republikama. Ta kutija, makar i jest Pandorina, treba biti žurno otvorena jer inače BiH ne će biti. Koliko god »velike sile« bile sada usredotočene na druga područja svijeta, moraju biti svjesne da će se – nastavi li se ovako – morati i te kako usredotočiti na BiH. Vrijeme je za veliku (»berlinsku«) konferenciju o bolesniku na Balkanu.

Matematičar Bešker

Mučna provokacija novinara Beškera pod naslovom »Hrvati protiv matematike« nije preveliko iznenađenje. Njemu i njegovu listu samo je trebala haaška presuda da s njom mogu slobodnije izraziti svoju protuhrvatsku razočaranost i otvoreno optužiti Hrvatsku za genocid nad Srbima 1995. Mašući presudama kao smokvinim listovima podivljala srbofilstva, laćaju se aritmetike i providno podmeću. Naime, veli Bešker, prije 20 godina bilo je 12,2 posto Srba, a sada ih je 4,5 posto. »Zar to ne upućuje na genocid?« pita sebe, pita i sve ostale.

Pa doista, gdje su to nestali Srbi? I zašto? Ma zato jer je stvorena samostalna hrvatska država koju su pokušali ubiti, ali nisu uspjeli. Njihova je država u državi propala pa su otišli u državu u državi koju su uspje-

Oko 200.000 Nijemaca civila ostalo je u Jugoslaviji nakon Drugog svjetskog rata, a od toga broja njih približno 70.000 izgubilo je živote u komunističkim logorima

li stvoriti u BiH ili u državu koja je trebala postati jedinom državom do crte Virovitica – Karlovac – Karlobag, a nije. Nikakva genocida nad Srbima nije bilo. Otišli su uz odobravanje EU-a (ili EZ-a) i Washingtona. To što se sada i jedni i drugi prave nevještima, druga je priča.

A činjenica koja ostaje jest da Inoslav Bešker tvrdi isto što i Zoran Tadić, isto što i Dodik, potonji klasični pokrovitelj genocida. A ne tvrdi Bešker isto što tvrdi hrvatska državna vlast (kakva jest da jest). Tako smo dakle, valjda, ipak dobili nezavisno novinarstvo – nezavisno od činjenica, nezavisno od istine, nezavisno od zdrava razuma.

Usput, u drsku krivotvorenju povijesti Bešker i genocid nad »folksojčerima« i protjerivanje (i ubijanje) Talijana pripisuje – Hrvatskoj. Nije to, dakle, bila jugoslavenska, komunistička, partizanska zločinačka soldateska nego je zločine počinila – Hrvatska. »Na rubu genocida«, kaže Bešker kada je riječ o Nijemcima, jer njih je valjda trebalo ipak pobijati, ali rubno (na rubu jama itd.).

Kako se krše ljudska prava

Gotovo da i nema dana kada se u crnim kronikama hrvatskih listova

ne krše ljudska prava. Netko nekoga prijavi, a prije nego što je državno odvjetništvo učinilo svoje, prihvatilo ili odbilo, već je dotični u novinama osuđen, već je njegova krivnja gotova stvar. Tako čitam u dnevnom listu vijest »Načelnik Sutivana ošteti proračun za gotovo milijun kuna«. Ne tako davno iste su dnevne novine – a i ja na portalu HKV-a – hvalile toga načelnika jer je iznimno velikim svotama (za malu općinu) stimulirao roditelje pa su sutivanskom rivom ubrzo zaplovila mnogobrojna dječja kolica – primjer kako se može popraviti demografsko stanje na hrvatskim otocima i uopće. Osim toga, dotični je načelnik na tom položaju dugi niz godina i nikada s njegovim imenom nije bila povezana nijedna afera. A iz napisa objavljena sada u dnevnim novinama vidljivo je isto tako da ga optužuju (vijećnici) za »krimine« koji su vezani uz procedure, a ne za stavljanje općinskih novaca u vlastiti džep.

I kada načelnik bude oslobođen sumnja (a bit će), što će onda uraditi dične dnevne novine? Ništa. To nije vijest.

Nemojte lako prijeći preko te novinarske prakse jer se vama, poštovani čitatelji, nešto slično može dogoditi već sutra. ✍

PREGLED RADA ŠIROKOBRIJEŠKOG POVJERENSTVA

► Piše: **Pero Kožul**

Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskog rata i poraća na području općine Široki Brijeg radi i djeluje već nepune dvije godine. Imenovalo ga je Općinsko vijeće Općine Široki Brijeg i prvo je takve vrste utemeljeno na prostoru BiH. Njegovu ustrojanju umnogome su pridonijeli fra Miljenko Stojić, vicepostulator postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«, dr. Mile Lasić, profesor Sveučilišta u Mostaru i Miro Kraljević, načelnik općine Široki Brijeg.

Zadaća Povjerenstva je da o svim grobištima i stratištima Drugog svjetskog rata i poraća koja se nalaze na prostoru općine Široki Brijeg prikupi sve podatke, pismeno ih dokumentira, obilježi i uredi te po mogućnost žrtve ekshumira i dostojno pokopa ili preda rodbini. Do sada je Povjerenstvo na temelju prikupljenih podataka došlo do saznanja za više od stotinu lokacija grobišta i stratišta. Na tim lokacijama komunistički su zlikovci, prema izjavama svjedoka, mučili i ubili više od 300 žrtava. Manji broj žrtava rodbina je krišom naknadno prenijela u groblja dok se većina i danas nalazi zakopana u više-manje zaraslim pojedinačnim i masovnim grobnicama.

Iznimno zahtjevan posao koji je Povjerenstvo obavilo polovinom 2010. bila je ekshumacija na lokalitetu Dubrava u Knešpolju. U tri masovne grobnice pronađeno je i ekshumirano 28 žrtava. Većina žrtava su civili, jedan broj su njemački vojnici, a među njima, prema više svjedočenja još živućih svjedoka, nalazi se i jedan franjevac. Povjerenstvo je za stručne radove na iskapanju an-

gažiralo forenzičarku Mariju Definis-Gojanović, specijalicu za sudsku medicinu KBC-a Split, i arheologa Tihomira Glavaša. Pored izvađenih kostiju pronađeni su i drugi predmeti: obuća, vojničke pločice, puce, kopče, češljevi, lančići, krunice, medaljice... Pronađeni su i predmeti s pomoću kojih su izvršene likvidacije: dijelovi telefonske žice, puščani i pištoljski naboji. Pronađeni predmeti poslani su na zaštitu u Split.

Ekshumirani posmrtni ostatci žrtava neko su vrijeme bili smješteni u gradskoj mrtvačnici na Širokom Brijegu. Potom su izrađeni posebni limeni sandučići koji su obilježeni brojem i u njih su složene kosti žrtava. U rujnu 2010. ostatci žrtava iz triju masovnih grobnica u Knešpolju prebačeni su na Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru. Početkom 2011. uzet je jedan broj uzoraka žrtava te je, u suradnji s Medicinskim fakultetom Sveučilišta u Splitu, izvršena DNK analiza. Rodbina koja misli da se njihovi najbliži nalaze u ovim

masovnim grobnicama, upoznata je s mogućnošću davanja uzoraka krvi i provođenje identifikacije DNK analizom.

Povjerenstvo i dalje prikuplja informacije i svakodnevno uzima iskaze svjedoka doznajući za nove lokacije počinjenih zločina. Plan Povjerenstva u idućem razdoblju jest početi s obilježavanjem lokacija grobišta na terenu. Povjerenstvo će prema novčanim mogućnostima nastaviti s daljnjim iskapanjima i identifikacijom nevinih žrtava. Zbog toga smo za ovu nadasve humanu djelatnost otvorili poseban podračun (broj: 3382202257086560, sa svrhom doznake »Uređenje grobišta« kod UniCredit banke). Imena donatora, koji to žele, objavit ćemo na našem portalu www.sirokibrijeg.ba na kojem uz portal www.pobijeni.info možete više saznati o našem radu. U ime svih onih koji još uvijek traže grob i kosti svojih najmilijih, svima unaprijed iskreno zahvaljujemo na potpori. ✍

LJUBUŠKA GROBIŠTA – NASTAVAK OTKOPAVANJA

► Piše: dr. Ante Čuvalo

Da podsjetimo, 29. prosinca 2009. utemeljeno je Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta iz Drugog svjetskog rata i poraća na području općine Ljubuški u kojoj su pobijene mnogobrojne nevine osobe. Pobili su ih komunisti na kraju Drugog svjetskog rata i u poraću. Prvo istraženo grobište bila je Tomića njiva. Tu je ubijeno i zakopano 28 osoba.

U prvoj fazi otkopavanja na grobištu Bare prošle jeseni pronađeno je 9 ljudskih kostura. Znalo se da je na tom mjestu ubijeno i pokopano još ljudi, ali zbog čestih kiša i blatna terena radovi su prekinuti i nastavljeni u veljači 2011.

Kako smo već izvješćivali u prošlom broju *Stopama pobijenih* (siječanj – lipanj 2011.), na tom je lokalitetu za vrijeme rata bio iskopan cik-cak rov i izvršitelji ovog zločina svoje su žrtve ubili na rubu rova te ih zatim tu i zatrпали. Nakon mjesec dana iskopavanja, koje je više puta bilo prekidano kišom, u južnom kraku nekadašnjeg rova pronađeni su ostatci drugih žrtava, nedaleko od onih koji su pronađeni prošle jeseni.

Još se sigurno ne zna točan broj žrtava čiji su ostatci pronađeni tijekom druge faze otkopavanja. Naime, kad je nekoć ovaj teren preuređivan za potrebe ondašnjeg komunalnog poduzeća, prokopan je drenažni kanal preko ovog dijela grobišta. Izvođači tih radova su, dakle, presjekli grobište te kosti koje su im »bile na putu« nekamo »sklonili«. O tom vlada šutnja, »nitko ništa ne zna«. Bilo bi humano da progovore oni koji o tim nestalim kostima nešto znaju da bi se i one mogle identificirati i pokopati.

Za vrijeme sadašnjeg otkopavanja došlo je do manjih pomaka kostiju, ali stručnjaci će ipak sve pronađene kosti moći rasporediti i posložiti. Do sada se zna za 6 cjelovitih kostura, a stručnjaci tvrde da su tu još bile pokopane 3 ili 4 osobe. To će se zacijelo znati tek kad znanstvenici obave svoj dio posla. Dakle, tijekom obiju faza otkopavanja na grobištu Bare pronađeni su zemni ostatci 18 ili možda 19 žrtava komunističkog terora.

Kosti pobijenih su u limenim sanducima odvezeni na Medicinski fakultet Sveučilišta u Mostaru i če-

kaju stručnu obradu. Svi koji misle da je netko od njihova roda među ubijenima, dužni su surađivati sa znanstvenicima i njihovu nastojanju da se prema posmrtnim ostacima identificiraju sve žrtve.

Svi znakovi ukazuju da je riječ o civilnim osobama. Način vezanja, ubijanja i pokopa je isti kao i kod prijašnjih otkopavanja. Uz puno žice pronađeno je nekoliko osobnih predmeta: češalj, kutija za duhan i slično. Na nogama jedne žrtve (vidljivo visoka muškarca) bili su posebno uočljivi opanci zvani gumenjaši. Ne samo da su nas podsjećali na gumenjaše kakve smo vidali, ili možda i sami u mladosti nosili, nego su nam pomogli predočiti čovjeka iz jednog od ovdašnjih sela po koga su kao narodnog neprijatelja došli partizani ili njihove slugе. (Možda je to bio čak naš djed, otac, stric, susjed...) On obuva svoje gumenjaše posljednji put, polazi iz svog doma ostavljajući svoje najmilije u strahu i suzama, polazi u nepoznato, u smrt. Njegovi su ga gumenjaši nosili tko zna koliko puta s torbom duhana na leđima preko planina i sretno ga vraćali njegovoj obitelji. Ovaj put potjeraše i njega i njegove gumenjaše na hod u nepovrat. Njega »oslobodiše« života, a opanke blatnih putovanja i zavalise ilovačom kao da ih nikad nije ni bilo. Ipak, on živi vječno, a njegove pronađene kosti i još na nogama gumenjaši svjedoče o zločinu koji počinise komunistički »osloboditelji« unazad toliko desetljeća. Tek danas možemo o ubijenima govoriti i kosti im pronalaziti da bismo ih dostojno pokopali. A počinitelji, zakoni i pravda? Izgleda da ćemo se još načekati!

Tijekom ovog ljeta radovi će se nastaviti na drugim ljubuškim grobištima. ✍

DJELATNOSTI NEUMSKOG POVJERENSTVA

► Piše: **Nikola Koncul**

Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta nastalih u Drugom svjetskom ratu i poraću na području općine Neum u proteklih pet mjeseci ove godine bilježi niz aktivnosti koje su odrađene u suradnji s udrugom Vječni spomen-Memento. Nabrojiti ću najznačajnije.

Budući da smo već znali mjesto i broj žrtava u masovnoj grobnici u Donjoj Žabi, tijekom siječnja i početkom veljače s arheologom Tihomirom Glavašem dogovoren je tijek iskapanja. Sredinom veljače odrađen je izvid lokaliteta masovne grobnice. Istodobno je nabavljeno sedam limenih sanduka za posmrtnost ostatke.

Na sjednici Povjerenstva održanoj 7. ožujka 2011. podneseno je izvješće o dogovoru s arheologom Glavašem glede plana i cijene izvršenja poslova ekshumacije posmrtnih ostataka. Povjerenstvo je prihvatilo iznesene prijedloge, kao i prijedlog da se u proračunu Općine osiguraju potrebna sredstva. Dogovoreno je da se sazove sastanak Povjerenstva i obitelji ubijenih, što je napravljeno 26. ožujka kada su dogovoreni svi daljnji radovi. Zaključeno je da se zbog skučenih financija posmrtni ostatci prenesu u gradačko groblje. Obitelji ubijenih obećale su pomoći u predstojećim aktivnostima.

Nastavljene su intenzivne pripreme za konačan početak radova. Usvojen je prijedlog proračuna Općine Neum čime su sve pripreme završene. Još se samo čekao povratak patologinje Marije Definis-Gojanović sa službenog puta.

Napokon su radovi na ekshumaciji, pod vodstvom arheologa Tihomira Glavaša i pod budnim okom Nikole Koncula, otpočeli 7. travnja. U sastavu radne skupine bili su i predstavnici Policijske postaje Neum te bolničar iz Doma zdravlja Neum. U prva dva dana, kako smo i planirali, otkopano je šest skeleta te su izvršene pripreme za njihovo vađenje iz grobnice. U subotu 9. travnja pridružila nam se patologinja Marija Definis-Gojanović pa su sve kosti pripadajućih skeleta složene u najlonske vreće i pripravljene za prijenos u gradačko groblje gdje će biti položene u limene sanduke. Nakon što su radovi završeni, mjesto zajedničke grobnice je uređeno i vraćeno u prvobitno stanje.

Pokop posmrtnih ostataka obavljen je 28. travnja 2011. u prigodi obilježavanja 60. obljetnice mučeničke smrti don Mitra Papca, dugogodišnjeg gradačkog župnika i žrtve komunističkog progona ubijenog u namještenoj željezničkoj nesreći. Svečano misno slavlje predvodio je stolački župnik i dekan don Rajko Marković uz sumišništvo don Ante Đereka, gradačkog župnika, dr. don

Ivice Puljića, neumskog župnika, i don Vinka Raguža, župnika iz Aladinića.

U kosturnicu na gradačkom groblju pokopani su posmrtni ostatci šest žrtava koje su metkovski knojevci ubili 6. siječnja 1946. u Donjoj Žabi poviše Dobrova, zaseoka mjesta Gradac. Za identitetom i grobom sedme žrtve ubijene istoga dana još tragamo. Tada su ubijeni: Antun Bačić iz Neuma, (Antunov i Cvije, r. Škobo) rođen 8. travnja 1919.; Marica Dugandžić iz Čitluka, djevojka Đure Mora; Nikola Filipović, ustaški poručnik, tabornik iz Čapljine (Matin i Anice, r. Pažin), rođen 3. prosinca 1919.; Ante Glavinić iz Dretelja kod Čapljine (Jozin i Anice, r. Barić), rođen 15. prosinca 1913.; Đuro Moro iz Crnića (Perin i Cvijete, r. Goluža), rođen 1909.; Marijan Papac Zorlić s Pušišta (Baldin i Zore, r. Raguž-Vodenac), rođen 23. listopada 1922. i, kako rekosmo, jedna zasada neidentificirana osoba. Priča se da je to muška osoba iz Požege, ali do danas nema nikakvih valjanih podataka o njezinu identitetu.

No, s radovima nismo stali. Nastavljene su aktivnosti te smo na blagdan mučenika sv. Leopolda Mandića, 12. svibnja 2011., pohodili još živućeg svjedoka iz okolice Nevesinja. R. L. je napunio 90 godina i u više navrata je izrazio spremnost otkriti mjesto gdje su pokopani Mara i Ilija Kitin iz Graca koje su četnici zaklali 25. lipnja 1941. R. nas je poveo teško prohodnom kozjom stazom i pokazao njihov zajednički grob. Mara Kitin rođena je 1861., a njezin suprug Ilija 1867. Nakon što smo završili ekshumaciju, R. je uzdahnuo: »Sad će mi biti lakše umrijeti«. *Sapienti sat.* Supružnici su, kako se vidi, u vrijeme umorstva bili u dubokoj starosti.

Posmrtni ostatci preneseni su u mrtvačnicu u Gradac. Svečana sv. misa i pokop posmrtnih ostataka ovih supružnika bio je 25. lipnja na 70. obljetnicu njihove mučeničke smrti. ✍

POSUŠJE: I MI SMO KRENULI

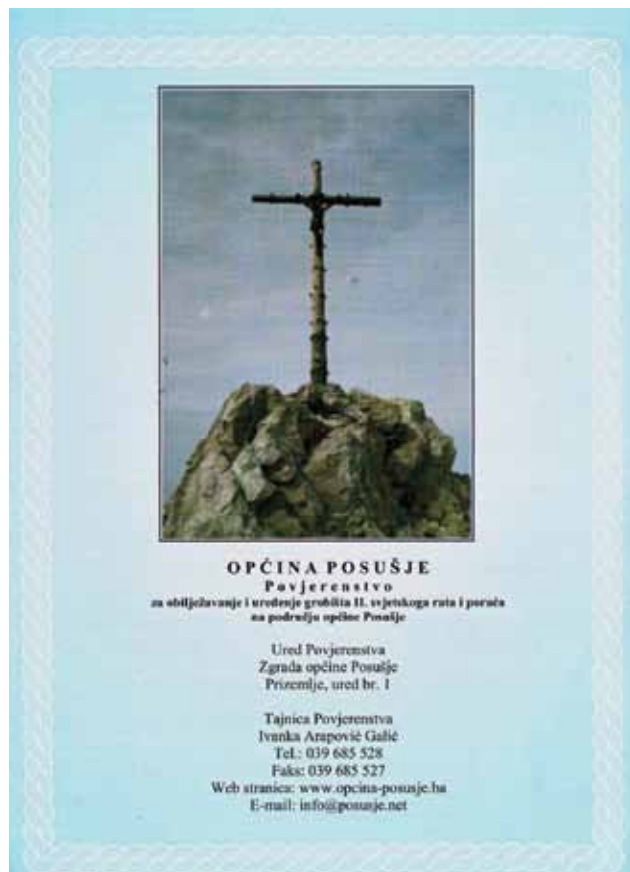
► Piše: fra Milan Lončar

Nakon što se stvorilo novo ozračje u Hercegovini, a najviše zahvaljujući radu hercegovačkih fratara, odnosno Vicepostulature postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«, koju predano vodi fra Miljenko Stojić, vicepostulator, te elektroničkim i lokalnim javnim glasilima koja su postupno mijenjala javnu svijest i odgovornost spram komunističkim žrtvama iz Drugog svjetskog rata i poraća, pokrenula su se i općinska tijela u Hercegovini, ponajprije u općini Široki Brijeg, a zatim u Ljubuškom, Neumu i u Posušju, ciljano osnovavši povjerenstva upravo da bi se učinilo što se još može učiniti. Krenulo je, dakle.

Kako bi spomenuti posao imao svoju zakonsku podlogu, mora se poštivati i potrebna procedura. Tako je i u Posušju na prijedlog Želimira Crnogorca, pročelnika Hrvatske udruge političkih zatvorenika Posušje koji je 8. travnja 2010. uputio dopis Općinskom vijeću sa zamolbom da se osnuje povjerenstvo za obilježavanje i uređenje grobišta Drugog svjetskoga rata i poraća na području općine Posušje, učinjen prvi i nužan korak.

O spomenutu je prijedlogu posuško Općinsko vijeće raspravljalo na 26. sjednici održanoj 17. rujna 2010. te donijelo zaključak da se osnuje Povjerenstvo za obilježavanje i uređivanje grobišta Drugog svjetskoga rata i poraća na području općine Posušje. Istodobno je odlučeno da se uspostavi radno tijelo tog povjerenstva: predsjednikom je imenovan fra Milan Lončar te članovima Branko Leko, Želimir Crnogorac, Zvonko Kukić, Branko Širić, Vjekoslav Čamber, Ljubo Tolo, Zvonko Galić Goganović i Jure Ivanković Bare. Zaključak je stupio na snagu 20. rujna 2010. objavom u *Službenom glasniku općine Posušje* (br. 8/10).

Povjerenstvo je 6. prosinca 2010. održalo prvi sastanak kojemu je nazočio načelnik općine prof. Petar Polić. Nakon što smo se upoznali s radom povjerenstava u općini Široki Brijeg i Ljubuški, a posebno su nam bili korisni materijali širokobriježskog Povjerenstva koje nam je svesrdno stavio na raspolaganje predsjednik Pero Kožul, stvoreni su nužni uvjeti za početak rada. Odlučeno je da se svim Posušanima obratimo s letkom i upitnikom o grobištima Drugog svjetskoga rata i poraća. O našim smo namislama 7. prosinca 2010. obavijestili sva mjesna javna glasila, a letak u 4.000 primjeraka i upitnik o grobištima u 1.000 primjeraka već su 10. veljače 2011. ugledali svjetlo dana. Na taj smo se način obratili posuškoj javnosti riječima:

U komunističkom vremenu vrlo malo se smjelo govoriti o velikim žrtvama hrvatskoga naroda, a posebno u zapadnoj Hercegovini. Na ovim prostorima sve je hrvatsko bilo neprijateljsko, pa tako i sve naše žrtve. Za mnoge se i danas ne zna ni mjesto, ni vrijeme a ni način stradanja. Hvala Bogu u zadnje vrijeme pokrenuo se barem jedan dio hrvatske javnosti. Objavljuju se postupno i karte masovnih stratišta po Hrvatskoj i Sloveniji. Zasižno su u nekima od njih i posmrtni ostatci nekih nestalih Posušana.

Osim u gore spomenutim i nekim drugim zemljama, masovne grobnice sa žrtvama partizansko-komunističkoga režima nalaze se i u Hercegovini, pa tako i na prostoru općine Posušje.

Zadaća ovoga Povjerenstva je doći do što točnijih podataka o svim grobovima, grobištima i stratištima na području općine Posušje, uzeti izjave od još maloga broja živućih svjedoka ili onih koji su nešto od svega toga čuli od već pokojnih svjedoka, istražiti i obilježiti sve lokacije stradanja, sve pismeno dokumentirati i eventualno sve stručno obrađene podatke objaviti. Nas zanima istina – i samo istina. Ne namjeravamo biti sudci povijesti, nego njezini istražitelji. Iako se uvelike kasni s ovim projektom, još nije prekasno. Ovo je potrebno učiniti iz civiliza-

cijskih, ljudskih i kršćanskih razloga. I da i ovo kažemo i bude-
mo još jasniji: Za nas ne bi trebale postojati »naše« ili »njihove«
žrtve; svaka žrtva ima pravo biti zapisana i, ako je moguće,
u primjeren grob i na primjerenom mjestu dolično sahranjena.
Poštivanje žrtava svih zločina znak je veličine naroda.

Iz gore navedenih razloga, poštovani Posušani, poštovani
svjedoci i poznavatelji toga minuloga vremena zla i stradanja,
usrdno vas molimo, da nam pomognete u obavljanju te zadaće, i
to na način što ćete popuniti obrazac (...), koji je priložen ovom
letku i dostaviti ga na bilo koji način (osobno, poštom, faksom,
e-mailom) ovom Povjerenstvu. Za sve druge informacije možete
se obratiti u ured Povjerenstva.

Na 4. stranici letka nalazi se adresa Povjerenstva sa
svim potrebnim podacima: Općina Posušje, Povjerenstvo
za obilježavanje i uređenje grobišta Drugog svjetskoga rata i
poraća na području općine Posušje. Ured Povjerenstva: Zgra-
da općine Posušje, prizemlje, ured br. 1. Tajnica Po-

vjerenstva: Ivanka Arapović Galić. Tel.: 039-685-528;
faks: 039-685-527. Web stranica: www.opcina-posusje.
ba. E-mail: info@posusje.net.

Dana 7. travnja predsjednik Povjerenstva uputio je
dopis svim župnim uredima na području općine Posušje
sa zamolbom da na Cvjetnicu upoznaju svoje vjernike sa
sadržajem letka i upitnika te nađu način kako ih dostaviti
u svaku obitelj. Nešto kasnije, 19. travnja 2011., sličan
je dopis upućen i svim predsjednicima mjesnih zajednica
na području općine Posušje s određenim brojem letaka i
upitnika kako bi i oni bili upoznati s radom Povjerenstva
i u okviru svojih mogućnosti učinili sve što smo dužni
učiniti. Uskoro namjeravamo sazvati novi sastanak Po-
vjerenstva te vidjeti kako je puk reagirao na naš dosadaš-
nji rad i nastaviti s preuzetim poslom sa svom odgovor-
nošću i pred Bogom i pred poviješću. ✍

BUSOVAČA: POKRENUTE AKTIVNOSTI NA UREĐENJU GROBIŠTA IZ DRUGOG SVJETSKOG RATA I PORAĆA

Busovača, 9. lipnja 2011. (Ve-
černji list) – Općinske vlasti Buso-
vače, točnije Općinsko vijeće na čelu
s Mladenkom Čavarom, utemeljilo
je Povjerenstvo za istraživanje i ure-
đenje grobišta iz Drugoga svjetskog
rata i poraća. Na čelu Povjerenstva je
Stipo Krišto, profesor povijesti.

»To je jedan ljudski i civilizacijski
čin, a želja nam je uraditi ovaj po-
sao dok još ima živućih svjedoka iz
Drugog svjetskog rata i neposredno
nakon njega«, kazao je predsjednik
OV-a Busovača Mladenko Čavara
za bosanskohercegovačko izdanje
Večernjeg lista. Prema njegovim rije-
čima, u pripremi je i letak koji će biti
podijeljen građanima kako bi ih se
potaknulo da kažu ono što znaju o
događajima iz Drugog svjetskog rata
i neposredno nakon njega.

Sudeći prema svjedočenjima sta-
rijih stanovnika Busovače, na po-
dručju ove općine postoje brojna
prikrivena grobišta ne samo hrvat-

skih nego i njemačkih vojnika koje
su komunisti pogubili nakon rata.
Najbolja potvrda tomu je pronala-
zak kostiju njemačkog vojnika pri-
likom kopanja kanalizacije uz samu
glavnu prometnicu. Dogodilo se to

prije nekoliko godina kada su mje-
štani obavijestili tadašnji njemački
kontingent SFOR-a nakon čega su
posmrtni ostatci poslani u Njemačku
i dostojno pokopani. ✍

Odluka o rušenju Širokog Brijega pala je u komunističkom skrovištu na Biokovu

SVJEDOČENJE FRA J. D.*

I nesklone državne vlasti pisale su povoljna izvješća
o širokobriješkoj Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji

► Piše: dr. fra Andrija Nikić

Dana 28. srpnja 1972. susreo sam na Čvrljevu (Dalmatinska zagora) fra J. D. i s njim započeo razgovor. U razgovoru mi reče da je on god. 1944. bio na Širokom Brijegu vanredni đak. U to vrijeme je na Širokom Brijegu polagao ispite, jer nije bio u mogućnosti da stoji na Širokom Brijegu. U studenom iste godine polagao je zadnje ispite pred fra Radom Vukšićem i ostalim profesorima. Početkom 1945. rat je bjesnio na sve strane. On nije u prvom mjesecu te godine dolazio na Široki Brijeg. Početkom veljače došao je na Široki Brijeg. Smjestio se u konvikt i tu ostao neko vrijeme. Što je sve zapamtio on mi je saopćio kako slijedi. On je svjedok događaja god. 1945.

+++

– U zimsko vrijeme god. 1945. – započeo je fra J. D. – bio sam na Širokom Brijegu. Ne znam točno kojeg dana, ali odmah u početku započeli su ratovi u tom predjelu. Dana 7. veljače ja i moj brat, tadašnji oficir I. D. susreli smo se kod konvikta. Znači da je u to vrijeme sve bilo mirno jer su partizani s I. stigli pred crkvu. Ušli su partizani u samostan. Što se događalo ja ne znam, ali kasnije mi je moj brat rekao: – Prema fratriba se postupalo užasno.

Bilo je ratno vrijeme u veljači god. 1945. Široki Brijeg je bio posljednji cilj partizanima. Tu su se iskalili, pretrpjeli gubitke i zaletili se.

A: Što to znači?

J: Partizani su se zaletili na Široki Brijeg prije vremena. Naime, znalo se da će se ostatci njemačke vojske ubrzo povući prema Sarajevu. Taj zalet je partizane koštao života, ali za to su samo oni krivi.

A: Zašto su pošli prema Širokom Brijegu?

J: Dvadesetak dana prije toga, t.j. oko 17. siječnja 1945. na Crvenom Vrh u Biokovu, u blizini Šestanovca skupili su se i održali sastanak: I. G., M. i D. T., I. D. – moj brat – A. M. i V. M., dva brata P., kako mi se čini jedan se od njih zvao A. i moj otac A. D. Održali su sastanak i na tom sastanku su odredili da treba Široki Brijeg spraviti sa zemljom.

Kad su to izrekli onda su mislili u prvom redu na fratre koji su bili sinonim Širokog Brijega. Široki Brijeg su željeli uništiti jer je on bio centar Hercegovine. Ja kao dobar poznavatelj kulturnog nivoa bivše gimnazije na Širokom Brijegu mogu reći sve najljepše o fratriba i o mojim profesorima na Širokom Brijegu. Divni su bili oni profesori. Vršili su svoju profesorsku dužnost. Provincija hercegovačkih franjevaca je sve činila da

bi ta gimnazija imala odličan profsorski kadar. U tom je uspjela. Kako se sjećam, izvještaji državnih nadzornika su bili vrlo povoljni za ovu gimnaziju. To najodličnije partizani su željeli uništiti, tako da bi odvojili kulturni svijet od te gimnazije i njezinih profesora. Odluka je pala i trebalo ju je ostvariti. To ostvarenje nije ništa drugo nego ubijanje nevinih ljudi.

Bez ikakva razmišljanja partizani su se dali na »posao«. Došli su na Široki Brijeg. Uveličali su svoje gubitke. Prikazali svijetu da su fratri bili krivi i onda činili što je kome bilo po volji. Tko je ubijao nevine fratre, teško je odrediti, ali mogu reći da su neki od onih koji su bili na sastanku u Biokovu u siječnju 1945. tragično završili. Naime, A. M. se objesio u Zagrebu god. 1946. Tako su završili i dva brata P., moj otac A. D. se otrovao i on je na duši imao udio u tom zlodjelu.

A: Da li je istina da su fratri iz samostana na Š. Brijegu prolijevali ulje po partizanima?

J: Moj brat koji je osobno tu bio prisutan demantirao je tu glasinu. Fratri nisu ništa poduzimali u ratu protiv partizana. Nisu dozvoljavali da se Njemci i Hrvati uvlače s oružjem u samostan. Napravili su sklonište protiv avionskih bombardiranja i u tom skloništu su se sklanjali, kao

* Tekst je nelektoriran. Inicijali poznati Vicepostulaturi.

i u podrumu svog samostana. Kad su partizani ušli u samostan izveli su fratre iz podruma samostana i pozvali one koji su se sklonili u sklonište nedaleko od samostana. Što se tada sve odigralo moj brat je izrazio riječima: prema fratri se postupalo užasno.

Fratri su poubijani na raznim stranama. Znam da ih je nekoliko pobijeno sa časnim sestrama u Lozovcu kod Šestanovca (u Biokovu) u

jednoj pećini. Znam gdje se to nalazi. [Obećao me je fra J. odvesti tamo i pokazati mi samo mjesto].

Drugih vijesti o hercegovačkim fratriba fra J. ne zna. Reče mi da su prošle godine kad je bila afera oko brošure Široki Brijeg on i njegov brat I. bili pozvani od Udbe grada Splita na saslušanje. »Ja i moj brat smo i tada rekli da su fratri nevino pobijeni. Ta vijest nije nigdje objavljena, jer se protivi tada traženim doku-

mentacijama«.

Fra J. mi je dana 1. kolovoza 1972. na Unešiću saopćio da posjeduje nekoliko partizanskih izvještaja o borbama u Hercegovini god. 1945. Ima sve u svemu oko 20 stranica raznih izvještaja. Obećao mi ih je dati kad ih nađe. Sad se ne nalaze kod njega, nego u njegovim stvarima na L., ili kod njegove kuće u R. Nisam te dokumente ni kasnije dobio. ✍

БОРБА

ОРГАН КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

БРОЈ 36 — ГОД. X БЕОГРАД, ЧЕТВРТАК, 8 ФЕБРУАР 1945. ЦЕНА 50 ДИНАРА

УСТАШНИ ЗЛИКОВЦИ У ФРАТАРСКИМ МАНТИЈАМА

Почевši 1941. после слома Југославије јерци саута Хатлера, Алте Памалић, ушли су у Боску и Херцеговину своје изабране емигрантске јединице одстојали од професионалних убица. Те наставе «независне» дошле су у Боску и Херцеговину са задатком да остваре Хатлеров план о братоубилачком рату и потпуном уништењу наших народа и уштење српских и хрватских народа за остваривање тог плана уштење аликовача, а крива брала је у босанско-херцеговачким фрatribама.

Католички самостани у Босни и Херцеговини, ка први последици и поштова, пошале су дозволу уштењем емигрантских бивших централних уштењем пропаганде и интригама, коначно, уштење и архаички уштењем стожерима, дуборика, дуборикама и италијанско-немачким фашистичким групама. Ту подлогу уштењем уштења и фашистичким ескадронима дала је генерација оних босанско-херцеговачких фрatribа коју су остварили у духу савремене идеје Србама и Хрватима, у духу верске и националистичке непријатељности и погрома аугуст аустриског двора пошале француским суровим надзираницима Шандлер и дахалима хитлеровачки надзираници у Сарајеву и Риму Шарел. Али одржавају сај босанско-херцеговачких фрatribа, која су професионалне и политиколошке елементи у Хрватској и Босни променили «уштење» и заузели су тиме да уштење саво моралну и политичку подлогу фашистичким, кривичним, што се одмах савршено уштење редове уштењем коначно.

Пон фирмичке одобрење вере и црне од «бошњачке куте», босанско-херцеговачки фртри организациони су за ратне фашистичке одобрење, што масовски пошале Србама и Хрватима у оштење Лива, Дуба, Провора, Мостара и Сто-

пошале. Како су босанско-херцеговачки фртри изабрали своје лаке човеке и професионалне емигрантске јединице фртри Хитлера, Алте Памалић, ушли су у Боску и Херцеговину своје изабране емигрантске јединице одстојали од професионалних убица. Те наставе «независне» дошле су у Боску и Херцеговину са задатком да остваре Хатлеров план о братоубилачком рату и потпуном уништењу наших народа и уштење српских и хрватских народа за остваривање тог плана уштење аликовача, а крива брала је у босанско-херцеговачким фрatribама.

Прошле су три године сурове и тежне борбе са окупаторима и аликовачким помаћима и у оштење дахика кад се већ валаре савршеном страдала и шатава народа Босне и Херцеговине, коначно у фртрибима кривама. Још крају изабрали свој пошале. У пошале вреће оштење су се оштење на цело уштење брала које уштење уштење оштење, паље и прете: «Кад партизани не су уштење коначно тежне оштење нех и уштење наш прет». Али прет којим оштење прете дахика и нех прет прет прет године, то је крива прет Алте Памалић, која је уштење оштење сагати и крива слободнаштво народи црнега савта.

Према босанско-херцеговачким фрatribама који су три године под замишљеном културом крива крива и уштење жарко по Босни и Херцеговини, крива крива брала је крива коначно оштење. У пошале вреће аликовачи оштење претли су саву грануку и мурт и претлава, нех нех. Протежа коначно у фртрибима кривама крива народна власт претлава потребе мере дахика народну уштење и Херцеговачки одобрење, жарко и оштење, нех.

Ратни извештај Врховног штаба 7 фебруара

Трупе маршала Коњева проширујући мостобран на западној обали Одре заузеле су југоисточно од Бреславе још преко 50 места, док су трупе маршала Жукова северно и јужно од Кистрина чистећи од непријатеља источну обалу Одре зарobile преко 4 хиљада Немаца и заплениле 69 авиона

Москва, 7 фебруара
У току 7 фебруара јужно од Немца трупе су водиле офанзивне борбе и заузеле више од 30 насеља, међу којима Битон, Залу, Пасово, Лагари, Пашово. У току 5 и 6 фебруара у рејону Немца трупе су зарobile 2.200 немачких војника и официра.

Северно и јужно од града Кистрина (на Одр) трупе су трупе водиле борбе, оштење партизана са источне обале реке Одра, и заузеле насеља Черини, Алт, Липчарина, Гителбиз, Хелза, Климент, Алт Дрени, Третни, Кувердиф, Аурис. У току борбе 5 и 6 фебруара у оштење рејону зарobile више од 4.000 немачких војника и официра и заплениле на аеродромима 60 непријатељских авиона.

Југоисточно од Бреславе наше трупе, проширујући борбе на проширеном мостобрану на западној обали реке Одра, заузеле су више од 50 насеља, међу којима Мерцелов, Вербен, Грошбург, Липчарина, Дајн-Липа, Михалу, Боренкаја, Ваљфогунд, Ежене, Праједер. У борбама у току 5 и 6 фебруара у оштење рејону је заробљено више од 4.200 немачких војника и официра и запленило на аеродромима 28 непријатељских авиона.

У будућности се и даље воде борбе за уништење општењем непријатељских гарнизона. Наше трупе заузеле су још 10 насеља града. У борбама у току 5 и 6 фебруара у западној делу града (Будува) заробљено је више од 5.000 непријатељских војника и официра.

У току 5 фебруара на западној обали

Страна прва:

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Страна друга:

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Страна трећа:

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Страна четврта:

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

У ОВОМ БРОЈУ:

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Уштење аликовачи у фртрибима кривама. Према партизи заузеле преко 50 насеља. Конференција сај босанско-херцеговачких фртрибима, Одром и Битонима Памалић.

Савршеном Дрком, аликовачи оштење аликовачи кривама.

Иштење шатава аликовачи кривама. Битонима народ оштење је 70 аликовача.

Конференција репретива официра бивших југословенских војска.

Нтјући оправдати комунистички злочин на Широком Бријегу, *Борба* 8. вељаке 1945. donosi чланак »Усташки зликовци у фртарским мантијама«

Tito i Vrhovni štab rabili su različite crte zapovijedanja

JE LI JOSIP BROZ TITO OSOBNO ZAPOVJEDIO MASOVNE LIKVIDACIJE POLITIČKIH NEISTOMIŠLJENIKA? (II.)

Komunisti su na svaki način htjeli ovladati Mostarom

Tito je osobno zapovijedao završnim partizanskim napadima na Široki Brijeg i Mostar

► Piše: **Damir Šimić**

Dostupna partizanska dokumentacija, uključujući i dokumentaciju KNOJ-a, OZNE, KPJ te svjedočenja izravnih sudionika tih događaja, kazuju da je partizanski Vrhovni štab i vodstvo KPJ na čelu s Josipom Brozom Titom koncem siječnja 1945. ostalo zatečeno prodorom njemačko-hrvatskih snaga prema Metkoviću i Vrgorcu, kao i ukupnim vojno-političkim učincima operacije »Bura«. Naravno, plod je to poglavito katastrofalno loših procjena partizanskih obavještajaca koji su na potpuno krivim temeljima prosudili da će, po uzoru na ranije povlačenje s obale Jadrana, doći i do njemačkog napuštanja Mostara kao i njegovih bočnih obrambenih stupova u Širokom Brijegu i Nevesinju. Stoga, nakon što je, posljednjih dana siječnja 1945. do Beograda stigla vijest o vojničkim neuspjesima i rasulu 9. dalmatinske divizije u zapadnoj Hercegovini, žurno je sazvan sastanak partizanskog Vrhovnog štaba. Sudeći prema partizanskim izvorima, ovom sastanku osobno je predsjedao čelni čovjek KPJ Josip Broz Tito¹, što je samo po sebi znak kakve je alarmantne učinke operacija »Bura« imala na vodstvo partizanskog Vrhovnog štaba i vodstvo KPJ.

Nakon raščlanjivanja novonastale vojno-političke situacije na neretvanskom operativnom pravcu, 30. siječnja 1945. odaslana je zapovijed 8. dalmatinskog korpusa da glavninu svojih snaga žurno prebaci na to područje te da u suradnji s 29. hercegovačkom divizijom, 2. brigadom KNOJ-a, koje su imale djelovati samostal-

no, te ostalim pridodanim postrojbama ovlada Širokim Brijegom, a odmah zatim i Mostarom. Ovdje je svakako iznimno važno istaći da 29. hercegovačka divizija tijekom trajanja Mostarske operacije nipošto nije bila zapovjedno podređena štabu 8. dalmatinskog korpusa, što je dobar dio partizanskih povjesničara desetljećima tvrdio. Spomenuta divizija bila je, kao i 8. dalmatinski korpus, izravno podređena partizanskom Vrhovnom štabu, što potvrđuje i nekoliko partizanskih izvora. »O dolasku glavnih snaga 8. dalmatinskog korpusa u zapadnu Hercegovinu ali ne i o njihovim zadacima – štab 29 divizije bio je obaviješten 2. ili najkasnije 3. februara 1945. preko štaba 3. divizije KNOJ-a«, svjedoči Danilo Komnenović, tadašnji zapovjednik KNOJ-a za BiH,² naglašavajući da je »štab 8. korpusa tek 6. februara uputio dopis štabu 29. hercegovačke u kome ga je izvijestio o zapovjedi Vrhovnog štaba

o snažnijem angažmanu u Hercegovini, predloživši sastanak i dogovor o zajedničkom djelovanju«.

Vrhovni štab operativno rukovodio Mostarskom operacijom

Zapovijed Vrhovnog štaba ujedno je jedan od ključnih pokazatelja da su sve aktivnosti partizanskih postrojbi, vođene tijekom prve polovice veljače 1945. na prostoru Hercegovine, bile pod potpunim nadzorom partizanskog

Kao što bi bilo za očekivati, 29. hercegovačka divizija nije bila podređena 8. dalmatinskom korpusu. Očito je imala poseban zadatak.

* U poglavlju Istraživanja objavljuju se tekstovi autora s čijim se stajalištima Uredništvo ne mora dokraja slagati.

¹ Nikola Anić, *Povijest 8. dalmatinskog korpusa*, Udruga antifašističkih boraca i antifašista grada Splita, Split, 2004., str. 215.

² Zbornik *Mostarska operacija*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1986., str. 305.

Izviđanje štaba 11. dalmatinske brigade u Trtlama

Vrhovnog štaba, OZNE, vrha Komunističke partije Jugoslavije i Josipa Broza Tita kao neprikosnovenog vojno-političkog autoriteta komunističkog pokreta. Potvrdu toj činjenici na različite načine daju mnogi partizanski izvori. Ključnu ulogu Josipa Broza Tita u ovim operacijama otvoreno naglašava i partizanski povjesničar Nikola Anić ističući na više mjesta velike Titove zasluge u ovladavanju Širokim Brijegom i Mostarom.

Pišući hvalospjeve »voljenom sinu naroda i narodnosti«, Anić naglašava da se »iz povijesne dokumentacije vidi da se maršal Tito iznimno zainteresirao za Mostarsku operaciju zbog zapažene vojne i političke osjetljivosti mostarskih prostora, jer su tu blizu obale Dalmacije i strateški važan neretvanski pravac, što je u tadašnjoj konstelaciji vojno-političkih zbivanja u svijetu i na našim meridijanima i odnosa sa zapadnim saveznicima imalo posebnu dimenziju«. (...) »Nisu savezničke komande prijatno primile informacije kada se saznalo za pojavu njemačkih snaga kod Metkovića tj. na samoj obali Dalmacije«, tvrdi Anić u svojoj knjizi o povijesti 8. dalmatinskog korpusa neizravno pokazujući koliku je štetu operacija »Bura« prouzročila partizanskom pokretu i Josipu Brozu Titu.³

I u ostalim svojim radovima ovaj partizanski oficir, kao izravni sudionik tih događaja, nudi nam čitav niz dokaza o izravnoj Titovoj upletenosti u bojeva djelovanja oko Mostara i Širokog Brijega. »Tito je intenzivno pratio događaje oko Mostara i na osnovu vojne i političke situacije direktno usmjeravao komande i jedinice 8. korpusa i 29. hercegovačke divizije. Što je

mostarska neprijateljska grupacija tako potpuno poražena i što je mostarska operacija tako uredno vođena treba zahvaliti maršalu Titu«, tvrdi u svom stilu Nikola Anić.⁴

Govoreći o razlozima ovakva Brozovog zanimanja za jednu bojevu operaciju korpusne razine, kakvih je u to vrijeme bilo na desetke, Anić je na znanstvenom skupu »Mostarska operacija«, održanom u veljači 1986. u Mostaru, kazao da je temeljni razlog skriven u »vojnoj i političkoj osjetljivost tih prostora«, o čemu smo pisali u prvom nastavku ovog feljtona. Pojašnjavajući dodatno strateške razloge tadašnje »vojno-političke osjetljivosti Mostara i Širokog Brijega«, Anić je naglasio kako je »tadašnja konstelacija vojno političkih zbivanja u svetu i na našim meridijanima i odnosa sa zapadnim saveznicima imalo posebnu dimenziju«, što je svakako još jedna podrobnost koja dokazuje Titov strah od anglo-američkog iskrcavanja na Jadranu, što je bilo i mišljenje tadašnje OZNE i vrha KPJ. »Sve je to činilo splet događaja raznoraznih namera i špekulacija koje su trebale da naškode stvaranju nove Jugoslavije, a to je na ovim prostorima trajalo dosta dugo – od sredine 1944. pa sve dok nismo razbili neprijateljsku mostarsku grupaciju i pomerili liniju fronta blizu Sarajeva«, zaključuje Anić pojašnjavajući razloge zbog kojih je Tito osobno zapovijedao vojnom operacijom partizanskog ovladavanja Širokim Brijegom i Mostarom.⁵

Ovakvo izravno zapovijedanje jednom korpusnom borbenom skupinom, kao i izuzimanje dijela snaga iz nadležnosti Glavnog štaba Hrvatske, koliko je poznato, bio je jedini primjer takve vrste u završnoj fazi rata, što su istaknuli i partizanski oficiri na znanstvenom skupu održanom u povodu četrdesete obljetnice ove operacije,

naglašavajući da je Mostarska operacija po načinu vođenja bila suprotan primjer kninskoj operaciji koju je nepuna dva mjeseca ranije koordinirao i vodio Glavni štab Hrvatske. »Iz dostupnih istorijskih dokumenata se vidi da je vrhovni komandant maršal Tito neposredno rukovodio mostarskom operacijom i komandovao jedinicama na frontu, što nije slučaj sa kninskom operacijom, gdje je preko Glavnog štaba Hrvatske usmjeravao

rad 8. korpusa«, ustvrdio je još 1986. Nikola Anić.⁶

Spomenuta iznimka kršenja lanca vojne subordinacije, koju je partizanski Vrhovni štab na čelu s Titom primijenio isključivo na Mostarsku operaciju, kako se čini,

Različite crte zapovijedanja bile su čudne i Glavnom štabu Hrvatske. Međutim, ništa nisu mogli učiniti.

³ Nikola Anić, *Povijest 8. dalmatinskog korpusa*, str. 215.

⁴ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 451.

⁵ *Isto*, str. 451.

⁶ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 456.

bila je iznimno čudna i Glavnom štabu Hrvatske. Stoga je Glavni štab Hrvatske već 3. veljače 1945. zatražio od štaba 8. korpusa da mu žurno prosljedi sve depeše koje je primio izravno od Tita, što je i učinjeno 3. veljače. Međutim, ni u novonastaloj situaciji Glavni štab Hrvatske, što se može zaključiti iz nekoliko izvora, nije imao značajnijeg uvida u ukupna događanja na bojišnici oko Širokog Brijega i Mostara, pa i dalje predbacuju štabu 8. korpusa na nepotpunom i neblagovremenom izvješćivanju. Stoga je Glavni štab Hrvatske 8. veljače 1945. u Hercegovinu uputio svog načelnika štaba Pavla Jakšića koji je u izmješteno zapovjedno mjesto (IZM) 8. korpusa u Imotskom stigao tek 12. kolovoza.⁷ Međutim, jedino što je u tim trenucima mogao vidjeti bile su posljednje pripreme koje su Petar Drapšin, Ante Toni Biočić, Petar Peko Bogdan i Boško Šiljegović obavljali sa štabovima podređenih im postrojbi, neposredno pred ulazak u Mostar.

OZNA i KNOJ djelovali po uputama Vrhovnog štaba

Bezbroj je puta u javnost odaslana teza kako su partizanski zločini, počinjeni u Hercegovini tijekom veljače 1945., plod sasvim slučajnog slijeda događaja, uzrokovnog osvetom, anarhijom, postupcima pojedinaca, propustima zapovjednika nižih postrojbi i drugim sličnim opravdanjima. Da je riječ o pomno planiranom scenariju, koji su režirali i vodili najviši predstavnici partizanskog Vrhovnog štaba, OZNE i vodstva KPJ, činjenično se počelo dokazivati tek posljednjih nekoliko godina.

Bila je to, dakle, vješto vođena specijalna operacija najviše razine, što kazuju i riječi Uglješe Danilovića, Rankovićeve osobe od povjerenja, ratnog šefa OZNE u BiH i člana Pokrajinskog komiteta KPJ za BiH, koji je na znanstvenom skupu »Mostarska operacija« osobno svjedočio o ulozi OZNE i KNOJ-a u ovoj operaciji naglašavajući u više navrata da je s najviše razine primio zapovjedi i upu-

Tito i Vrhovni štab u Drvaru 1944.

te za operativno djelovanje OZNE i KNOJ-a. »U ovom vremenu bio sam na čelu OZNE u BiH i neposredno sam rukovodio radom ovih organa i jedinica KNOJ-a za likvidaciju neprijateljskih formacija«, otvoreno je tada kazao Danilović, naglašavajući kako se »sjeća i telegrama Vrhovnog štaba u kojima se insistiralo da se ovaj teren što prije očisti od neprijatelja i da je to prioritetan zadatak vojnih jedinica, organa OZNE i KNOJ-a«⁸. »Na terenu je postojala neposredna koordinacija i mi smo dobijali dnevne informacije kako taj proces teče«, kazao je ratni šef OZNE za BiH ne pokušavajući uopće prikriti činjenicu da je rukovođenje postrojbama OZNE i KNOJ-a te koordinaciju sa vojnim postrojbama obavljao na temelju uputa Vrhovnog štaba i Aleksandra Rankovića osobno.

Na čelu OZNE u Hercegovini u to je vrijeme bio Slobodan Šakota, Srbin iz Čapljine, koji je preko okružnih ureda, partijskih komiteta, povjerenika OZNE u tijelima civilne vlasti, tzv. komandama mjesta i postrojbama 29. hercegovačke divizije⁹ kontrolirao kompletan sustav, uz koordinaciju sa svojim nadređenim Uglješom Danilovićem, čime je nedvojbeno bio najznačajnija karika tadašnjeg komunističkog sustava u Hercegovini.

Na raspolaganju OZNI bila je i 3. brigada KNOJ-a¹⁰ na čelu sa zapovjednikom majorom Jovanom Andrićem¹¹

⁷ Isto, str. 460.

⁸ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 426.

⁹ Opunomoćenik OZNE u štabu 29. hercegovačke divizije bio je Mirko Kolak. Dužnost opunomoćenika OZNE u brigadama 29. divizije obnašali su Simo Vojinović, Nikola Komar, Branko Popadić, Vukota Milošević i Sveto Gagović. (Komnenović-Kreso, *Monografija 29. hercegovačke divizije*, Beograd, 1979., str. 575. – 591.)

¹⁰ Treća brigada KNOJ-a djelovala je u sastavu Treće (Bosanskohercegovačke) divizije KNOJ-a (zapovjednik pukovnik Danilo Komnenović, politički komesar Špiro Srzentić), izravno podređene OZNI BiH. Na čelu brigade, koja je brojala nešto više od 1.200 vojnika, bio je major Jovan Andrić, a dužnost političkog komesara obnašali su Drago Ivanović i Džemal Muminagić. U sastav ove brigade ušlo je i oko 150 pripadnika Ljubuščkog partizanskog odreda. Brigada je imala zadaću borbe protiv klasnih neprijatelja KPJ, a nalazila se pod političkim nadzorom Oblasnog odjela OZNE za Hercegovinu. Za prvih 50 dana svoga postojanja brigada je, prema tvrdnjama nadređenog zapovjednika, ubila 63, uhitila 275, a ranila 16 prikrivenih protivničkih vojnika. (Komnenović-Kreso, *Monografija 29. hercegovačke divizije*, str. 409.; Zbornik *Mostarska operacija*, str. 479.)

¹¹ Jovan Andrić rođen je 1916. u selu Davidović kod Bileće. Do Drugog svjetskog rata radio je kao poljodjelac. Partizanskom pokretu pristupio je 1941. a član KPJ je od 1942. U ratu je obnašao dužnost zapovjednika 10. hercegovačke brigade. U vrijeme Mostarske operacije bio je zapovjednik 3. brigade KNOJ-a. Poslije rata bio je pomoćnik zapovjednika divizije, načelnik škole, itd. Završio Visoku vojnu akademiju JNA. Djelatna vojna služba u JNA prestala mu je 1969.

i političkim komesarom Džemalom Muminagićem¹², postrojba za specijalne operacije, popunjena najodanijim pripadnicima partizanskog pokreta, raspršena po čitavom prostoru Hercegovine, namijenjena i uvježbana za »čišćenje terena od zaostalih neprijateljskih bandi«, kako su partizanski historiografi najčešće opisivali bivše pripadnike Hrvatske vojske i druge političke neistomišljenike. Sjedište štaba 3. brigade KNOJ-a bilo je u Ljubinju, a njezinih pet bataljuna bili su raspoređivani ovisno o procjenama i planovima OZNE. U vrijeme operacije »Bura« dva su bataljuna iz sastava ove brigade bila razmještena na prostoru zapadno od rijeke Neretve.¹³ Prvi bataljun, kojim je zapovijedao Savo Golubović, imao je sjedište u Čapljini, a drugi u Ljubuškom. Oba ova bataljuna bila su tijekom operacije »Bura« potisnuta s prvotnih položaja – prvi na prostore istočno od rijeke Neretve, a drugi prema Vrgorcu i obroncima Biokova. Analizirajući aktivnosti dijelova 3. brigade KNOJ-a tih dana u Čapljini i Ljubuškom, kao i svjedočenja izravnih sudionika ovih događaja, dolazi se do zaključka da su upravo pripadnici ove postrojbe, zajedno s pripadnicima 4. dalmatinske brigade, iz župnog stana u Čapljini odveli fra Petra Sesara, kao i skupinu pritvorenika iz tamnice u Ljubuškom među kojima je bio i fra Maksimilijan Jurčić, čiji su posmrtni ostatci pronađeni u okolici Vrgorca.¹⁴

Na koji je način tako postavljen represivni sustav pod nadzorom OZNE i KNOJ-a uopće djelovao, iznimno dobro pokazuju i riječi zapovjednika ove 3. brigade KNOJ-a Jovana Andrića, jednog od izravnih aktera tih događaja. »U tom vremenu su organi bezbednosti (OZNA) ulagali velike napore u otkrivanju i hvatanju skrivenih neprijateljskih elemenata. Za izvršenje tih zadataka bio im je pridodat jedan dio odabranih boraca iz svakog bataljuna KNOJ-a«, kazao je Jovan Andrić na znanstvenom skupu o Mostarskoj operaciji.¹⁵ Ova je izjava ujedno nedvojbeno najbolji i najtočniji opis metodologije rada OZNE i njihove suradnje s KNOJ-em i drugim odabranim sku-

pinama prekaljenih komunista unovačenim iz sastava partizanskih pješačkih postrojbi, u narodu poznatih i pod nazivom »ubilačke skupine«. Upravo je ovakva metodologija djelovanja represivnih partijskih tijela primijenjena u vrijeme Mostarske operacije za masovne likvidacije ratnih zarobljenika i političkih neistomišljenika, uključujući i likvidacije hercegovačkih franjevac.

Dakle, svi poznati elementi ukazuju na zaključak da je riječ o sustavu koji je djelovao izvan redovite crte zapovijedanja i bio je pod potpunim nadzorom OZNE i tijela KPJ. Naravno, za aktivnosti tog sustava znali su isključivo partizanski oficiri bliski OZNI, koji su bili ciljano razmješteni u štabove brigada, divizija i korpusa.

Istodobno, pojedincima koji su ove represivne aktivnosti OZNE promatrali sa strane, u pravilu se čitava situacija činila kao svojevrsna anarhija. Međutim, potpuno je izvjesno da u ovom slučaju nije bilo riječi ni o kakvoj anarhiji, nego o dobro vođenoj i nadziranoj represivnoj revolucionarnom sustavu političke policije koji su preko sebi odanih oficira izravno usmjeravali i nadzirali Josip Broz Tito

i Aleksandar Ranković. Kad raščlanimo dosad poznate informacije, jednostavno dolazimo do zaključka u zonama kojih partizanskih brigada su se dogodili zločini nad hercegovačkim franjevcima. To su u prvom redu zone odgovornosti 12. hercegovačke, 11. dalmatinske, 2 dalmatinske te 4. dalmatinske brigade. Nedvojbeno je da zapovjednici ovih postrojbi i njihovi nadređeni zbog ovih zločina snose punu zapovjednu odgovornost. Međutim, nedvojbeno je da su neki štabovi brigada u svojim stalnim sastavima, poglavito tzv. prištapskim, odnosno pristožernim, postrojbama imale dragovoljce koje je OZNA, uz pomoć dijela brigadnog i divizijskog zapovjednog lanca, koristila za masovne likvidacije ratnih zarobljenika, što je samo po sebi klasičan primjer dvostruke linije zapovijedanja. Drugi su štabovi, opet, preko divizijskih i brigadnih opunomoćenika OZNE, obavještajnih oficira i političkih komesara, dopustili pridodavanje vlastitom

Zacijelo da partizanske brigade snose odgovornost za zločine u području svoje odgovornosti. Međutim, u njihovim sredinama djelovale su i dobro ustrojene skupine OZNE i KNOJ-a za likvidacije protivnika.

¹² Džemal Muminagić rođen je 1920. u Ljubuškom. Prije Drugog svjetskog rata bio je student medicine, a u partizanski pokret i KPJ uključio se 1941. Obavljao je dužnosti političkog komesara u bataljunu, brigadi, diviziji i korpusu. U vrijeme Mostarske operacije bio je politički komesar 3. brigade KNOJ-a. Poslije okončanja rata nastavio je djelovati u JNA. Iz JNA izlazi 1959. s činom general majora nakon čega je imenovan na dužnost generalnog direktora FAMOS-a. Za gradonačelnika Sarajeva izabran je 1967. i na toj je dužnosti ostao šest godina. Bio je član Savjeta Republike, predsjednik SUBNOR-a grada Sarajeva, član Predsjedništva RO SRVS, član Konferencije i Predsjedništva SOFKBiH, član Olimpijskog komiteta ZOI 84 Sarajevo, predsjednik Skupštine SR BiH, delegat Skupštine SR BiH i član Delegacije u VRP Skupštine SFRJ.

¹³ Zbornik *Mostarska operacija*, str.393.

¹⁴ Mate Šalov, *Četvrta dalmatinska splitska brigada*, Institut za historiju radničkog pokreta Dalmacije, Split, 1980., str. 286.; Zbornik *Mostarska operacija*, str. 391.

¹⁵ Zbornik *Mostarska operacija*, str.396.

Križni put na kojem su komunisti ubili, prema dosadašnjim istraživanjima, nekoliko stotina tisuća Hrvata

sastavu oficira OZNE i skupina KNOJ-a specijaliziranih za likvidaciju ratnih zarobljenika i političkih protivnika te za druge specijalne namjene, što nikoga ne treba iznenaditi. Bolji poznavatelji OZNINA »rukopisa« jako dobro znaju da su operativci ove represivne službe, kao i politički komesari, bili strah i trepet za sve zapovjednike partizanskih postrojbi jer su zapovjednici jako dobro znali da sustavom OZNE i političkim komesarima izravno ravnaju Aleksandar Ranković i Josip Broz osobno.

Zapovjedna struktura svih partizanskih štabova u napadu na Široki Brijeg i Mostar bila je velikosrpska

Posljednjih šest desetljeća u domaćoj se javnosti ukorijenilo mišljenje da su zločini nad hercegovačkim fra-njevcima isključivo (ne)djelo dalmatinskih partizana.

Međutim, studioznija raščlamba Mostarske operacije, kao i uloge OZNE i KNOJ-a znatno odudara od ove desetljećima javnosti podmetane teze.

Da bi se uloga dalmatinskih partizana u ovim zločinima kvalitetno vrjednovala, potrebno je u prvom redu podrobno procijeniti zapovjednu strukturu 8. dalmatinskog korpusa i ključnih mu podređenih postrojbi, poglavito 26. divizije. Kad se to učini, onda se nameće čvrst zaključak da su na svim ključnim mjestima na korpusnoj, divizijskim i brigadnim razinama bili etnički Srbi ili dalmatinski jugounitaristi (orjunaši). Na ključna zapovjedna mjesta došli su tijekom 1943. i 1944. na prijedlog Vika Krstulovića i vodstva KPJ u Dalmaciji, koji je sve do kapitulacije Italije održavao prisne kontakte s četničkim pokretom u Dalmaciji, što ne treba čuditi kada se zna da su i jedni i drugi, po svom izvornom političkom uvjerenju, bili jugofili, a kao takvi i zakleti neprijatelji svakog oblika hrvatske državnosti bez obzira na vlast ili njezino unutarnje uređenje. Potpuno ista situacija bila je u štabu i postrojbama 29. hercegovačke divizije i podređenim mu postrojbama, kao i u 3. brigadi KNOJ-a, te tijelima OZNE, gdje su crnogorski i istočno-hercegovački kadrovi velikosrpske orijentacije vodili glavnu riječ.

Teza o navodnoj isključivoj odgovornosti dalmatinskih partizana svjesno je godinama podgrijevana radi umanjenja odgovornosti Josipa Broza Tita i KPJ, ali i održavanja unutarhrvatskih tenzija između Hercegovine i susjedne Dalmacije što je isključivo išlo u prilog srbijanskim interesima, ali i interesima anacionalnih orjunaša u Dalmaciji koji su u Beogradu vidjeli, i vide, svog političkog idola i saveznika. Rijetko se koji hrvatski povjesničar ikada usudio istražiti otkud uopće toliki etnički Srbi na ključnim položajima u 8. dalmatinskom korpusu i njegovim sastavnim dijelovima. Petar Drapšin¹⁶, Boško Šiljegović¹⁷, Ilija Radaković, Danilo Simonović, Petar Babić, Danilo Damjanović, Žika Bulat, Božo Božović¹⁸, Dušan

¹⁶ Petar Drapšin rođen je 1914. u Turiji kod Starog Bečea. Kao student je 1937. otišao u Španjolsku, gdje je u sklopu međunarodnih komunističkih brigada sudjelovao u građanskom ratu. Član KPJ od 1937. Sudionik je partizanskog ustanka od samog početka, a bio je jedan od organizatora lipanskog ustanka 1941. u Hercegovini. U vrijeme rata obnašao je dužnosti zapovjednika odreda, divizije, korpusa i 4. armije, koja je u završnim operacijama 1945. uspjela ovladati Likom, hrvatskim primorjem, Istrom i Trstom. Po okončanju rata bio je imenovan zapovjednikom tenkovskih jedinica JA. Poginuo je u Beogradu, pod nikad do kraja razjašnjenim okolnostima, koncem 1945. Proglašen narodnim herojem.

¹⁷ Boško Šiljegović rođen je 1915. u selu Mirkovac kod Bosanske Dubice. Prije Drugog svjetskog rata bio je student filozofije. Član KPJ od 1940. U partizanskom pokretu od 1941. Bio je jedan od organizatora ustanka na Kozari. U ratu je obnašao dužnosti političkog komesara brigade, divizije, korpusa i armije. Nakon rata bio je politički komesar armije, načelnik Vojno-znanstvenog instituta JNA, glavni urednik Vojne enciklopedije, načelnik Političke uprave JNA, itd. Aktivna služba prestala mu je 1963. Bio je i savezni zastupnik, član i predsjednik Centralnog komiteta SKJ. Završio vojnu akademiju JNA. Proglašen narodnim herojem.

¹⁸ Božo Božović rođen je 1911. u selu Rogami kod Podgorice. Prije Drugog svjetskog rata radio je kao službenik. Komunističkom i partizanskom pokretu pristupio je 1941. U ratu je obnašao dužnost zapovjednika bataljuna, brigade i 26. dalmatinske divizije. Poslije rata nalazio se na raznim dužnostima u Generalštabu JA, bio načelnik stožera oblasti, te načelnik odjela u upravi GS. Završio je Vojnu akademiju Vorošilov u SSSR-u. Djelatna služba u JNA prestala mu je 1964. Proglašen narodnim herojem.

Korać¹⁹, Bogdan Stupar²⁰, samo su neki od etničkih Srba koji su bili raspoređeni na većinu ključnih mjesta u štabu 8. korpusa i štabovima podređenih mu divizija i drugih manji postrojbi koje su djelovale u njegovom formacijskom sastavu. Poglavitito su bili raspoređivani na zapovjedna mjesta, kao i na mjesta političkih komesara, za koje se znade da su u partizanskom komunističkom sustavu, zajedno s OZNOM, nadzirali i same zapovjednike.

Kvalitetan odgovor na ovo pitanje čuo sam prije određenog vremena u serijalu »TITO«, redatelja Antuna Vrdoljaka. Prema riječima Dušana Bilandžića, izrečenih u tom serijalu, ključna odgovornost za ovoliku involviranost etničkih Srba u zapovjednu strukturu 8. dalmatinskog korpusa počiva isključivo na Vicku Krstuloviću. Sudeći prema Bilandžićevim riječima, Krstulović se u jednom dopisu, upućenu Titu, pohvalio da »Dalmacija ima vojnika u izobilju, ali da velike probleme jačanju partizanskog pokreta stvara nedostatak kvalitetnog oficirskog kadra«. Prema Bilandžiću, upravo je spomenuti Krstulovićev dopis bio izravnim povodom upućivanja u Dalmaciju nekoliko desetaka etničkih Srba koji su na temelju Titovih i Rankovićevih uputa u konačnici potpuno ovladali zapovjednom strukturom 8. dalmatinskog korpusa i podređenih mu postrojbi.

Komunistički zločinci Petar Drapšin (drugi slijeva) i Kosta Nađ (treći slijeva)

Druga teza koja ukazuje na izravnu Titovu odgovornost za ove zločine svakako su poslijeratne karijere čitavog niza pripadnika 8. dalmatinskog korpusa, koji su po objektivnoj zapovjednoj odgovornosti odgovorni za zločine ili su neposredno i posredno bili njihovim svjedocima. Kako tumačiti Titovo favoriziranje kadrova poput Brune Vuletića²¹, Peke Bogdana²², Stanka Parmača, Ljube Trute²³, Berislava Badurine, Artura Takača, Fabijana Trge, Mike Tripala, Budimira Lončara, Milke Planinc, Ante Josipovića²⁴ i Veljka Kadijevića, koji su po prirodi svojih tadašnjih dužnosti u 8. korpusu, OZNI ili vodstvu KPJ

¹⁹ Dušan Korać rođen je 1920. u Mrčajevcima kod Kraljeva. Prije Drugog svjetskog rata radio kao metalski radnik. Član KPJ od 1940. Partizanskom pokretu pristupa 1941. U ratu je obnašao dužnosti političkog komesara bataljuna i divizije te zamjenika političkog komesara brigade. U Mostarskoj operaciji obnašao je dužnost političkog komesara 26. divizije. Lakše je ranjen 7. veljače na Širokom Brijegu. Poslije rata bio je politički komesar armije i ratnog zrakoplovstva, zapovjednik divizije i vojnog područja, načelnik stožera armije, načelnik uprave u Generalštabu JNA, zamjenik načelnika Generalštaba i glavni inspektor. Završio vojnu akademiju JNA i tečaj operatike. Djelatna vojna služba prestala mu je 1980. Proglašen narodnim herojem.

²¹ Bruno Vuletić rođen je u Sinju 1924. Partizanskim postrojbama priključio se 1941., kao sedamnaestogodišnji učenik sinjske gimnazije. Članom KPJ postao je 1942. U vrijeme rata obnašao je dužnost zapovjednika bataljuna, zamjenika i zapovjednika brigade. Po završetku rata, dugi niz godina, bio je izaslanik JNA u NR Kini, a u mirnodopskim uvjetima jedno je vrijeme zapovijedao divizijom i armijom. Obnašao je i dužnost pomoćnika saveznog sekretara (pomoćnik ministra obrane), a dugi niz godina radio je i kao načelnik vojnog kabineta Josipa Broza Tita. U komunističkoj Jugoslaviji završio je Diplomatsku školu i Visoku vojnu akademiju. Sedamdesetih godina bio je i alkarski vojvoda sinjskih alkara.

²² Petar-Peko Bogdan rođen je 1915. u Sinju. Prije Drugog svjetskog rata bio je student prava. Partizanskom pokretu pristupio je 1941., a član je SKJ od 1942. U ratu je obnašao dužnosti zamjenika zapovjednika bataljuna, brigade, korpusa te zapovjednika pozadinskih postrojbi JNA. U vrijeme Mostarske operacije bio je zamjenik zapovjednika 8. korpusa i zapovjednik izmještenog zapovjednog mjesta. Poslije rata radio je na raznim dužnostima u Generalštabu a bio je i pomoćnik zapovjednika za pozadinu, zapovjednik graničnih postrojbi, načelnik Tehničkog središta JNA itd. Završio je vojnu akademiju JNA. Djelatna služba prestala mu je 1966. Proglašen narodnim herojem.

²³ Ljubo Truta rođen je 1915. u Zlarinu, kod Šibenika. Prije rata radio je kao službenik. Partizanskom pokretu je pristupio 1941. Član je KPJ od 1942. U vrijeme rata obnašao je dužnosti zapovjednika bataljuna, brigade, te 9. divizije, kojom je zapovijedao u Mostarskoj operaciji. Po okončanju rata obnašao je dužnosti zapovjednika divizije, zapovjednika vojno pomorske oblasti, načelnika štaba armije te zapovjednika armije. Završio je vojnu akademiju Vorošilov u SSSR-u i višu vojno pomorsku akademiju JNA. Iz djelatne službe u JNA otišao je 1975. s činom admirala JRM. Proglašen narodnim herojem.

²⁴ Ante Josipović, otac predsjednika Republike Hrvatske Ive Josipovića, kao 18-godišnjak je otišao u partizane iz rodne Baške Vode. Otišao je na Biokovo 1942., poslije na Hvar pa onda na otok Vis, te na koncu u izbjeglički logor u El Shattu, gdje je radio kao političko-obavještajni dužnosnik. Nakon rata radio je kao agent OZNE u Vrgorcu, a sudeći prema medijskim natpisima u dva je mandata bio i šef zloglasnog Golog otoka. Sedamdesetih godina je, kao blizak suradnik Milke Planinc i Vladimira Bakarića, dogurao sve do uglednog člana CK SKH.

u Dalmaciji o ovim događajima morali znati puno više od običnih prisilno mobiliziranih vojnika kakvi su u to vrijeme bili Ivan Gugić, Pavao Prcela i Rafael Radović?

Zbog svega toga, ali i inkorporiranosti većine bivših čuvara jugoslavenskog »bratstva i jedinstva« u današnji hrvatski sustav, uopće ne čudi zakon šutnje koji vlada o komunističkim zločinima.

Međugorje, Gabela, Čitluk i Mostar – krvav rukopis 12. hercegovačke, OZNE i KNOJ-a uz izravnu potporu dužnosnika KPJ

Na prostore zapadno od rijeke Neretve 12. hercegovačka brigada prvi je put stupila početkom studenoga 1944. U tom prvom dodiru sa zapadnom Hercegovinom, tijekom pretresa Međugorja, pripadnici ove postrojbe su, bombom ubačenom kroz prozor župne kuće, ubili starog franjevca fra Križana Galića. Početkom velja-

Komunistički prvaci nakon rata doživjeli su zavidne uspone na jugoslavenskoj društvenoj ljestvici. Taj njihov utjecaj traje i danas.

če 1945. ta je postrojba, na temelju zapovjedi štaba 29. hercegovačke divizije zajedno s tri bataljuna iz sastava 3. brigade KNOJ-a i skupinom oficira OZNE, ponovno upućena na prostor zapadno od rijeke Neretve.

Ono što je upitno i iznimno zanimljivo za buduće istraživače, svakako su razlozi zbog kojih je ova postrojba, kao i pridodane joj oružane skupine iz formacijskog sastava KNOJ-a, upućena u prostor zapadno od rijeke Neretve, gdje je operativno pridodana 19. dalmatinskoj diviziji. Međutim, iz ukupne dostupne arhivske građe vidljivo je da su tri bataljuna KNOJ-a, kao i oficiri OZNE, djelovali potpuno samostalno, i to po uputama dobivenih crtom Ranković-Danilović-Šakota-Andrić o čemu postoji obilje dokaza. Ipak, međusobni operativni suodnos 9. dalmatinske divizije i 12. hercegovačke brigade bio je tema sastanka održana 9. veljače u Čitluku. Taj su dan, naime, u štab 9. dalmatinske divizije stigli zapovjednik 29. hercegovačke divizije Vlado Šegrt²⁵ i načelnik štaba 8. dalmatinskog udarnog korpusa Ante Toni Biočić²⁶ gdje su zajedno sa zapovjednikom 19. divizije Stankom Parmačem²⁷ »uskладili sve pojedinosti oko operativnog podčinjavanja 12. hercegovačke brigade 19. udarnoj diviziji«.²⁸

Čitav borbeni put 12. hercegovačke brigade između 1. i 15. veljače u najmanju je ruku vrlo dvojbene i kontroverzan. Operativna uporaba glavnine njezinih snaga, ne-transparentne aktivnosti pridodanih joj skupina, uporaba dijelova ove postrojbe koji su se nalazili u divizijskoj pri-

čuvi te, napose, nerazjašnjeno ubojstvo zapovjednika ove brigade majora Ljube Mijanovića, mogu biti dobri polazni elementi za dalja istraživanja zločina koji su se u prvoj polovici veljače 1945. dogodili na širem prostoru Čapljine, Gabele, Čitluka i Mostara.

Zanimljivom se čini i tvrdnja Rajka Šarenca, tadašnjeg člana štaba ove brigade, da su dva bataljuna ove bri-

²⁵ Vlado Šegrt rođen je 1907. u Lastvi kod Trebinja. Prije rata bio je poljodjelac. Član je KPJ od 1931. Pripadnik partizanskog pokreta od 1941. i jedan od organizatora lipanjskog ustanka 1941. u okolici Trebinja. U ratu obnašao dužnosti zapovjednika brigade i 29. hercegovačke divizije te bio vijećnik AVNOJ-a. Poslije rata bio je član CK SKJ, potpredsjednik Skupštine SR BiH itd. Proglašen narodnim herojem.

²⁶ Ante Toni Biočić rođen je 1913. u Kaštel Sućurcu. Prije rata bio je poručnik jugoslavenske kraljevske vojske. Članom KPJ i pripadnikom partizanskog pokreta postaje 1943. U ratu je obnašao dužnosti načelnika štaba divizije i 8. korpusa. U vrijeme Mostarske operacije obnašao je dužnost načelnika stožera 8. korpusa. Po okončanju rata bio je načelnik štaba armije te načelnik katedre na Visokoj vojnoj akademiji. Iz djelatne vojne službe razriješen je 1969. kao general-major.

²⁷ Stanko Parmač rođen je 1913. u Opuzenu. Prije rata radio je kao učitelj. Pripadnik partizanskog pokreta i član KPJ od 1941. Tijekom rata obnašao je dužnosti zapovjednika brigade i divizije. Po okončanju rata obnašao je dužnost načelnika stožera Zapovjedništva JRM. Završio je Višu vojno-pomorsku akademiju u SSSR-u i Visoku vojnu akademiju JNA. Djelatna služba u JNA prestala mu je 1959. Proglašen narodnim herojem. Nakon izlaska iz JNA bio je višegodišnji direktor Poljoprivrednog kombinata Neretva.

²⁸ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 306.

gade, koji su bili u divizijskoj pričuvi i nisu imali aktivnu ulogu u bojevim djelovanjima, »u Mostar ušli preko Varde zajedno sa jedinicama 14. dalmatinske brigade«. ²⁹ Izmiješani s dijelovima postrojbi iz sastava 19. dalmatinske divizije ³⁰, kao što je već naglašeno, u prostor su ušli i pripadnici OZNE i tri bataljuna 3. brigade KNOJ-a pa se detalji vezani za enigmnu ubojstva franjevacu u Čitluku mogu riješiti jedino i isključivo u kontekstu daljeg istraživanja međusobnog suodnosa štaba 12. hercegovačke brigade, OZNE i pridodanih im skupina iz sastava 3. brigade KNOJ-a. Radomir Petković, tadašnji politički komesar petog bataljuna III. brigade KNOJ-a, svjedočeci o aktivnostima KNOJ-a vođenim tih dana na području zapovjedne odgovornosti 12. hercegovačke brigade svojedobno je naglasio: »Od štaba naše brigade, noću 12./13. veljače, dobili smo naređenje da cijeli naš bataljun krene u Mostar. Naš zadatak je bio da u borbenom poretku, likvidirajući neprijateljske jedinice na našem pravcu i posjednemo sve značajnije objekte na desnoj obali Neretve. Organi OZNE dostavili su nam plan o tome koje objekte treba da posjednemo i kako da se obezbijede.« ³¹

Da su u ratnom Mostaru u potpunoj ilegali djelovali pripadnici OZNE svjedoči i iskaz Ive Jerkića, poznatog komunista iz Čitluka, koji je o djelovanju OZNE u Mostaru kazao sljedeće: »Polovicom 1944. godine u Mostar su došli drugovi koji su bili zaduženi da u okupiranom gradu organiziraju ilegalno odjeljenje OZNE. Mjesni komitet KPJ je, po nalogu Oblasnog komiteta, izdvojio određen broj članova partije i drugih aktivista za rad u OZNI pa je dio poslova kojima se do tada bavio mjesni komitet preuzela ta organizacija.« ³² Slično tvrdi i Olga Marasovića, Splićanka, koja je u to vrijeme bila članicom Oblasnog komiteta KPJ za Hercegovinu i spona između ovog komiteta i Vase Miskina Crnog s Okružnim komitetom KPJ za zapadnu Hercegovinu i njegovim tajnikom Jurom Galićem Rojakom. »U rasvjetljavanju sadržaja ilegalnog rada treba imati u vidu i akcije i sugestije drugova koji su već ranije bili poslani u Mostar radi organizovanja OZNE i njenog punog dejstva u momentu preuzimanja vlasti i oslobađanja grada«, kazala je

Marasovića, izravno potvrdivši ključnu ulogu OZNE u »preuzimanju vlasti«. ³³

Dakle, upravo u spomenutom suodnosu OZNE, KNOJ-a i štaba 12. hercegovačke brigade treba također tražiti i enigmnu nikad do kraja razjašnjenog ubojstva zapovjednika 12. hercegovačke brigade majora Ljube Mijanovića, koje se dogodilo na južnim prilazima Mostaru u noći s 13. na 14. veljače.

Potpuno identična situacija dogodila se i s odvođenjem i ubojstvom skupine hercegovačkih franjevacu iz franjevačkog samostana u Mostaru, koju je na večer 14. veljače, zajedno sa skupinom oficira OZNE i KNOJ-a, u nepoznatu pravcu odveo Branko Brana Popadić, opunomoćenik OZNE u 12. hercegovačkoj brigadi, i njihovog

mučkog ubojstva u predjelu zvanom Čekrk. Da je ključnu ulogu u odvođenju mostarskih franjevacu iz samostana imao Brana Popadić, potvrdilo je i nekoliko očevidaca ovog događaja. Naravno, pritom ne treba zaboraviti da je spomenuti djelovao u strukturi OZNE, a štabu Mijanovićeve 12. hercegovačke brigade samo je bio pridodan. Prema tome, izravnu odgovornost za smrt mostarskih franjevacu snosi OZNA, a po istom su rukopisu i

od iste skupine pobijeni franjevci u Čitluku, kao i župnici u Čapljini i Gabeli te fra Martin Sopta s Čerina.

(Nastavlja se)

*OZNA, KNOJ, KPJ, 29.
hercegovačka divizija... napravili
su zločine po Hercegovini.
Povezna nit između postrojba bio
je velikosrpski zapovjedni kadar.*

²⁹ Isto, str. 349.

³⁰ U Bukovici je u listopadu 1943. ustrojena 19. dalmatinska divizija. U sastav ove divizije ušle su 5., 6. i 7. dalmatinska brigada. Djelovala je u sjevernoj Dalmaciji i južnoj Lici. Sudjelovala je u Kninskoj i Mostarskoj operaciji. U završnim ratnim operacijama i ovladavanju Likom, Gorskim Kotarom, Hrvatskim primorjem i Rijekom sudjelovala je u sklopu 4. Armije. U vrijeme mostarske operacije divizijom je zapovijedao potpukovnik Stanko Parmać, načelnik štaba je bio potpukovnik Petar Babić, a politički komesar major Danilo-Danić Damjanović.

³¹ Zbornik *Mostarska operacija*, str. 483.

³² Zbornik *Mostarska operacija*, str. 436.

³³ Isto, str. 479.

Galića »ustaški zlikovci« puštaju iz tamnice. Što je pravi razlog?

ZBOG ČEGA SE POKOJNI FRA BOGOMIR ZLOPAŠA (1914. – 1942.) SILNO ZAMJERIO JURI GALIĆU!?

fra Bogomir Zlopaša je bio pravi narodni fratar

► Piše: Ante Mijatović

»Bijačo, proklinjem te u ime Isusa Krista... Proklinjem te jer si se odrekla Boga, stvoritelja neba i zemlje i priklonila crnom komunističkom đavolu da s tobom na đavolski način ovladava...!« riječi su koje je Jure Galić, aktualni predsjednik SABNOR-a BiH i nekadašnji komunistički vođa i ilegalac u zapadnoj Hercegovini, ponovio u nekoliko navrata pripisujući ih pokojnom fra Bogomiru Zlopaši.¹

Analizirajući spomenutu Galićevu tvrdnju, napisanu i javno izgovorenu u više navrata, uz vidno izraženu i očitu osobnu netrpeljivost prema spomenutu franjevcu, učinilo mi se vrlo značajnim istražiti stvarne uzroke zbog kojih Jure Galić, ni unatoč odmaku od sedam desetljeća, nikako ne može zaboraviti jednog, na žalost, prerano preminulog hercegovačkog franjevca.²

Galićeva teza: Zbog antikomunističkih stavova hercegovačkih Hrvata odgovornost snose franjevci

Teško je s današnjeg motrišta uopće prosuditi jesu li Galićevi navodi o otvorenu »fra Bogomirovu zazivanju prokletstva na selo Bija-

ču« uopće točno interpretirani, ali je očito kakvim ciljevima takvi navodi jednog komunističkog prvaka danas trebaju poslužiti. Ti ciljevi prioritarno su u funkciji pokušaja opravdanja partizanskog zločina nad franjevcima, koji se dogodio u veljači 1945., i imaju za nakanu prokazati i prikazati hercegovačke franjevce kao isključivo političke osobe prema kojima je, kao klasnim neprijateljima, u skladu s komunističkim svjetonazorom i praksom sve dopušteno.

Izrečeni zaključak u potpunosti je vidljiv ako se sagleda Galićeva ocjena tadašnjih političkih uvjerenja hercegovačkih Hrvata, odnosno njihovo ustrajavanje na bogoljublju, domoljublju i ljubavi prema tek stvorenoj državi Hrvatskoj, što je u izravnoj suprotnosti s Galićevim nastojanjima da svaku želju za hrvatskom državom izravno etiketira po ideološkoj matrici nazivajući ju fašizmom, nacizmom, kleronacionalizmom, šovinizmom ili ustaštvom.

Hercegovački Hrvati »uglavnom, ne znaju šta su fašizam,

nacizam, ustaštvo, o čemu se toliko puno govori, jer oni sve ove pojmove u svojoj svijesti podvode pod pojam hrvatstva, kršćanstva i domoljublja, tome se podvrgavaju, time rukovode i time se oduševljavaju«, prosuđuje Jure Galić, u maniri »uvjerljivog« komunističkog tužitelja pojašnjavajući pritom ulogu hercegovačkih franjevaca i fra Bogomira Zlopaše u prvim danima nakon proglašenja Nezavisne Države Hrvatske, na način kao da će ih ovog trena opet sjesti pred sudsku porotu ili medijski opravdavati njihova smaknuća bez sudskog postupka.

»U takvoj ideološkoj »zatupljenosti« i strahu drže ih franjevci kao jedini intelektualci«, prosuđuje Galić navodeći kao primjer upravo fra Bogomira Zlopašu, »za kojeg se pričalo da i sama njegova isposnička pojava puno govori, propovijeda, pa su ga zbog toga vjernici puno uvažavali«, »mudro« zaključuje nekadašnji komunistički agent.

Dakle, prema Galiću, iskonska krivnja franjevaca, pokazana na

Galić ne trpi ni pomisao na hrvatsku državu. Je li skrivio smrt hercegovačkih franjevaca okrivljujući ih za antikomunizam hercegovačkih Hrvata? Tijekom Drugog svjetskog rata kao uhoda djelovao je na području zapadne Hercegovine.

¹ Jure Galić, »Blajburg iz hercegovačkog ugla«, *Hercegovačke novine*, listopad 2009.

² Jure Galić, »Vrijeme i ljudi«, Svjetlostkomerc d. d., Sarajevo, 2005., str. 31.; *Hercegovačke novine*, listopad 2009. te nekoliko nastupa na Federalnoj TV.

FELJTON

POS. JURE GALIĆ

BLAJBURG IZ HERCEGOVAČKOG UGLA (1)

KO JE PROKLEO SELO BIJAČU

Svake godine na Blajburškom polju, u Austriji, za poginule pripadnike ustaške vojske održavaju se mise zadušnice, koje po tradiciji drži jedan od katoličkih biskupa, obvezno okružen raznim neprijateljskim simbolima među kojima i ustaškom, redovno slušaocima i javnosti upućuje neprimjerene poruke i pouke. Narodnooslobodilačku vojsku koja se borila protiv najvećeg zla, fašizma i nacizma, karakterisali su i nazivali zločinačkom, a ustaše i pripadnike raznih SS-legija, kvindinga, nevinim i regularnom „hrvatskom vojskom“. Zašto?

Ustilnoj i klagalnoj propagandi, velik broj glasnih, gulih, neplaćenih srodnih mladića, slušajući sve priče koje su pričane, kolebao se i dvoumio: šta da radi, pri tome, prihvaćajući se, da zbog svoje neodlučnosti ne propusti životnu šansu koja mu se velikom nudi. Oni, uglavnom, ne znaju šta su fašizam, nacizam, ustaštvo, a čemu se toliko puno govori, jer oni sve ove pojmove u svojoj svijesti podvode pod pojam hrvatstva, kršćanstva i domoljublja, tome se podvrgavaju, time rukovode i time se oduševljavaju.

Fra Bogomir Zlopaša, za kojeg se pričalo da i sama njegova upozornica pojera puno govori, propovijeda, pa su ga zbog toga vjernici puno svadali. On je tako, jednoga dana, sa svom svojom pobožnošću i političkom angažovanosti, sa oltara, u bijačkom groblju, proklinjao Bijaču, jer je, kako je tada govorio, „poklekla pred komunistima i komunistima i nije prihvatila pravi put koji joj se nudi“.

STRAH I PROKLETSTVO

Nemoguće je iz stajališta potamneli strahovi slika od prokletstva i osuđenosti vjernika koji živek nosi iz tog vremena...

ZLOČIN U PREBILOVcima

U prvim mjesecima postojanja NDH, usrednuta su čitava srpska sela. U neposrednoj blizini Čapljine, u selu Prebilovcima, u roku od nekoliko dana ubijeno je oko 800 srpskih žitelja, uglavnom muškaraca. Ubijeni su žrtvi iz Čapljine, Lipodolnog... Za svojim interesom i na nebratuniji način u život se provodila Zakonika oduševiti o samoj pripadnosti, sačinj arjevne krvi i čistosti hrvatskog naroda i države, što je dimenzija od strane poglavnik Anti Pavelića 30. aprila 1941. godine, a koji su ustaše u zapadnoj Hercegovini razmatrali kao gušenje masovne pobune samostalnih Srba i četnika protiv Hrvata i tek uspostavljenе Nezavisne Države Hrvatske.

„Polnina“ Srba kod hrvatskog naroda u zapadnoj Hercegovini izazvala je veliku zaprepaštenje, ugrožene i gnev u priču. „Ti Srbi, mi znamo u hrvatskoj državi još nisu sklonili, a već su je zasmetali. Znači znači što je hrvatsko. Oni hoće samo...

POGLAVNIK ANTE PAVELIĆ - U Zagrebu, u uzarenoj atmosferi ustaške propagande i žurbe u uspostavi i stabilizaciji vlasti, te mobilizaciji što većeg broja mladih u ustaše, u posebnu posjetu, prima veću grupu katoličkih bogobitaca koji mu donose prikladne poklone i javno izražavaju svoja neograničena zahvalnost i odanost ustaštvu...

Galićev pamflet

ovom primjeru, ogleda se u tome što ulogu propovjednika i ideoloških prosvjetitelja hercegovačkih Hrvata nisu prepustili njemu osobno, kao i njegovim drugovima, nego su vjernicima otvoreno ukazivali na sve opasnosti koje komunizam nosi u vjerskom i nacionalnom smislu, što je otvoreno pokazao i kasniji slijed događaja.

»Fra Bogomir Zlopaša je tako, jednoga dana, sa svom svojom pobožnošću i političkom angažovanosti, sa oltara, u bijačkom groblju, proklinjao Bijaču, jer je, kako je tada govorio, poklekla pred komunistima i komunizmom i nije prihvatila pravi put koji joj se nudi«, tvrdi Jure Galić, ustrajavajući i dalje u suludom vjerovanju kako je put kojim je on kročio jedini put »istine«, bez obzira što je popločan milijunima nevinih ljudskih žrtava i drugim nebrojenim zlodjelima.

Tko je fra Bogomir (Slavko) Zlopaša

Rodio se 7. travnja 1914. u Buhovu. Četverogodišnju pučku školu završio je u Rasnu (1921. – 1925.), a gimnaziju na Širokom Brijegu (1925. – 1934.). Još kao gimnazijalac odlučio se na svećenički poziv. U franjevački novicijat na Humcu stupio je 6. kolovoza 1931. Za svećenika je zaređen 12. rujna 1937. Mladu misu slavio je u zimu iste godine u Buhovu.

Nakon mlade mise nastavlja školovanje u Schwazu (Austrija) i Rimu. Zbog ratnih prilika vraća se 1940. u Hercegovinu i marljivo radi kao profesor filozofije, propovjednik, ispovjednik te kao organizator mladeži u župi Humac. Koncem 1941. vraća se u Rim kako bi završio započeti studij filozofije. Međutim, zbog teške bolesti biva prinuđen ponovno napustiti školovanje. U siječnju 1942. odlazi u lječilište Novi Marof, gdje i umire 16. travnja 1942. Zbog ratnih

prilika pokopan je u Novom Marofu. Njegovi posmrtni ostatci preneseni su na Humac 1971.

Obilježavanje blagdana sv. Ante 1941.

Povijesni izvori i svjedočenja još živih očevidaca kazuju da postoji još jedna neizravna poveznica između Jure Galića i tog davno preminulog hercegovačkog franjevca. Sudeći prema tim izvorima, upravo je fra Bogomir predvodio središnju koncelebriranu sv. misu na Humcu 13. lipnja 1941. kojoj je nazočilo više od deset tisuća vjernika, čije su održavanje Jure Galić i njegovi drugovi pokušali spriječiti. U vrlo zapaženoj propovijedi fra Bogomir je pozdravio obnavljanje države Hrvatske te javno čestitao imendan poglavniku Anti Paveliću, čime se iznimno zamjerio tadašnjim partijskim čelijama iz Ljubuškog i Bijače. Uz kazano oštro je osudio četničko-boljševički ustanak protiv tek rođene hrvatske države i uvoz komunizma kao bezbožničke ideologije među katolički hercegovački puk. U toj propovijedi posebice se oštro, prema tvrdnjama očevidaca, oburio na one Hrvate koji su kao sluge četničko-boljševičke politike »digli ruku« na tek rođenu državu Hrvatsku negirajući tako povijesne težnje vlastita naroda.

Naravno, ništa od rečenog ne može se uzeti kao krimen, kako njemu osobno tako niti franjevačkoj zajednici u Hercegovini. Riječi su to koje su u potpunosti podudarne s riječima blaženog kardinala Alojza Stepinca, izrečene pred tužiteljem Jakovom Blaževićem i komunističkim sudom: »Hrvatski narod plebiscitarno se izjasnio za hrvatsku državu i ja *bih bio ništarija*, kad ne *bih* osjetio bilo hrvatskog naroda«. Međutim, samoj središnjoj proslavi blagdana sv. Ante 13. lipnja 1941. prethodili su događaji o kojima se iznimno malo zna.

Fra Bogomir s obitelji 1938.

Galićeva »ustaška slava« na Humcu kod Ljubuškog

U noći uoči blagdana sv. Ante, odnosno 12. na 13. lipnja 1941., skupina je komunista s Bijače, kako navodi Jure Galić u svojoj knjizi *Vrijeme i ljudi*, u Ljubuškom i na Humcu raspačala ilegalni prvomajski letak, proglas KPJ.

Upravo zbog te aktivnosti u sljedećih nekoliko dana uhićeni su i odmah zatim pritvoreni: Jure Galić Veliki, Marijan Primorac, Ante Primorac, Ilija Primorac, Ljubo Primorac, Stipe Primorac i Jure Galić Rojak.

Činjenica da je ova skupina uhićena tek nekoliko dana kasnije kazuje da su i u vrijeme svetkovine 13. lipnja 1941. na Humcu bili oni osobno, kao i njihovi simpatizeri. Stoga nikoga ne treba čuditi dezinformacija koja se dosta puta pojavljivala u srbijanskim publicističkim i medijskim pamfletima. Ta dezinformacija doslovce kaže: »Fra Bogomir Zlopaša, iz prvih redova ustaškog pokreta, je sa crkvene slave kod Ljubuškog na dan Sv. Ante poslao telegram Paveliću i ministru Artukoviću sa sadržinom: – S veličanstvene proslave sv.

Ante na Humcu kod Ljubuškog pozdravlja vas 20.000 prisutnih uvijek spremnih umrijeti za vas i za domovinu.« Da je riječ o klasičnoj dezinformaciji, govori i podatak da je Andrija Artuković, zajedno s tadašnjim gradonačelnikom Zagreba Jozom Dumančićem, boravio na Humcu 13. lipnja 1941. Boravio je, naime, na sv. misi te posjetio i župni

dvor, o čemu svjedoči nekoliko izvora pa i pisanje samog Jure Galića.

Pušten iz »zloglasnog« ustaškog zatvora

Kad je, pak, u pitanju boravak, i poglavito izlazak, Galićeve komunističke skupine iz tamnice, onda se jako zanimljivim čini podatak da je ta skupina iz tamnice izašla zahvaljujući pravosnažnoj oslobađajućoj sudskoj presudi, što je u velikoj kontradičnosti s Galićevim izjavama o stanju i uvjetima koji su u tom razdoblju vladali u Hercegovini.

U nedavnom razgovoru za *Slobodnu Bosnu* Galić tvrdi da je »veliko zanimanje za njegov slučaj kasnije pokazao i Eugen Dido Kvaternik, tražeći dostavu sudskog spisa u Za-

greb, te kako ga je prelazak u ilegalu i odlazak u Biokovo spasio sigurnog odlaska u Jasenovac«. Međutim analitičari koji su se studioznije bavili ovom temom, smatraju kako je u ovom slučaju riječ o klasičnom primjeru Galićevog samoreklamerstva. Činjenice i iskazi sudionika tih događaja kazuju sasvim drukčije. Prema tim iskazima, u Ljubuškom su 13. lipnja 1941., odnosno u trenutcima kad je Jure Galić već bio pritvoren, boravili Andrija Artuković i Jozo Dumančić, obojica Ljubušaci i visokopozicionirani dužnosnici ustaškog pokreta i tadašnjeg državnog poretka NDH. U Ljubuškom i danas postoje svjedoci koji mogu potvrditi da se Andrija Artuković tom prigodom osobno založio za pravično suđenje utamničenim Ljubušacima. Međutim, je li osim te izjave postojala i neka druga sprega između tadašnjeg ustaškog ministra i pritvorenika na čelu s Jurom Galićem, nitko ne želi potvrditi niti demantirati.

O Galićevu karakteru dovoljno govori i podatak da je odvjetnik, koji je 1941. njega i ostale komuniste s Bijače izvukao iz »zloglasne ustaške« tamnice, pet godina kasnije osuđen i strijeljan u Mostaru. Ne od »ustaškog« suda, nego od Narodnog suda FNRJ pred kojim je optužnicu iznosio, nitko drugi, nego tadašnji vojni tužitelj u Mostaru Jure Galić. ✍

Jure Galić danas kao predsjednik SABNOR-a

Nisu ni svi komunistički oficiri odobravali zločin

SVJEDOČENJE BISKUPA JOSIPA ARNERIĆA*

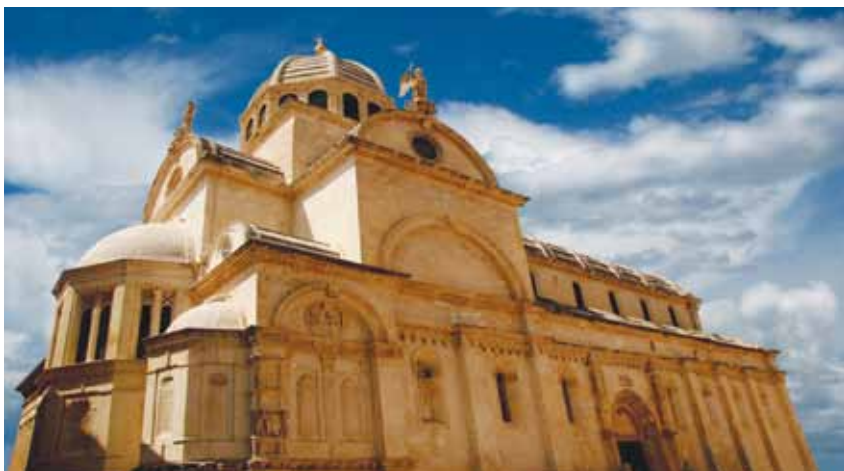
Hercegovački franjevci na Širokom Brijegu bili su nevini

► Piše: dr. fra Andrija Nikić

Dana 29. srpnja 1972. u Čvrljevu sam razgovarao sa šibenskim biskupom Josipom Arnerićem. U razgovoru mi je prenio svoj razgovor s oficirima J. V., koji se god. 1945. nalazio na Širokom Brijegu.

+++

Četiri dana poslije pada Širokog Brijega, t.j. 11. veljače god. 1945. susreo sam J. V., mog dobrog prijatelja u gostionici u Šibeniku. U to vrijeme J. je bio kapetan u partizanskoj vojsci. Povratio se iz Hercegovine i u kutku jedne gostionice mi smo se razgovarali. U razgovoru J. mi je rekao da je bio prije četiri dana na Širokom Brijegu. Partizani su zauzeli samostan, kojeg nitko od neprijateljske vojske nije branio, našli fratre koji nisu nikud bježali i doveli ih u jednu sobu. U toj sobi su se skupili svi fratri i neki đaci u civilu. Ostali su tamo neko vrijeme. Štab je držao svoje zasjedanje. Potvrđena je tada odluka, prije donešena, da Široki Brijeg treba likvidirati, jer su na njemu samo fratri držali svoju gimnaziju koja je bila na velikom glasu. Trebalo je razbiti mišljenje svijeta da su fratri kulturni nosioci i stvaraoci kulturnog i nacionalnog jedinstva s narodom kroz stoljeća. To se moglo postići jedino ako se fratre rastavi od naroda, ako ih se pobije. Odluka je lako donesena, a još lakše, izvršena. Fratre se tada popisivalo po nekoliko puta, pro forma. Na koncu ih se izvelo i ubilo.

Šibenska katedrala

Fratri ništa nisu skrivili za vrijeme borbi. Ono što se govorilo da su polijevali vruće ulje po partizanima ne stoji, jer sam ja tu bio – nastavio je J. V. – To se izmislilo jer je to bio javni razlog učinjenog zločina. Taj zločin je ukratko rečeno izražen riječima: strašno su partizani postupili s fratriba.

Ne samo fratri, nego i sve fratarsko je pretrpjelo ono najgore. Crkva je obeščašćena. Ušao sam u crkvu. Tamo su konje uveli, kipove lupali, razbacivali sve što su rukom dohvatili. Meni se smrklo pred očima i smutilo u duši. Kad sam progledao odlučio sam spasiti bar štogod od tog modernog vandalizma.

Dao mi je jedan križ – nastavio je biskup Arnerić. »Ovaj križić [veličine dlana] sam uzeo iz širokobriješke crkve, uzeo sam ga i sakrio da ga ne bi partizani obeščašćili. Dajem ga Vama. Čuvajte ga i upamtite odakle je« – završio je J. V. Biskup je na-

stavio: – Taj križ je imao dulji krak duljine 15-ak cm a krak na kom su pribijene ruke imao je 10-ak cm. Na vrhu je bila jedna rupica kroz koju je bila provučena jedna traka crvene boje s divnim pleterom. Križ sam čuvao kao župnik i kad sam imenovan za biskupa stavio ga u jedan koferić s ostalim stvarima. Kad sam došao u Šibenik u palaču i raspakivao svoje stvari više ga nisam našao. Negdje se izgubio.

God. 1947. – tako mi se čini – razgovarao sam, a kasnije se to ponovilo s komunistima. U tom razgovoru spominjali su mi da su fratri na Širokom Brijegu bili zločinci. Ja sam ustao protiv toga govoreći im: – Ja sam četiri dana poslije ubojstva Širokobrijeških fratara razgovarao s oficirima koji je tamo bio i sve to vidio.

J. V. je umro prošle godine u studenom, nakon saobraćajnog udesa u Šibeniku. ✍

* Tekst je preuzet prema izvorniku. Inicijali poznati Vicepostulaturi.

Ubijali su redom

PAD ŠIROKOG BRIJEGA*

Svjedočenje fra Zlatka Sivrića

► Piše: dr. fra Andrija Nikić

Dana 16. rujna 1971. godine u 17.15 sati razgovarao sam s fra Zlatkom Sivrićem o njegovim uspomenama na borbe oko Širokog Brijega 1945. godine u mjesecu veljači kao i ono što se dogodilo u Mostaru 14. veljače 1945. g.

Danas nismo razgovarali o godinama prije 1945. god. Fra Zlatko je rekao »drugi put ćemo o svemu nastaviti i puno toga ću Ti ja reći«. Zbog kratkoće vremena odabrao sam samo ovo nekoliko dana.

+++

A(ndrija): Kad ste Vi zadnji put pred pad Širokog Brijega bili na Brijegu?

Z(latko): Na Široki Brijeg sam dolazio često. Gotovo svakih petnaestak dana ja sam tamo dolazio i s braćom razgovarao. U to vrijeme, od 1923. pa sve do 1945. bio sam župnik u Mostarskom Gracu. Ne ću govoriti o onome što je prije bilo nego samo jedan događaj ću navesti iz 1944. godine. Te godine na 10. svibnja prebijena mi je noga. Došao sam na Široki Brijeg i ležao u gimnaziji. U to vrijeme tu se nalazila vojna ambulanta (bolnica) za oficire, bolesnike... U ambulanti sam ostao punih pet mjeseci. U to vrijeme imao sam i kapelana – fra Zvonko Grubišić. Kako sam bio bolestan, nisam mogao obavljati mnoge župne dužnosti, posebno odlaziti daleko od župne crkve. Stoga smo se mi dogovo-

rili i ja sam ostajao u kapeli, obavljao dužnosti u crkvi, a fra Zvonko je bio na terenu. Tako je sve to bilo do 2. veljače 1945. godine.

Dana 2. veljače ja sam odredio s konjem otići na Ovojce i tamo obaviti blagoslov svijeća i reći misu. Još sam rekao da ću morati otići u Brotnjo jer je nestalo vina. Rekao sam otići u Međugorje po vino.

Koncem siječnja, ili točnije 28. siječnja, ustaše su učinili jedan podvig na partizane. Partizani su se povlačili što su brže mogli. Povlačenje u Brotnju odvijalo se na sljedeći način. Jedna skupina povlačila se preko Krućevica u Čaplinu i dalje... drugi dio povlačio se preko Brotnja, Vitine, Ljubuškog prema Vrgorcu. Vrhovni štab partizanski nalazio se u to vrijeme ili u Stocu ili u Trebinju. Komandant je bio Vlado Šegrt. Bio je pravi

nered. Sve bježi... goni sa sobom što se imalo...

Dana 2. II. kako sam rekao, služio sam misu na Ovojcima i blagoslovio svijeće. Poslije mise uzjašio sam na konja i s Mirkom Ivkićem otišao prema Kruševu. U Kruševu smo noćili.

Spitfaeri su se kretali cestom. Pucalo je na svim stranama. Povlačila se ustaška vojska i *Vražja divizija*.

Dana 3. veljače došli smo u Gradniće. Tamo smo našli fra Rufina Šilića, fra Tomu Zupca i Đuku Spuževića, velikog župana iz Mostara, bio je tu i Mesić (stožer). Borbe su se vodile na Tromedi, Vijonici, Čitluku. Vidjeli smo da ne smijemo ići dalje i povratili smo se prema Ljutom Docu (3. II.). Tamo se tada nalazio fra Vencel Kosir. Kod njega smo se svratili.

Dana 4. veljače bio sam u Ljutom Docu. Tog dana je pala nedjelja. Došao je moj prijatelj Tomo, koji je bio šofer. Pozvao nas je na ručak k svojoj kući. Javljeno nam je da su došli partizani i stacionirali se u Brljevići (planini) iznad Ljutog Doca. Uzeli smo konje i uputili se dalje. Prolazili smo putem prema Uzarićkom mostu. Tu smo našli veliko mnoštvo svijeta. Svak je imao po nešto stoke, bilo je tu žena, ljudi, djece... I. i II. gorski zdrug nije dozvoljavao da se putuje dalje. Nitko nije mogao otići bez propusnice. Ja sam otišao da se prijavim. Tada su išli sa mnom Jure Ivanković i Mirko. Rekao sam im da

* Tekst je preuzet prema izvorniku.

ću ih prijaviti: Jure, brat moj, a Mirko sluga. Tako je i bilo. Dobio sam propusnicu.

U to vrijeme u Gracu su se vodile borbe. Nismo mogli ići gore. Otišli smo na Ovojce. Tu smo prenoćili. Dana 5. II. borbe su se nastavile, nismo micali nigdje, a 6. veljače vodile su se borbe oko Širokog Brijega. Dana 5. II. partizani su bili na Žovnici + Mikuljača u Gornjem Pologu, Gornjim Bilama. Mi smo ostali kod Frane Ivkića.

Dana 6. II. iz Ovojca sam vidio kako gori gimnazija na Brijegu. Borbe su bile očajne. Pucanja do iznemoglosti. Položaj njemačke vojske na Brijegu mi nije poznat, ali kako sam prije vidio njihovi položaji su se nalazili tamo u šumi. Držali su kote.

Partizani govore da je tu bila prava utvrda. To nije istina. Ako je bilo vojske na Brijegu u fratarskim zgradama, to jedino može biti u konviktu. U samostanu nije bilo vojske. Tu nije bilo ni oružja, a da ne govorim o nekom skladištu oružja. U samostanu su bili fratri. Većina ih je tu ostala jer su ljudi čekali kad će te borbe završiti da u miru i slobodi nastave svoj život i da započnu s radom u školi.

Dr. Savin, to je bio jedan pokršteni Židov a po dužnosti advokat u Osijeku, bio je komandant haubičnog bataljona. On je imao 22 haubice američke proizvodnje ili kako su ih zvali protokolci. Susreo sam ga i na Brijegu sam ga upoznao s fra Pavom

Komunističko topništvo nije uspjelo razoriti širokobriješku samostansku crkvu. Ni ona ni samostan nisu bili neka vojna utvrda.

Dragičevićem. On mi je pričao da se njihov položaj nalazio u Šarića dubravi – predio kod mosta prema Kočerinu. Od položaja nisu ništa mogli vidjeti. – Dobili smo krive elemente za gađanje. Pucali smo puno. Čudili smo se u što to pucamo toliko, a da se ne obara. Nismo znali točan cilj. Kad sam došao – pričao mi je – vidio

Prijenos posmrtnih ostataka franjevac pobijenih u ratnom skloništu. Široki Brijeg, 1. srpnja 1971.

sam da smo pucali u crkvu. Te haubice su nakon pada došle na Brijeg. Tu su ostale neko vrijeme, a kasnije su odvedene prema Ivan Planini.

A: Da li Vam je dr. Savin pričao kakve pojedinosti o Brijegu kad je tu došao?

Z: Nije nam ništa posebno pričao, a mi ga nismo ni pitali.

A: Čega se još sjećate iz tih dana?

Z: Kako sam rekao dana 5., 6., 7., i 8. ostao sam na Ovojcima. Dana 8. veljače ili 9. veljače kad sam ustao vidio sam da svijet bježi. Zaboravio sam reći da sam 8. veljače bio na Gracu, u župnom stanu. Tada sam rekao Anici Ivkić da i ja idem. »Eto vam konja, meni ne treba«. Tu je bila i jedna obitelj iz Dubrave... »Dadnite i njima štogod.« Povukao sam se s gorskim zdruhom. Došao sam u Mostar u 7 sati ujutro (8. ili 9. veljače?).

Ušao sam u samostan i vidio fra Leona Petrovića. On je išao služiti misu. Ugledao me. Reče mi: »Kako Ti kultura (tako su me zvali)? Kako gore?« Odgovorio sam mu: »Svijet govori da su fratri na Brijegu pobijeni.« On tome nije vjerovao nego me upita: »Hoćeš li i Ti misu govoriti?«

Odgovorio sam da ne ću.

Onda mi fra Leo dade ključeve i reče mi gdje se nalazi rakija: »Uzmi i pij. Ja idem služiti misu.« Nakon toga ja sam otišao u njegovu sobu. Tu sam sjedio i čekao fra Leona. Kad je došao ponovo sam mu rekao da narod govori da su svi fratri ubijeni na Širokom Brijegu. Odgovorio mi je: »To nije istina, zašto će ih sve pobiti?«

Otišli smo onda u refektorij na doručak.

Dana 9., 10., 11., 12., 13. i 14. veljače nije bilo ništa posebno. Zadnji dan, tj. 14. veljače došao je u Mostar dr. Jure Grubišić, liječnik sa ženom, i Đuka Spužević. Kud ćeš ovamo? Kud ćeš u gore?...

Spužević nam je rekao da se hrvatska vojska povlači, da će Mostar pasti, te ako tko hoće bježati imamo vagona pa ćemo ići prema Sarajevu, Zagrebu.

Fra Leo Petrović je rekao fratri-ma, ako se netko osjeća krivim, ili ima što protiv partizana, ili možda partizani imaju štogod protiv nje-ga, neka čini što misli da je najbolje. Otputovao je fra Vendelin Vasilj... Mene je fra Leo upitao: »Imaš li para, ako su Ti potrebne dat ću Ti, pa idi, ako imaš kakvu krivicu.« Odgovorio sam mu: »Nemam ja ništa protiv. Ja sam 1941. branio Srbe. Spasio sam im živote. Nikada nisam ništa učinio. Bit ću i nagrađen.«

Dana 14. veljače u samostan su došli oficiri VIII. dalmatinskog korpusa u 15-16 sati.

Fra Leo ih je primio, rekao im da se časte vinom. Naredio je gvardijanu da im donese pršuta. Tako je i bilo. Razgovarali smo o svemu. Oni su otišli... Mi smo međusobno govorili da su fini ljudi.

Kako može biti da ti ljudi ubijaju... Ponovio je fra Leo da ne vjeruje da su naši fratri na Brijegu ubijeni od tih uljudnih osoba.

(Došli su u samostan prije zalaska sunca).

Istog dana u Zdravo Mariju zazvonilo je zvono u samostanu, na hodniku vis a vis zbornice. Svi smo se sastali. Nismo ni znali o čemu se radi. Tada nam rekoše da se skupimo svi u zbornicu. Tu je bilo neko popisivanje. Od vojske tu je bilo predstavništvo XXIX. divizije i to Brana Popadić, viši komesar; Saša, mladi komesar i još dva vojnika. Mi smo bili u zbornici. Vojnici XXIX. divizije su nosili čarape sa nekim strikama, kao crnostrik. Zvali su ih gete.

Brana Popadić i gore spomenuti u zbornici su popisali posebno samostansku obitelj, a posebno nas sa strane. Fra Ilija Rozić i Leko ? od samostanske obitelji bili su s nama. Oficir je rekao da ćemo ostati ovdje u sobi cijelu noć. Rozić je rekao da ima starih ljudi i da je ovdje hladno. Oficir je odgovorio, kako Vam je hladno u ovoj toploj sobi, a mi smo se morali leđiti po planinama dok smo vas oslobađali. Zatim se ustao i rekao da ga čekamo dok on dođe s OZNE. Vratio se s OZNE do sat vremena. Ne znamo što je tamo bilo odlučeno. Prema onome što se dogodilo zaključili smo da su bili odlučili pobiti sve sa strane (7) i dvojicu fratara iz samostana, a to su provincijal i gvardijan.

Nakon njegova povratka počelo je ispitivanje u zbornici. Najprije je

prozvao fra Leona Petrovića i ljutito mu rekao: »Ti si dopustio zlikovcima da bježe...« Zatim je prozvao gvardijana fra Grgu Vasilja: »Ti si bio povezan s legijom...«

Došao je red na mene. Reče mi: »Kud si pošao?« Ispričao sam mu da sam bio u Mostarskom Gracu, pošao kući... (kao što sam već prije rekao...) Došao sam ovamo i evo sam vas dočekao. Ljutito se derao i govorio: »Tako, 28. I. ti si išao i govorio "evo ustaša, evo slobode" i tako bunio narod protiv nas. Partizani kolju, pale, krađu, rezaju uši, ubijaju...«

Odgovorio sam: »Ja nikada nisam bio ustaša...« Fra Darinko Brkić je sjedio iza mene i govorio: »...vadi čage.« U to vrijeme u zbornici

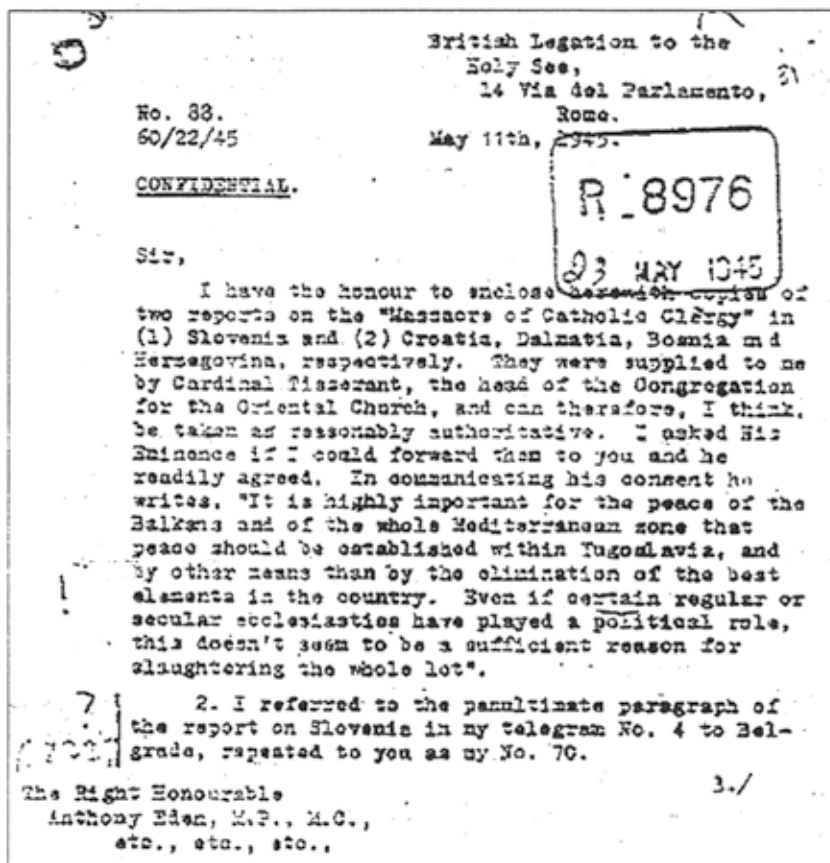
se nije dobro vidjelo. Struje nije bilo pa je svijetlila samo garbitna lampa. Ja sam izvadio čage i pružio mu. On je uzeo i vidio samo da na papiru ima grb s petokrakom. Izide tada Saša i reče nam: »Ajdete i vi.«

Kad smo izašli, bili smo zaprepasteni. Vidio sam sve puno četnika, partizana... Odmah smo se prestrašili. Brana je pozvao Sašu. Iza toga nas je pustilo.

A: Kakvo je to bilo čage kod vas?

Z: Evo kako je to dobiveno. Franjo zvani Čakan, sin Mirka Ivkića, služio je u Rodoču u avijaciji. Vojška je slabo jela. On je doznao da sam stigao u Mostar pa je došao u samostan da me posjeti, a došao je da štogod pojede. Dolazio je svaki dan. Gvardijan mu je uvijek davao. Dolazio je s njim i njegov drug Pero (Pera) Martinović da pojedu štogod. Davali smo im i onda su oni odlazili nazad. Ja sam Čakanu govorio: »Čuješ li Ti, daj Ti meni kakav papirić od OZNE isposluj, da se sačuvam.« On

Fra Leo Petrović nije htio bježati, ali je to dopuštao svakome tko želi. U mostarski samostan najprije je ušao 8. dalmatinski korpus. Kasnije ih je zamijenila XXIX. hercegovačka divizija.

Britanski veleposlanik pri Svetoj Stolici piše o komunističkom zločinu nad hercegovačkim franjevcima

je govorio da mi ništa nije potrebno. Znaju oni tebe. Tebi ništa ne će učiniti. Kad je on kasnije dolazio, ja sam opet ponavljao: »Daj mi kakvo čage...« Dva-tri dana prije on dođe i donese mi čage. To sam uzeo, stavio u džep i čuvao.

Kad sam ja pitao čage, pokraj mene je bio i fra Darinko Brkić. Fra Darinko mi reče da na to čage napiše i moje ime. Tako sam ja Čakanu i rekao i tako je to i učinjeno.

A: A što je bilo s onim fratrima koji su ostali u zbornici kad ste Vi izišli?

Z: Dana 14. veljače uveče nakon našeg izlaska oni su ostali unutra. Govorili su nekima još dok sam ja tamo bio isto što su i meni govorili...

U sadašnjoj telefonskoj centrali u to vrijeme nalazila se jedna žena. Ona je vidjela što se dogodilo i evo što mi je rekla. Njih sedmoricu su izveli na hodnik. Svezali su im ruke žicom pred župnim uredom. Ta žena je bila s istočne strane iz Dubrave.

Prema onome što sam kasnije čuo svih 7 su odveli na južni Čekrk i tu su ubačeni u Neretvu.

A: Gdje se nalazi taj južni Čekrk?

Z: To se nalazi na izlasku Mostara, kad se ide prema Rodoču...

A: Da li ste još štogod doznali o njima?

Z: Pričalo se da su ih neke žene vidjele. Govorilo se dalje da neka žena ima jedan habit i pasić u kući. Da li je to kasnije našla? Ne znam. Ili su to samo dijelovi našeg odijela, a kojeg su oni nosili? Ne znam.

A: Da li je itko kasnije vidio u Neretvi kakve ostatke od tih fratar?

Z: Kasnije mi je rekao neki Šunjić koji je bio glavar sela, da je u Jesenici (dolje gdje se okreće avijatici) Nere-tva izbacila jedan leš. Prema njegovu pričanju osoba je imala brkove, crn izgled lica... Prema tome mi smo za-

ključili da je to bio fra Rafo Prusina.

A: Nakon koliko dana ga je Šunjić našao?

Z: Nakon 15 dana.

A: Da li su ti naši fratri bili suđeni?

Z: Kako to možeš i zamisliti. O suđenju nema ni govora, jedino ono nekoliko riječi što nam je rečeno bila je formalnost... Govoreno nam je da smo bunili narod da bježi... da vade oči... O tome ništa mi nismo govorili. Svi smo čekali željeni mir, a neka dođe tko god hoće. Nismo bili niti

smo kome odobrali da se ljudi zlostavljaju, a kamoli da se ubijaju.

A: Da li su naši fratri u Mostaru, kao i oni što su tu došli, bili ista krivi?

Z: Nitko od njih nije bio kriv. Da je itko ista

osjećao. Ja sam ih mogao spasiti sve, preko pedeset. Imao sam u Mostaru dosta Srba. Svi bi učinili što bi god od njih zatražio. Da su naši fratri osjećali samo 1, ili 2 % krivice oni ne bi ostali gdje su ostali, a isto tako da su i ostali tražili bi da se sklone i eto u Mostaru bih ih ja spasio preko Srba. O krivici nema ni govora.

A: Da se vratimo malo na događaje koji su se dogodili na Širokom Brijegu. Koju krivicu pripisuju tim ljudima?

Z: Pripisivali su im da su pucali.

A: Možda i jesu pucali?

Z: Da vidimo pojedine slučajeve. Fra Marko Barbarić, fra Ivo Sliško-vić i fra Stanko Kraljević su bili stari ljudi. Nisu ni mogli pucati. Konkretno fra Marko Barbarić još dok je bio mlad u Beču je operirao hekenokokus i izvađena mu je džigarica – jetra. U ovo vrijeme on nije mogao ama baš ništa. Nije mogao ni kašike držati u ruci. A eto, vidite da li je mogao nešto teže?! U isto vrijeme, nadalje, on je ležao nepokretan na krevetu, e što je mogao sad?!

A: Možda su pucali drugi?

Z: Ne može se to ni zamisliti. Koji su bili tamo daj mi ih nabroji?

A: Bio je tamo fra Arkandeo Nuić.

Z: Fra Arkandeo je »ovčica Božja«.

A: Tu je bio i fra Krsto Kraljević.

Z: Fra Krsto je šizofrenik, luđak. On nije ništa ni znao. Ne bi znao ni pucati. On bi najprije sebe ubio. Nije znao ni o čemu se radi, a da ne govorim što se sve zbiva na frontovima.

A: Dalje, tu se nalazio fra Dobroslav Šimović.

Z: Fra Dobroslav je mlađi čovjek. Poznam njegovu narav. On bi prije dopustio da njega ubiju nego da bi on nekome bilo kakvo zlo i poželio.

A: Što možete reći o fra Tadiji Kožulu?

Z: To je čovjek, koji je bio dugo vremena u konviktu. Po naravi je bio dobričina ali i »jedna sveta duša«.

A: Da li se sjećate fra Dobroslava Pandžića?

Z: To je nevino, bezazleno čeljade ne bi on ni muhe ubio.

A: Sjećate li se fra Žarka Leven-tića?

Z: Sjećam, kako da ne. To je mlad fratar. Fizički govoreći on je mogao pucati, ali on nije pucao. A da ne govorim o drugim mlađim ljudima. Oni su znali što su. Bili su fratri, ljubitelji mira i osuđivali su nasilja. Bili su nevini i kao takvi su ostali na svom mjestu.

A: Eto dobro, recimo da je istinito da su pucali, a da li su polijevali vojsku vrelim uljem?

Z: Prvo nije istinito da su pucali, a tek onda stavimo se u one momente: tada se nitko nije brinuo ni za vatru, ni što će jesti, svatko je bio van sebe u tom smislu da je u skrovištu čekao taj završetak borbi. Nadalje, ulja na Brijegu nije bilo ni za ono najnužnije, a kamoli za grijati i polijevati. To je laž. Da su rekli da su ih polijevali vodom, moglo bi biti vjerojatno, ali kad se laže onda se ne gleda na okolnosti, pa se stoga i odmah prepozna.

A: Svakako su ti ljudi, fratri naj-

*Franjevcima se nije sudilo.
Jednostavno su ih pobili.*

Iskopavanje posmrtnih ostataka pobijenih u Mostarskom Gracu 1971.

prije suđeni, kad im je dokazana krivica onda su pobijeni.

Z: O tome nema ni govora. Nikakav sud nije postojao. Kad smo bili u Mostaru Brana Popadić je rekao pred nama: »Vi ćete sa nama na sud. Tko bude kriv odgovarat će, a tko bude nevin bit će na slobodi.« To se nije provodilo.

A: Da li imate još kakvu uspomenu vezanu uz te događaje?

Z: Ne znam što bih mogao reći. U to vrijeme svijet je bio u strahu. Partizani su bili u zanosu. Sjećam se da se u Mostaru – o Mostaru i govorim – pucalo, vikalo, pjevalo... Eto tako su jadni ljudi nevini izgubili svoje živote. Za to ipak treba odgovarati?!

+++

A: Da li se sjećate štogod što se dogodilo u Mostarskom Gracu?

Z: U veljači se u župnom stanu u Gracu nalazio partizanski štab. Stanovali su u mojoj sobi.

A: Koja je to soba?

Z: To je prva soba s desne strane kad se uđe u župni ured, u nju se ulazi na prva vrata.

A: Kako je izgledao župni stan kad ste se povratili?

Z: Povratio sam se u Mostarski Gradac na Veliki Petak 1945. godine. Pješke sam stigao iz Ovojca preko Pologa. Tu je bila neka gostionica. Kad su me vjernici ugledali, stali su plakati od radosti. Brzo su javili i kod crkve su stali zvoniti. Eto, iako je bio Veliki Petak zvono je zvonilo.

U župnom stanu sve je bilo u neredu. Gotovo ništa mi nije moglo poslužiti. Podrum je bio prava štala. Nabacano je bilo unutra sijena. Bili su tu konji. Bačve izrazbijane, isprevrćane... Pomalo sam s ljudima sve izbacio, što se dalo popraviti popravio sam. U sobi više nije bilo namje-

štaja. Knjige kojih sam imao preko 500 kg, a možda i više – cijela biblioteka – spisi... sve je izneseno iz kuće, poliveno nekom smolom i zapaljeno. Tako mogu reći da sam kad sam se povratio mogao reći evo me i što je kruva u meni je, a što je stvari na meni je. Ništa, ama baš ništa iza partizana nije ostalo.

A: Što se dogodilo s fratri u Mostarskom Gracu i kad su oni gore stigli?

Z: Kako sam već spomenuo ja sam 2. II. otišao na Ovojce. Tada je došao u Gradac fra Augustin Zubac. Sjećam se sigurno da je fra Augustin bio stigao 1. veljače u župni stan. Dakle, fra Zvonko Grubišić i fra Augustin su ostali 2. veljače kad sam ja oputovao. Dana 2. veljače stigao je na Gradac fra Krešo Pandžić. Kasnije su stigli gore – ja nisam bio kod kuće – fra Roland Zlopaša, fra Rudo Jurić i fra Kornelije Sušac. Ne znam točno kad su stigli.

A: Kako i kad su ubijeni fratri u Mostarskom Gracu?

Z: Fratri u Mostarskom Gracu su ubijeni 5. ili 6. veljače.

Dana 4. veljače seljaci su mi rekli da je sve muško pobjeglo od kuće u Risovac – planinu, i u Mostar. Moj sluga Ivan Rakić je pobjegao u to vrijeme. Fratri su ostali u Gracu. Hrvatska vojska i Vražja divizija se nalazila u školi (500-600 m udaljeno od crkve). Partizanski štab se nalazio u župnom uredu. Pred napadom hrvatske vojske partizani su se povukli iz župnog ureda. Bolje rekuć povukao se štab VIII. korpusa dalmatinske brigade prema Gostuši. To je protivna strana od škole, a udaljenost je isto oko 600 metara prema zapadu. Svijet koji je ostao vidio je da su ovi partizani povelili sa sobom i fratre. Kad su se udaljili i ušli u jednu šumu... Ispravnije rečeno tu nema neke šume, nego tu se nalazi čuča, busenja, grabovina. S fratri su odvedena još dva civila, jedan Nijemac i pratnja partizanska. Kad su stigli u taj zaklon, partizani su streljali sve.

Streljani su u šikari. Ona dva seljaka bili su jedan Markić, koji je uspio pobjeći, ali je kasnije poginuo; i drugi je bio neki Vrljić.

Tu su pobijeni i seljaci su ih kasnije pokopali. Kad se to dogodilo, ja sam bio u Mostaru. Tu je pobijeno 9 ljudi. Kad su ih pokapali razdijelili su ih na tri grupe i svaku grupu pokopali na odvojenom mjestu.

Kad sam se povratio u Gradac onda sam čuo da su čobani vidjeli kako su psi našli leševe i otrpali grob. Oni su vidjeli nogu i rekli su da je to noga jednog fratra. Kad sam za to doznao, s nekoliko seljaka otišao sam na lice mjesta s pijucima, polugama, lopatama... i nastojali smo oko tih grobova podignuti jednu obzidu da bi te grobove sačuvali. Isjekli smo grabovinu, iskrčili kamen i napravili podzidu. Nasuli zemlje i pokrili grmom. Tako je to ostalo sve dok kosti nisu pokupljene.

A: Da li je itko bio svjedok pogibije fratara na Širokom Brijegu i da li je itko vidio kako su ubačeni u sklonište?

Z: O svjedocima možemo govoriti samo dok nisu poslani daci s Brijega, tj. 7. veljače uveče. Tada su ostali tu sami fratri i jedino fra Božidar Martinac. Kasnije je od fratara prvi gore došao fra Mirko Ćosić. Fra Mirko je stanovao na Lištici. Misu je govorio na groblju. U crkvi mise nije govorio

jer je bila oskvrnjena, obeščašćena. Naime, fra Mirko mi je pričao da je u crkvi našao krvi (znači da je tu netko bio ubijen), kipovi su bili isprevrćani. Konje su ugonili, u njoj svašta radili. Poslije je traženo da se crkva ponovo blagoslovi i to je učinjeno, tek poslije tog čina u crkvi se govorila sv. misa.

Dana 19. ožujka na Širokom Brijegu se skupilo svijeta. Tog dana mlađarija se već vratila iz mobilizacije, a bilo je tu i ljudi. Možda su se i dogovorili, ali oni su tada došli do skloništa, koje je bilo obično zatvoreno s nekoliko stijenja. Tada su mladići odvalili te stijene. Pogledali su i vidjeli da se unutra nalaze naslagana tjelesa i zapaljena, jedino po neki dio tijela je ostao netaknut.

Doletjela je tu milicija s Lištice. Nisu mogli ništa učiniti. Svijet se zgrnuo, bilo je plača, uzvikivanja, zaziva, molitve... Milicija je telefonirala u Mostar i iz Mostara je stigao jedan odred vojske. Vojska je zatrpala ulaz. Tako zatrpan je ostao sve do sada.

A: Tko je tada od vjernika bio tu prisutan?

Z: Tu je bila prisutna majka + fra Branka Šuška. Pričala mi je da

je kad je ulazila prepoznala nogu fra Arkandela Nuića po papuči. Sve ostalo mu je izgorjelo. Kad sam to slušao plakao sam kao dijete...

+++

A: Da li se sjećate još kojeg događaja iz Mostarskog Graca za vrijeme rata?

Z: Sjećam se kad su 1943. na ove strane došli Talijani s četnicima. Jedna grupa četnika je došla

preko Žovnice – Graca... Druga grupa je prošla preko Goranaca – Polja... Treća grupa je otišla prema Ljubuškom.

Kad su se povratili, došli su u Knešpolje. Svi Srbi su izišli na Žvatić i na Ovojce. Izišla je i rodbina. Rekli su četnicima nas je spasio fra Zlatko Sivrić. Ne smijete Hrvatima ništa učiniti, ne smite ući ni u njihove kuće. Ako vam što treba, tražite od nas. Nama ovdje nije pala ni dlaka s glave zahvaljujući njima, stoga ni vi njima ne smijete ništa učiniti. Uglavnom nisu neki masakr učinili, ali kad su prešli u Gorance na Čabulji su ubili tri čovjeka iz Bogodola. Od mojih župljana na Risovcu je ubijeno od četnika 12 ili 18 župljana. Neki ljudi je ubijeno na Barama.

Imao bih Ti ja još dosta toga pričati, ali evo ova noć nam ne dozvoljava da to nastavimo. Nadam se, da ćemo ovo nastaviti produbiti i završiti?!

Razgovarali smo o sadašnjem stanju: po javnosti se govori dosta protiv fratara na Širokom Brijegu. Svatko zna da to nije istina. Današnje nam okolnosti ne dozvoljavaju da istinu iznesemo. Trebalo bi pričekati jedno vrijeme kojih desetak, dvadesetak godina pa tek onda izdati sve dokumente. Čestitao mi je što sam se prihvatio ovog nenadoknadljivog posla. ✍

*Pred komunističkom vojskom
puk bježi iz Mostarskog Graca.
Zavojevači nemilosrdno
strijelaju uhićene.*

Puk u Mostarskom Gracu i dalje čuva mjesta gdje su bili pokopani pobijeni franjevci

Komunisti su ostavili pisan trag da su ga ubili i zbog čega su ga ubili

OKRUTNO UMOREN KOČERINSKI ŽUPNIK FRA VALENTIN ZOVKO (1889. – 1945.)

► Piše: dr. fra Robert Jolić

Fra Valentin Zovko ubijen je kao aktualni župnik u Kočerinu u svibnju 1945. nakon što je rat u Europi i svijetu službeno već bio završio. S njim je istom prilikom ubijen i njegov sestrčić fra Andrija Topić, boležljiv mladomisnik koji se kod ujaka nalazio na oporavku. Sve je to morala gledati Šima, fra Andriji majka i fra Valentinova sestra, koja im je bila kuharica. Tako su komunistički vlastodršci još jedanput pokazali svoje zlikovačko lice. Da stvar po njih bude još gora, sačuvani su i izvorni spisi u kojima partizani priznaju da su oni ubili navedenu dvojicu te da su nakon toga pred narodom taj zločin bezuspješno htjeli pripisati »križarima«, ustašama koji se nisu željeli predati nego su se još uvijek borili protiv partizana po hercegovačkim brdima i vrletima.

Djetinjstvo, školovanje, redovništvo i svećeništvo

Marijan Zovko rodio se 14. travnja 1889. u selu Oklaje, župa Široki Brijeg. Roditelji su mu bili Ivan i Luca, r. Slišković. Krstio ga je fra

Metod Miletić.¹ Osnovno i srednje školovanje završio je na Širokom Brijegu: pučku školu pohađao je od 1897. do 1901., a potom je stupio u Franjevačku gimnaziju na Humcu. Sačuvani su podatci o njegovu 1. i 2. razredu gimnazije (danas bi to bili 5. i 6. razred osnovne škole), koje je pohađao kod franjevaca. U prvi razred gimnazije upisao se šk. g. 1901./02. U razredu ih je bilo sedam, među njima i Andrija Mandić (kasnije fra Dominik), Jozo Dodig (kasnije fra Serafin) i Stanko Jurković (kasnije fra Ignacije).² Drugi razred poha-

đao je šk. g. 1902./03. Te je godine u franjevačku gimnaziju uveden i 5. razred. Profesori su mu bili fra Mirko Matijević, fra Didak Buntić, fra Filip Bebek, fra Šimo Ančić, fra Andeo Glavaš i fra Blaž Jerković. U razredu su bila samo šestorica, među njima i gore navedena trojica.³ Peti razred završio je Marijan šk. g. 1905./06., nakon čega je stupio u novicijat, kako je bilo uobičajeno u to vrijeme.⁴

Franjevački habit obukao je Marijan Zovko na Humcu 19. kolovoza 1906. s trojicom kolega s kojima je završio i 5-godišnju gimnaziju: fra Dominikom Mandićem, fra Serafinom Dodigom i fra Ignacijem Jurkovićem. Marijan je dobio redovničko ime fra Valentin. Obukao ih je provincijal fra Andeo Nuić. Meštar im je bio fra Luka Begić.⁵ Fra Dominik je kasnije bio ravnatelj Franjevačke klasične gimnazije na Širokom Brijegu, provincijal Hercegovačke franjevačke provincije te generalni defintor franjevačkog reda u Rimu. Posljednja desetljeća života proveo je u Chicagu u SAD-u baveći se gotovo isključivo povijesnom znanošću. Napisa je neka monumentalna djela iz

¹ Arhiv Provincije: Osobni list za opći imenik i šematizam Provincije (ispunio sâm fra Valentin u Blagaju 8. lipnja 1931.), f. 167; R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 141. U Novicijatu se kao nadnevak rođenja navodi 14. lipnja 1889. U osobnom listu (koji je ispunio sâm fra Valentin) kao mjesto rođenja navode se Lise, a ne Oklaje. Oklaje se, međutim, u to vrijeme računalo kao dio Lise pa je danas ispravno navoditi Oklaje kao mjesto rođenja.

² Franjevačka knjižnica Mostar, »Drugo semestralno izpitno izvješće od 1. veljače do 25. lipnja 1902. u franjevačkom Probandatu na Širokombriegu«. Izvješće je urađeno na kvalitetnom papiru krasopisom, a na sebi nosi oštećenja od poplave iz 1940.

³ Izvješće »Probandat u Širokom briegu« u Arhivu Provincije: SP, sv. 24, f. 150.

⁴ Arhiv Provincije: Osobni list 1931., f. 167;

⁵ R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, Mostar, 2009., str. 141. Usp. Arhiv Provincije: SP, sv. 25, f. 121; sv. 26, ff. 42, 223, 231.

hrvatske povijesti, osobito iz srednjega vijeka i iz povijesti Bosne i Hercegovine. Fra Ignacije Jurković također je završio u Chicagu. God. 1943. bio je izabran za vikara Provincije, ali je početkom 1945. pobjegao iz Hercegovine i završio u SAD-u. Fra Serafin Dodig ostao je u Hercegovini. Štoviše, bio ga je glas »crvenog fra-tra«. Preminuo je u Mostaru krajem 1959.⁶ Tako je od njih četvorice glavom platio jedino fra Valentin.

Fra Valentin je jednostavne zavjete položio na Humcu 20. kolovoza 1907., a svečane zavjete u Mostaru 26. kolovoza 1910.

Za subdakona zaređen je u Rimu 15. travnja 1911., za đakona također u Rimu 6. travnja 1912., a za svećenika 6. srpnja 1913. na istome mjestu. Prvu misu proslavio je 7. srpnja 1913. u Rimu (Vatikan).⁷

Bogoslovni je studij fra Valentin studirao u Mostaru i Rimu. U sačuvanoj knjizi bogoslova mostarske Franjevačke bogoslovije nalaze se podatci o njegovu mostarskom studiju. Studij je upisao u tečaju 1907./08., a u Mostaru je završio ukupno tri godine. U prvoj godini imao je sljedeće predmete: filozofija, retorika, kla-

sični jezici, povijest srednjeg vijeka. Bio je osrednji student. Najčešće su mu ocjene *bene* (dobro), a prva je *sufficiens* (zadovoljava). Vladanje mu je bilo izvanredno. Slično je i u ljetnom semestru iste godine. U akademskoj godini 1908./09. imao je predmete: filozofija, etika, povijest filozofije, hebrejski jezik i klasični jezici. Ocjene su: *laudabiliter* (pohvalno), *bene* i

sufficiens. Predavali su mu profesori fra Ante Majić, fra Nikola Šimović i fra Leo Petrović. U sljedećoj akademskoj godini 1909./10. i u zimskom i u ljetnom semestru slušao je i polagao teološke predmete:

apologetiku, dogmatiku, moralnu teologiju te kanonsko pravo. Sve su mu ocjene *bene*. Profesori su mu bili fra Leo Petrović, fra Lujo Bubalo i fra Jerko Boras. Sve u svemu, moglo bi se reći da je fra Valentin bio osrednji učenik te da je u Mostaru završio dvije godine filozofije i jednu teologije.⁸

Bogoslovni studij fra Valentin je nastavio u Rimu. Dana 26. kolovoza 1910. provincijal fra Luka Begić je od generala reda zatražio obedienciju za njega i fra Urbana Barišića.⁹ U Rim su njih dvojica otputovala u ljeto 1910.¹⁰ Studirali su na franjevač-

kom učilištu Antonianum u Rimu odakle 14. srpnja 1911. odgojitelji za njih trojicu, fra Valentina, fra Antu Jelavića i fra Urbana Barišića, šalju pozitivno izvješće.¹¹ Iz tog vremena 1911. i 1912. datira još nekoliko dopisa na relaciji Rim – Mostar na temelju kojih je jasno da je fra Valentin još uvijek na studiju u Rimu.¹² Bio je pomalo zabrinut što još uvijek nije regulirao svoje stanje glede regrutacije, a s vojskom se nije šaliti, pa je o tome pisao provincijalu i molio za upute i posredovanje.¹³ U listopadu 1912. fra Valentin piše provincijalu o svome studiju. Preko praznika se spremao za ispit iz moralke, ali nije bio baš najbolja zdravlja pa mu je general reda dopustio da taj ispit može odgoditi do Uskrsa, a da u međuvremenu ipak može upisati i dogmatiku. Sada je zdravo i sprema navedeni ispit.¹⁴ Navedena se trojka 8. svibnja 1913. javlja iz Rima s čestitkom fra Duji Ostojiću na izboru za provincijala.¹⁵ Uskoro je fra Valentin u Hercegovini, što znači da je studij završio do ljeta 1913. O tome je provincijal 11. kolovoza 1913. obavijestio Seoski kotarski ured u Mostaru: fra Valentin je završio studij i nalazi se kao župni pomoćnik na Širokom Brijegu. Tako je, dakle, fra Valentin tri godine studirao na Franjevačkoj bogosloviji u Mostaru (1907. – 1910.), a potom tri na Antonianumu u Rimu (1910. – 1913.). Od 1913. do smrti

Fra Valentin je dijete kršne Hercegovine – ne zaboravlja ju ni u inozemstvu. Taj osjećaj u njega je najprije usadila obitelj, a poticala redovnička zajednica.

⁶ Usp. njihove životopise R. JOLIĆ, *Leksikon hercegovačkih franjevaca* (u pripremi). O njemu je u novije vrijeme opširno pisao fra Vinko Dragičević, koji nastoji pokazati sve muke kroz koje je prolazio sami fra Serafin te da je ta »bliskost« bila više posljedica slučajnosti negoli njegova podržavanja zločinačkog sustava (V. DRAGIČEVIĆ, *Fra Serafin Dodig i njegov odnos prema partizansko-komunističkoj vlasti, Stopama pobijenih*, br. 4 (2010.), str. 11. – 27).

⁷ Arhiv Provincije: Osobni list 1931., f. 167; R. JOLIĆ, *Novicijat hercegovačkih franjevaca*, str. 141. U *Elenchusu* iz 1912. (čuva se u Arhivu Provincije) kao nadnevak polaganja svećanih zavjeta navodi se 19. kolovoza (str. 36.), a u *Kršćanskoj obitelji* kao nadnevak đakonskog ređenja navodi se 7. travnja (br. 5/1912., str. 116). Čini se da su oba navedena nadnevak pogrešna.

⁸ Arhiv Provincije: Liber classificationum, sv. I (od 1895. -), br. 53, str. 17. – 22.

⁹ Arhiv Provincije: SP, sv. 31 (dopisi nedostaju; za njih znamo iz Urudžbenog zapisnika).

¹⁰ Fra Valentin i fra Urban otišli su na studij u Rim 27. kolovoza 1910., a iz Fulde im se pridružio fra Ante Jelavić (*Kršćanska obitelj*, br. 9/1910., str. 179).

¹¹ Arhiv Provincije: SP, sv. 33, ff. 414 – 419.

¹² Arhiv Provincije: SP, sv. 34, ff. 251, 297; sv. 37, ff. 408 – 411, 485, 486, 729 – 732.

¹³ Dopis provincijalu od 21. prosinca 1912. (Arhiv Provincije: SP, sv. 34, f. 297).

¹⁴ Dopis provincijalu od 17. listopada 1912. (Arhiv Provincije: SP, sv. 38, f. 177).

¹⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 39, f. 467.

je u Hercegovini, s kratkom iznimkom kada je 1918. brinuo o hercegovačkoj djeci koja su bila smještena kod bogatijih obitelji u Slavoniji i Srijemu.

Redovničke, odgojne i dušobrižničke službe

Najveći dio svoga svećeničkog života fra Valentin je proveo u dušobrižništvu, kao ž. vikar i župnik u više hercegovačkih župa. Ipak, u nekoliko je navrata obnašao i druge službe: bio je profesor i gvardijan. Kako je on sam u svome osobniku uredno naveo pregled tih službi, to ih ovdje donosimo prema tom pregledu:

- duhovni pomoćnik na Širokom Brijegu i kateheta pučke škole u mjestu (14. VIII. 1913. – 1915.)
- profesor (učitelj) u Franjevačkoj klasičnoj gimnaziji na Š. Brijegu (1915. – 1918.)
- nadzornik iseljene hercegovačke djece u Slavoniji (od lipnja 1918.)
- duhovni pomoćnik u Mostaru, zamjenik župnika u Blagaju; tajnik vizitatora (23. XII. 1918. – 24. IV. 1919.)
- župnik i kateheta u Klobuku (24. IV. 1919. – 30. IV. 1923.)
- župnik u Gorancima (1. V. 1923. – 25. IV. 1929.)
- vikar i zamjenik župnika na Širokom Brijegu (25. IV. 1929. – 28. IV. 1931.)
- župnik u Blagaju, kateheta u mjestima Gnojnice i Buna (28. IV. 1931. – 1. V. 1932.)
- župnik i kateheta u Drinovcima (1. V. 1932. – 8. V. 1934.)
- gvardijan i župnik na Humcu (8. V. 1934. – 26. IV. 1937.)
- župnik i kateheta u Posuškom Gracu (26. IV. 1937. – 18. VI. 1941.)

- vikar, zamjenik župnika i kateheta u Tomislavgradu (18. VI. 1941. – 23. V. 1942.)
- župnik u Kočerinu (23. V. 1942. – 21. V. 1945.).¹⁶

Iz prvih godina fra Valentinova djelovanja imamo malo podataka. Tako iz jednoga njegova izvješća iz 1915. znamo da je četiri razreda pučke škole na Širokom Brijegu pohađao 251 dak: u prvom je razredu bilo 69 djece, 60 dječaka i 9 djevojčica, u 2. razredu 58 (41 + 17), u 3. razredu 73 (62 + 11) i u 4. razredu 51 dijete (45 + 6). Samo je jedno dijete bilo pravoslavno, sva ostala katolička. Fra Valentin im je predavao vjeronauk.¹⁷ Tjedno je imao 6 sati vjeronauka. Sljedeće godine (1915./16.) i dalje je imao isti broj sati u pučkoj školi, ali uz to sada još 10 sati tjedno kao profesor na franjevačkoj gimnaziji. Dakako, to je sve obavljao uz uobičajene svećeničke dužnosti koje je imao na župi Široki Brijeg. K tome je u te dvije godine bio i blagajnik Napretkove podružnice u tome mjestu. Zanimljivo je napomenuti da je ljetne praznike u te dvije godine proveo s

nekim drugim fratrima na planini u blizini Blidinjskog jezera gdje su fratri na Barzonji imali ljetnu kuću i ujedno opsluživali sezonske stočare iz Hercegovine. »Tuten smo uz ostalu dužnost našu, potpomagali siromašnjim u radi, kao u kositbi i u kupljenju [sijena] itd.« Osim toga fra Valentin je u tim prvim godinama rata pisao pisma vojnicima koji su bili na dalekim bojišnicama te sudjelovao u prikupljanju novca i potrebnih sredstava za njih.¹⁸

Zanimljiv je njegov raspored u posljednjoj ratnoj godini. Bio je »nadzornik iseljene hercegovačke djece u Slavoniji«. Poznato je kako su franjevci, na čelu s fra Didakom Buntićem, poduzeli sve kako bi se nekako spasio osiromašeni hercegovački puk koji je zbog nerodne 1917. dospio na rub gladi. I ne samo na rub: u najsiromašnijim župama nemali ih je broj zbog gladi počeo umirati. Zbog toga se pokušalo nabavljati hranu i vagonima ju dovoziti u Hercegovinu, a najugroženija djeca smještena su kod bogatijih seljaka u Slavoniju i Srijem na prehranu. O tome je već dosta napisano, a *Kršćanska je obitelj* izvješta-

Fra Valentin s drugim franjevcima na blagoslovu temelja buduće klasične gimnazije. Široki Brijeg, 4. listopada 1924.

¹⁶ Arhiv Provincije: Osobnik C. II., f. 162.

¹⁷ Arhiv Provincije: SP, 44, f. 294.

¹⁸ Izvješće provincijalu od 16. listopada 1916. (Arhiv Provincije: SP, sv. 46, f. 161).

vala o pojedinim velikim skupinama djece koja su iz Hercegovine putovala na prehranu na sjever.¹⁹ Provincijal fra David Nevistić je 13. ožujka 1918. obavijestio dr. Josipa Šilovića, organizatora prihvata hercegovačke djece, da će uskoro poslati fra Valentina Zovku u Slavoniju »da nadgleda i vodi duhovnu pastvu tamo namještene djece iz Hercegovine«. Namještali su to učiniti već ranije, ali nije bilo moguće zbog nedostatka svećenika jer su mnogi bili angažirani kao vojni svećenici, drugi ostarjeli, neki pomrli, a posao se u ratnim godinama utrostručio. Na kraju provincijal lijepo piše: »Podjedno osjećamo veliku potrebu srca, da ovom prigodom izrazimo naše osobito udivljenje i najdublju zahvalnost Vašoj Presvjetlosti i svemu narodu u Hrvatskoj i Slavoniji na djelotvornoj bratskoj ljubavi i izvanrednoj zauzetosti za našu sirotinu djecu. Hercegovina ne će moći nigda zaboraviti djela Vaše Presvjetlosti i rodoljublje bratskoga naroda preko Save, koji je u najtežim časovima spasao život tisućama naše slabe i nejake djece.«²⁰ Nije posvema jasno koliko je fra Valentin ostao u Slavoniji jer on sam u svom osobniku piše da je među odseljenom djecom proveo oko pola godine (od lipnja do prosinca 1918.)²¹ dok u osobnom listu iz 1931. piše da je s djecom proveo godinu dana.²² Čini se da je točniji prvi podatak da je u Slavoniji proveo približno pola godine, možda i koji mjesec duže, jer je fra

Valentin u Slavoniju mogao doći već u travnju 1918., a ne u lipnju, kako se kasnije, vjerojatno pogriješno, sjećao. Svakako, već u siječnju 1919. fra Valentin je bio u Hercegovini jer ga provincijal 24. siječnja predlaže biskupu za župnika.²³ Ni kasnije, nakon povratka, nisu prestale sve njegove veze s odseljenom djecom. Tako je kao župnik u Klobuku tražio preko provincijalata povrat najprije devetero, potom još dvoje djece koja su bila na prehrani u Slavoniji, a njihovi su roditelji sada željeli da se djeca vrate jer su se i oni sami toliko oporavili da su mogli prehraniti vlastitu djecu.²⁴

Iz fra Valentinovih dušobrižničkih godina koje su uslijedile: župnik u Klobuku četiri godine (1919. – 1923.) i Gorancima šest godina (1923. – 1929.) nemamo previše podataka. On sâm zabilježio je da je u Klobuku 1920. nabavio crkveni plašt (5.000 din) s velumom (1.250 din), a da su ga platili župljani svojim priložima. U Gorancima je pak popravio crkvu i župni stan. Novčani trošak od 28.408 dinara skupio je od župljana razrezom po pojedinim kućnim starješinama, no ostalo je još nešto duga. Biskup je darovao 500 din, a župljani su na crkvi i kući »udarili« 350 dnevnica i oko 150

konjskih nadnica.²⁵ Nije navedeno koji su točno radovi obavljani na tim objektima.

Po dolasku na Široki Brijeg fra Valentin je 9. srpnja 1929. imenovan i upraviteljem Trećega reda umjesto fra Krešimira Pandžića koji ga je u toj župi dotad vodio.²⁶ Međutim, uskoro potom fra Valentin je opet župnik: najprije kratko u Blagaju (1931./32.) pa malo duže u Drinovcima (1932. – 1934.). Iz Drinovaca je odaslano nekoliko dopisa vezanih za primopredaju inventara između župnika fra

Serafina Dodiga i njegova nasljednika fra Valentina Zovke²⁷, a potom i više dopisa provincijalatu s preporukama za sjemenište, internat ili primanje u braću laike.²⁸ Drinovci su već tada

pokazivali da će brojni mladići iz te župe prihvatiti svećenički ili redovnički poziv. Krajem 1933. župnici donjobekijskih župa na sastanku u Grudama odlučili su u svojim župama osnovati Vojsku sv. Ante pa su zadužili fra Valentina da se pobrine oko pravila za tu nabožnu udrugu. Fra Valentin je uistinu uskoro pisao provincijalu i tražio upute i pravila. U istom dopisu navodi da mora isplatiti dug za kapelicu koju je gradio vjerojatno njegov predšasnik. Svijet je osiromašio pa sam nije u

U svojoj franjevačkoj zajednici fra Valentin je obavljao različite službe. Na svima se pokazao odgovoran fratar.

¹⁹ O. KNEZOVIĆ, *Život i rad o. fra Didaka Buntića*, Zagreb, 1939.; A. NIKIĆ, *Godine gladi. Povijesni prikaz spasavanja hercegovačke sirotinje (1916. – 1919.)*, Duvno, 1974.; D. ČORIĆ (ur.), *Spomenica o 60. obljetnici spasavanja gladne djece iz Hercegovine*, Zagreb – Mostar, 1978.; M. ŠAKOTA, *90. obljetnica spašavanja od gladi naroda u Hercegovini, Didak (glasilo »Dana fra Didaka Buntića«)*, god. II., br. 2, Gradniči, 2007.; M. Šakota, *Uzor-čovjek fra Didak Buntić*, Mostar, 2009.; S. Tadić – M. Šakota (ur.), *Fra Didak Buntić – čovjek i djelo*, Zagreb, 2009.

²⁰ Arhiv Provincije: SP, sv. 49, f. 153.

²¹ Gl. bilj. 13.

²² Arhiv Provincije: Osobni list za opći imenik i šematizam Provincije (ispunio sâm fra Valentin u Blagaju 8. lipnja 1931.).

²³ Arhiv Provincije: SP, sv. 52 (dopis nedostaje, ali za nj znamo iz urudžbenog zapisnika).

²⁴ Dopisi od 29. lipnja i 3. srpnja 1919. (Arhiv Provincije: SP, sv. 52, ff. 321 – 323, 335).

²⁵ Dopis provincijalu od 3. veljače 1929. (Arhiv Provincije: SP, sv. 78, f. 206).

²⁶ Arhiv Provincije: SP, sv. 79, f. 295.

²⁷ Arhiv Provincije: SP, sv. 96, ff. 65, 71 – 72, 74 – 75.

²⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 96, ff. 244, 263; sv. 97, f. 75; sv. 99, ff. 88, 92; sv. 100, ff. 188, 217-218, 256; sv. 101, f. 105, 198, 233; sv. 103, ff. 7, 30.

stanju ništa pridonijeti.²⁹ Provincijal odgovara da mu je drago što župnici žele osnovati Vojsku sv. Ante (to je zapravo Omladinsko društvo sv. Ante) te šalje potrebne upute i pravila, ali savjetuje da se s tim još malo pričekaja jer su upravo u izradi zajednička pravila za sve hrvatske provincije. Vezano za dug za kapelicu savjetuje fra Valentinu da od svijeta skuplja u naturi (žito, duhan), a da od zajmodavca (Savez hrvatskih seljačkih zadruga u Sarajevu) moli da mu oproste kamate.³⁰

U svibnju 1934. fra Valentin je imenovan gvardijanom na Humcu. Tu ostaje tri godine. U posljednjoj godini (1936./37.) bio je ujedno i župnik na Humcu (dotad je to bio fra Mladen Barbarić). I prije je u nekoliko navrata fra Valentin mijenjao fra Mladena u župničkoj službi, za što je dobio i dopuštenje biskupa Mišića: najprije početkom svibnja 1934. kada je fra Mladen deset dana bio izočan jer je držao duhovne vježbe časnim sestrama sv. Vinka u Mostaru³¹, a potom i krajem srpnja 1934. kada je fra Mladena državna vlast zatvorila.³² Inače, fra Mladen je bio nepopravljiv hrvatski nacionalist. Tada je bio uhićen zbog propovijedi na Ilindan kada je govorio

protiv osnivanja Sokolskog saveza na Humcu.³³ Fra Valentin je skupa s upravom samostana odlučio iznutra reparirati humačku župnu crkvu sv. Ante. Nije baš jasno o kakvoj je reparaciji bila riječ, ali izgleda da je zahvat trebao biti izveden na glavnoj lađi, na deki s unutarnje strane, o čemu je 18. lipnja 1934. gvardijan fra Valentin izvijestio provincijala.³⁴ S tim se radovima započelo tek sljedeće godine. Tako je gvardijan fra Valentin javio 19. srpnja 1935. da je za potrebe reparacije dotjerana skela iz Čapljine.³⁵ Mjesec dana kasnije fra Valentin javlja o problemima oko bojenja i postavljanja plafona u crkvi na Humcu, a valjalo bi nabaviti još dasaka za skelu.³⁶ O tome nema dodatnih podataka. Čini se da su iste godine mijenjani i prozori na humačkoj crkvi.³⁷

Ono što je svakako najznamenitije jest da je za vrijeme gvardijanstva fra Valentina Zovke u humačkom samostanu izgrađeno još jedno krilo. Dakako, to je bio projekt Provincije koja je izgradnju i plaćala. O planiranoj izgradnji fra Valentina je 21. travnja 1936. izvijestio provincijal fra Mate Čuturić koji mu piše da započne s pripremama za zidanje južnoga krila samostana. Valja odmah

pripraviti što više kamena, pijeska, kreča i crvenice. Pomoćnik će mu u vođenju gradnje biti fra Rudo Mikulić.³⁸ Fra Valentin je uskoro odgovorio da je već dogovoreno iskapanje zemlje u budućem podrumu te prijevoz iskopane zemlje, prijevoz pijeska iz Radišića i većina potrebna kreča. Ipak, moli provincijala da njega oslobodi još tog dodatnog tereta jer je on već gvardijan i župnik i ima previše obveza pa bi gradnja bila ugrožena ukoliko bi on morao preuzeti i taj dio posla.³⁹ Provincijal je odgovorio da nipošto ne može prihvatiti fra Valentinovu ostavku na vođenje radova jer je najlogičnije da on kao gvardijan stoji na čelu svih tih pothvata, ali da bi ga rasteretio daje veće ovlasti fra Rudi Mikuliću. Glavna odgovornost svejedno ostaje na fra Valentinu.⁴⁰ To novo krilo dovršeno je pred sam početak rata. Nije bilo duga vijeka: već 1944. u bombardiranju samostana potpuno je izgorjelo, a obnavljano je u poratnim desetljećima.⁴¹

Ne bi valjalo nipošto preskočiti nastojanja gvardijana fra Valentina oko ekonomskoga napretka samostana, osobito vezano za prodaju, kupovinu i zamjenu pojedinih zemljišnih čestica. Tako je već 8. rujna 1934. fra Valentin od provincijala

²⁹ Dopis od 3. studenoga 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 101, f. 198).

³⁰ Dopis od 14. studenoga 1933. (Arhiv Provincije: SP, sv. 101, f. 233).

³¹ Dopis provincijalata od 1. svibnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 88).

³² Dopis provincijalata od 26. srpnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 107).

³³ Dopis gvardijana fra Valentina provincijalu od 26. srpnja 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 116). Moguće je da je to ista ona Sokolska četa na Humcu o kojoj je pola godine kasnije (20. veljače 1935.) pisao provincijalu gvardijan fra Valentin Zovko. Naime, fratri na Humcu izdvojili su jednog sposobnog franjeva, fra Rudu Mikulića, koji je nabavio puhačke instrumente, osnovao puhačku glazbu i vježbao mlade seljake sviranju. Istodobno je ogradio i komad erarnog zemljišta u blizini samostana s nakanom da bi se tu sagradio dom za glazbenike i ostala društva koja su vodili franjevci. Međutim, neki svirači, vjerojatno podgovoreni sa strane, tražili su da ta zemlja i budući dom pripadnu ne fratriba nego njima samima, puhačkoj glazbi – makar sami u to nisu uložili ama baš ništa. Kako bi dobili državno odobrenje i kako ono ne bi bilo izdato franjevcima, njih su petorica osnovali Sokolsku četvru jer je državna (protuhrvatska) vlast privilegirala Sokolski savez (Arhiv Provincije: SP, sv. 107, f. 263).

³⁴ Arhiv Provincije: SP, sv. 104, f. 384.

³⁵ Arhiv Provincije: SP, sv. 109, f. 113.

³⁶ Dopis provincijalu od 15. kolovoza 1935. (Arhiv Provincije: SP, sv. 110, f. 5).

³⁷ Dopis gvardijana fra Valentina provincijalu od 17. listopada 1935. (Arhiv Provincije: SP, sv. 110, f. 407).

³⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 460.

³⁹ Dopis provincijalu od 11. lipnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 229).

⁴⁰ Provincijalov dopis od 23. lipnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 115, f. 230).

⁴¹ (I. BAGARIĆ), *Šematizam Hercegovačke franjevačke provincije*, Mostar, 1977., str. 119.

Na Humcu 1935. s novoobučenim novacima i njihovom rodbinom

dobio dopuštenje da proda neke nekretnine i zemljište koje se vodi na crkvi sv. Ante na Humcu.⁴² Uskoro je tražio dopuštenje da može Joži Šarcu iz Radišića prodati zemljište zvano Luka, na što je provincijal također odgovorio potvrdno.⁴³ Godine 1936. fra Valentin je molio pismeno dopuštenje da može zamijeniti nekretnine. Naime, Blaž Tomić nudio je zemljište zvano Potok, koje se nalazi uz fratarsku Begovinu, u zamjenu za fratarsku kuću u Radišićima i zemljište oko te kuće. Fra Valentin je to smatrao odličnim poslom jer je Tomićevo zemljište bilo bolje kvalitete. Provincijal se već usmeno složio s navedenom »trampom« pa se moli i pismeno dopuštenje.⁴⁴ Kako nije bilo odgovora, to se uskoro gvardijan fra Valentin opet javio provincijalu, a dopis su osim fra Valentina potpisali i fra Eugen Tomić i fra Jakov Križić. Navodi se da Tomićeva zemlja ima 10.160 m², a fratarska 8.000 m² i tri trošne kuće, što je sve vidio provincijal kad je bio na viziti te godine.

K tome se od provincijala moli dopuštenje i za kupnju livade Antuke Gavrana iz Ljubuškoga, koja se nalazi uz samo samostansko zemljište. Kupnja je važna jer samostan – nakon što je prošle godine prodana najbolja samostanska sjenokoša – oskudijeva sijenom. »Ako bi se cijene zemljištu podigle, samostan bi mogao prodati neke manje važne parcele i s tim se provinciji oduživati.«⁴⁵ Iako u arhivu nije pronađen odgovor na navedena traženja, ne bi trebalo dvojiti da je provincijal sve odobrio kako je, uostalom, obećao usmeno. Još je jednu stvar fra Valentin uskoro uredio. Saznao je, naime, da je »nekom pometnjom« njegov predšasnik gvardijan fra Grgo Vasilj zamijenio fratarski vinograd u Radišićima s Alagom Sadikovićem iz Ljubuškoga. Fra Valentin je poduzeo sve kako bi vinograd vratio u fratarski posjed. To mu je konačno i pošlo za rukom, ali na gruntnici ne može stvar urediti bez pismenog dopuštenja provincijalata, pa moli provincijala da mu čim

prije pošalje traženo dopuštenje jer je stvar žurna.⁴⁶ Ni ovdje ne bi valjalo dvojiti da je provincijal izišao ususret gvardijanovu traženju.

Fra Valentin je namjeravao urediti i samostansku knjižnicu na Humcu te je od provincijala tražio upute kako to uraditi sukladno provincijalnoj i samostanskoj knjižnici u Mostaru. Istim dopisom traži da se vrate uzete i posuđene knjige iz humaćkoga samostana, kao i da se zamoli fratre za donacije knjiga te da se između samostanskih knjižnica izvrši zamjena duplikata.⁴⁷ Nije poznato dokle se stiglo s tim hvalevrijednim projektom.

Nakon trogodišnje gvardijanske službe fra Valentin je opet u »čistom« dušobrižništvu: župnik u župi Posuški Gradac (1937. –1941.). Tu je u travnju 1941. dočekaao i početak rata na hercegovačkim prostorima. Već sredinom lipnja 1941. premješten je za župnog vikara u Tomislavgrad gdje ostaje godinu dana, a od kraja svibnja 1942. župnik je u Kočerinu. To mu je bila i posljednja služba u životu. U tome razdoblju fra Valentin je obnašao i službu definitora Provincije (1940. – 1943.). Već je prije rečeno kako je fra Valentin brinuo o crkvenu ruhu. Za crkvu u Kočerinu nabavio je prikladnu misnu robu jer je dotadašnja bila ili dotrajala ili je uopće nije bilo. Tako je 23. srpnja 1942. naručio pet paramenata (misnica) u svim bojama, a osobito je crvena trebala biti svečanijom zbog zaštitnika župe (na blagdan sv. Petra i Pavla, zaštitnika župe, nosi se misnica crvene boje), zatim i tri albe, jedan dobar bijeli plašt s velumom te neke druge sitnije predmete.⁴⁸

⁴² Arhiv Provincije: SP, sv. 105, f. 322.

⁴³ Fra Valentinov dopis od 30. studenoga i provincijalov odgovor od 4. prosinca 1934. (Arhiv Provincije: SP, sv. 106, ff. 259, 265).

⁴⁴ Dopis od 16. ožujka 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 321).

⁴⁵ Dopis od 13. travnja 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 114, f. 377).

⁴⁶ Dopis provincijalu od 16. studenoga 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 117, f. 227).

⁴⁷ Fra Valentinov dopis od 23. listopada 1936. (Arhiv Provincije: SP, sv. 117, f. 128).

⁴⁸ Arhiv Provincije: SP, sv. 136, f. 337.

Mučenička smrt sa sestrićem fra Andrijom Topićem

Zanimljivo je svakako navesti da je fra Valentin imao velikih poteškoća s četnicima koji su, nakon što su spalili Cim i Iliće, kao talijanska »milicija« preko Mostara došli u zapadnu Hercegovinu. Bilo je to u početku 1943., svakako najkasnije u travnju. Došli su u Kočerin, gdje je fra Valentin bio župnik. Kako je jedva izvukao živu glavu, nakon što su četnici došli u župnu kuću oko 7 sati navečer, svjedoči fra Franjo Ivanković u jednom svom pismu: »Nije manjkalo ni psovke. Kravu i tele odmah zakolju. Žito dadu konjima koje su oteli našim ljudima. Valu su vodili na klozet, pa pištolj pod vrat da dade novac. Tako je bio Vale u tim paklenim mukama dokle sutra nisu banuli Talijani i tako mu uspjelo prebaciti se na Brijeg. Hiljade ih je [= četnika] bilo na Lištici. U Gorici i Sovićim su ubili 7 ljudi. Povorka kljusina u velikom je broju prolazila kroz Mostar. (...) Ljude su (naši) vadili naše iz golubinki. Kud su prošli ni lug nije ostao. Mostar je vrvio od njih. Bradati, ušljivi, revu, smarlaču, izazivaju.« U istomu dopisu se navodi kako su i partizani bili na Kočerinu, ali nisu uspjeli napraviti previše jer su ih Talijani zrakoplovima i topovima, uz četničku pomoć, protjerali sve do istočne Hercegovine.⁴⁹ Prema jednom fra Valentinovu izvješću vidljivo je da Talijani i četnici nisu zaklali samo kravu i tele nego su župnoj crkvi i župnoj kući u Kočerinu nanižali i druge velike štete. Tako su iz crkve pokradeni kalež, misna košulja, oltarnici, štole, svijeće, razbijene su crkvene kasice i odnesen novac iz njih, a u bombardiranju su stradale cigle i polupani svi prozori. Šteta: 57.400 kuna. Toliko o »katoličkim«

Fra Vinko Dragičević, fra Valentin Zovko i fra Andrija Topić na Kočerinu 1944.

Talijanima! Štete u župnoj kući i na crkvenom imanju bile su ipak neusporedivo veće. Četnici i njihovi zaštitnici Talijani pljačkali su sve do čega su došli: žito, brašno, mast, suho meso, kavu, jaja, vino (340 l), rakiju, duhan (120 kg), sijeno, kravu s teletom, kokoši, bačve, stolove, ormare, uredski pribor, čak i jednu maticu krštenih, alat, navlake za krevete i jastuke, pribor za jelo i tanjure, satove, brijače pribore i mnogo toga drugoga. U ogradi su posjekli 80 kvintala stabala, a u vinogradu pobrali 7.000 kg grožđa. Odveli su i kućnog psa pasmine vučjak. Ukupna šteta iznosila je 767.200 kuna. Ukupna šteta, i kuća i crkva, iznosila je 824.600 kuna.⁵⁰

Ono što je fra Valentin ipak uspio izbjeći početkom 1943. – sigurnu smrt – nije uspio izbjeći dvije godine kasnije, sredinom 1945.

Svakako treba napomenuti da se od 1944. s fra Valentinom u Kočerinu nalazio i župni vikar fra Vinko Dragičević, kao i fra Valentinov sestrić fra Andrija Topić, koji je obo-

lio na plućima te je kod ujaka bio na kućnoj njezi. Fra Andrija se najprije od veljače do travnja 1944. liječio u Državnoj bolnici u Mostaru, a onda je poslan na kućno liječenje u Kočerin. O njemu ujak piše u jednom svom pismu upućenu provincijalu: »Fra Andrija je malo bolje, čini mi se da nikada ne će biti zdrav. Bože daj drukčije!«⁵¹ Fra Vinko je kasnije, vjerojatno krajem 1944. ili možda čak početkom 1945., kad je saznao da mu partizani, koji su u međuvremenu 19. studenoga 1944. zauzeli Kočerin, rade o glavi, pobjegao iz te župe i tako sačuvao glavu.⁵² Fra Valentin i fra Andrija čitavo su vrijeme ostali na svome mjestu. To su sredinom svibnja 1945. platili glavom premda posve nevini i, dakako, bez ikakva suđenja. Fra Valentina su partizani okrutno ubili u noći s 20. na 21. svibnja 1945. Stradao je u 56. godini života, 39. godini redovništva i 32. godini svećeništva. Pokopan je na kočerinском groblju. Partizani su, neuspješno, željeli njihovu smrt pripisati ustaškim škriparima.⁵³

⁴⁹ Arhiv Vicepostulature, Široki Brijeg: Dopis fra Franje Ivankovića fra Vjekoslavu Bambiru od 23. travnja 1943.

⁵⁰ Fra Valentinov dopis provincijalatu od 7. ožujka 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 142, ff. 336 – 337).

⁵¹ Dopis od 22. lipnja 1944. (Arhiv Provincije: SP, sv. 143, ff. 211 – 212).

⁵² K. ŠEGO, Partizani su me proglasili »najcrnjim« na Kočerinu [razgovor s fra Vinkom Dragičevićem], *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 33. – 36.

O njihovoj smrti ima dovoljno svjedočanstava i to iz prve ruke pa čak i iz očuvanih partizanskih izvještaja, što je jedinstven slučaj vezan za ubijene hercegovačke franjevce. O stanju 1944. na Kočerinu i o fra Andriji pisao je kasnije fra Vinko Dragičević, od proljeća 1944. župni vikar u toj župi.

Na temelju kasnijeg svjedočenja Šime, fra Andriji-ne majke a fra Valentinove sestre, fra Vinko je saznao kako je jedna jedinica partizana došla na Kočerin 20. svibnja 1945.

te se smjestila u tamošnjoj školi. Među njima je bio i prisilno unovačeni Ante Sesar, kasnije fra Alojzije. Najprije su opljačkali u kući što su htjeli, a poslije se uskoro opet vratili. Dogodilo se to iza ponoći, 21. svibnja. Bila su dvojica. Fra Valentina su izveli iz fra Andriji-ne sobe, u kojoj je sjedio s bratićem i gdje su jedan drugoga ispovjedili, te povelu u njegovu sobu. Ustrijeljen je na hodniku, pri ulasku u svoju sobu. Drugi je sa šest metaka ubio fra Andriju koji je bolestan ležao u krevetu.⁵³ Kasnije, nedugo prije svoje smrti, Šima je fra Vencelu Kosiru otkrila i ime jednoga od ubojica. Također, Šima je ispričala da ga je kasnije sreća te da joj se on ispričavao jer je bio prisiljen počiniti to ubojstvo. Ona mu je oprostila i

molila Boga da mu oprost. ⁵⁵ Drugoga ubojicu Šima nije poznavala.

Osim fra Valentinove sestre Šime, fra Andriji-ne majke, s fratrima na Kočerinu boravio je i tada 12-godišnji Stanko Zovko, fra Valentinov bratić. On je fratrima bio mali »dijak« koji je čuvao krave i radio što je

bilo potrebno. U kasnim večernjim satima 20. svibnja 1945. oko 11 sati partizani su ušli u kuću. Bila su trojica. Stanko se pravio da spava, ali je čuo sve što se zbiva u kući. Čuo je kako

se fra Valentin, fra Andrija i tetka ispovijedaju. Prošlo je bilo pola noći. Čuo je kako jedan partizan više fra

Valentinu: »Marš napolje!« Nakon toga čuli su se pucnji. Fra Andrija je ležao bolestan u krevetu. Majka ga je htjela zaštititi pa je gurala pištolj i preklinjala da ga ne ubiju. Međutim, oni su u nj u krevetu ispalili nekoliko metaka. Fra Valentina su pokosili rafalom iz automata na hodniku. Stanka su povelu sa sobom, ali ga nisu ubili. Htjeli su prikazati kako su fratre ubili križari, šumljaci, ali to narod nije povjerovao. Vikali su: »Vidite što su križari napravili, banda jedna!« Štoviše, istoga su dana kad se svanulo, sami partizani organizirali pokop fratara na mjesnom groblju, u fratarsku grobnicu, kako bi izgledalo da ih je ubio netko drugi i da i oni sami žale njihovu smrt.⁵⁶ Iako su bili ustrašeni, župljani su u velikom broju došli na sprovod svojim svećenicima. Kada je nakon velikog

Svjesni da će uskoro umrijeti, fra Valentin i fra Andrija ispovjedili su jedan drugoga. Postoje o tome vjerodostojna svjedočenja.

Plahta na kojoj su komunisti ubili fra Andriju Topića pronađena je iza knjiga u mostarskoj franjevačkoj knjižnici

⁵³ A. NIKIĆ, *Hercegovački franjevački mučenici*, Mostar, 1992., str. 217. – 218.; A. NIKIĆ, *Događajnica Bosne i Hercegovine 614. – 1918.*, Mostar, 2003., str. 555.; I. LUČIĆ, »Komunistički progono Katoličke crkve u BiH (1945. – 1990.)«, u zborniku *Fra Ferdo Vlašić – vizionar i patnik*, Tomislavgrad, 2005., str. 55. – 56.; A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Zagreb, 2007., str. 735.; Č. MAJIĆ, *U nebo zagledani*, Široki Brijeg – Zagreb, 2011., str. 257. – 259.

⁵⁴ K. ŠEGO, Partizani su me proglasili »najcrnijim« na Kočerinu [razgovor s fra Vinkom Dragičevićem], *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 33. – 36. Prema nekim vijestima u župnu kuću došla su četvorica obučena u ustaško odijelo, ali se jedan odao oslovljavajući vođu skupine s »druže komesare«. To je kasnije, navodno, ispričala Šima Zovko fra Rufinu Šiliću, a kako je prenio kasnije M. Planinić (A. BAKOVIĆ, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, str. 666. – 667.). Ne znam koliko je ova vijest pouzdana, naime da su u kuću došla četvorica, a ne dvojica, kako prenosi fra Vinko Dragičević. Zanimljivo je da mali Stanko Zovko drži da su u kuću došla trojica; moguće je da je treći čuvao stražu pred kućom i da nije izravno sudjelovao u ubojstvu.

⁵⁵ Arhiv Vicepostulature, Široki Brijeg: Fra V. K.: Svjedočanstvo, Široki Brijeg, 22. ožujka 2009., str. 2. – 3.

⁵⁶ S. ZOVKO, Kako su ubijeni fratri na Kočerinu, *Stopama pobijenih*, br. 3 (2009.), str. 32.

Ovdje danas na Kočerinu počivaju fra Valentin Zovko i fra Andrija Topić

sprovoda partizanski oficir počeo držati govor, mještani su ga prekinuli povicima: »Vi ste ih ubili!«⁵⁷ Tako je odmah bilo jasno da svi znaju istinu i da ju je nemoguće sakriti.

Međutim, o njihovoj smrti sačuvani su i izvori partizanske strane koji u potpunosti potvrđuju gore navedena svjedočanstva. U dopisu Opštinskog povjereništva K. P. J. za Kočerin, koji je potpisao Danilo Pecelj, predsjednik Povjereništva i istodobno šef Ozne za Kočerin, sa sastanka Povjereništva održanog 21. svibnja 1945., a poslanog Sreskom komitetu u Mostar, navodi se doslovce sljedeće: »Povodom svega ovoga (tj. slabe koristi od domaće milicije i aktivnosti ustaških križara, op. R. J.), na ovaj teren došao je drugi bataljon narodne odbrane, čijemu je štabu ovo povjereništvo kao i sekretar ove opštine iznio stav fratora u samom Kočerinu kao i njihov reakcionerski stav, na osnovi čega je navedeni bataljon likvidirao ove reakcionere pod kamuflažom neprijatelja / ustaško-četničkih bandi/. Prema našem uvidjan[j]u kod naroda vlada veliko ožalošćenje, mada je kroz narod pro-

svirano da su to učinile ustaško-četničke bande, a o čemu je dokumentovala i fratorska sluškin[j]a da su na njima bili ustaško-četnički grbovi. Narod povodom ubijstava ovih fratora, po svim uvidjanjima, stoji u suprotnom mišljenju [od] naše propagande. Po ovoj tački uzeti su zadatci: da se održi zbor na sahrani ovih bandita, preko kojega će se ukazati narodu na zlodjela ustaško-četničkih bandi, kao i preko daljih konferencija ukazivati na reakcionarski posao, raskrinkavati ih, te na osnovu kojih će se dokumenata govoriti o bratstvu i jedinstvu.«⁵⁸ Taj isti Danilo Pecelj, šef Ozne za Kočerin 1945., izvorno četnik iz Ljubinja u istočnoj Hercegovini, tek je nedavno namjesto karkarde na čelo bio stavio petokraku pa je sada s jedne strane želio pokazati svoju lojalnost Partiji i partizanima ubijajući »narodne neprijatelje« dok je istodobno u duši ostao četnik žedan hrvatske i katoličke krvi. A zar je moglo biti veće zadovoljštine nego tako okrutno pobiti one koji su stajali na čelu mrskog mu naroda – franjevce svećenike koji još nisu bili pobijeni!«⁵⁹

Zaključak

Fra Valentin Zovko bio je uzoran franjevac, član Hercegovačke franjevačke provincije. U svome redovničkom i svećeničkom životu najduže je bio u dušobrižništvu: ili kao župni vikar ili kao župnik u nekoliko hercegovačkih župa. K tome je obnašao i službu vjeroučitelja, profesora na franjevačkoj gimnaziji na Širokom Brijegu, ali i gvardijana humačkoga samostana, kao i člana uprave Provincije (definitora). Bio je to čovjek koji je u potpunosti i savjesno vršio svoje redovničke i svećeničke obveze. Nema nikakve naznake da bi bilo prije, bilo za vrijeme strašnoga rata učinio bilo kakvo zlodjelo, ne samo tvarno, nego i idejno. O svojoj nevinosti najbolje svjedoči on sam: imao je prigodu toliko puta pobjeći iz Kočerina, gdje je službovao kao župnik, nakon što su partizani krajem studenoga 1944. zauzeli to hercegovačko mjesto. Naprotiv, ostao je na svome mjestu. Ubijen je tek pola godine nakon partizanskog preuzimanja vlasti – bez ikakve optužbe i bez ikakve osude. O ubojstvu njega i njegova sestrića fra Andrije Topića prvorazredno je svjedočanstvo ostalo sačuvano u dopisu šefa Ozne za Kočerin, istočnohercegovačkog Srbina i donedavnog četnika Danila Pecelja koji je najizravnije bio umiješan u smrt navedene dvojice franjevac. Partizani su čak nastojali prekriti tragove optužujući za njihovu smrt ustaše, što im, dakako, nitko nije povjerovao. Možda je i to bio jedan od ciljeva ubojstva: optužiti ustaše koji su se skrivali u šumama, omraziti ih kod naroda i k tome još više pojačati nasilje nad domaćim hrvatskim katoličkim pukom. Ni za smrt navedene dvojice fratora nikada nitko nije odgovarao iako se zna tko je naredio ubojstvo i koja je partizanska formacija bila u to vrijeme u Kočerinu. ✍

⁵⁷ Arhiv Vicepostulature, Široki Brijeg: Osobni karton fra Andrije Topića; Č. MAJIĆ, *U nebo zagledani*, Široki Brijeg – Zagreb, 2011., str. 240.

⁵⁸ »Izvjestaj« u prijepisu objavljen u Stopama pobijenih, br. 3 (2009.), str. 30. – 31.

⁵⁹ Usp. I. LUČIĆ, Zločin i laž (Odnos Katoličke crkve i jugoslavenske komunističke vlasti u Hercegovini), *Hercegovina franciscana*, br. 5 (2009.), str. 156. – 157.

I u svojoj 98. godini živim duhom prati zbivanja oko sebe

IAKO DALEKO, SKRBILI SMO ZA HRVATSKU SLOBODU

Razgovor s fra Častimirom Majićem, piscem knjige *U nebo zagledani*

► Piše: Krešimir Šego

Fra Častimir Majić je svoj svećenički vijek, zbog komunističke okupacije domovine, proveo u inozemstvu, u SAD-u. Rođen je daleke 1914., ali još uvijek prati događaje u domovini i piše o njima. Zbog toga smo odlučili s njim porazgovarati za naše glasilo.

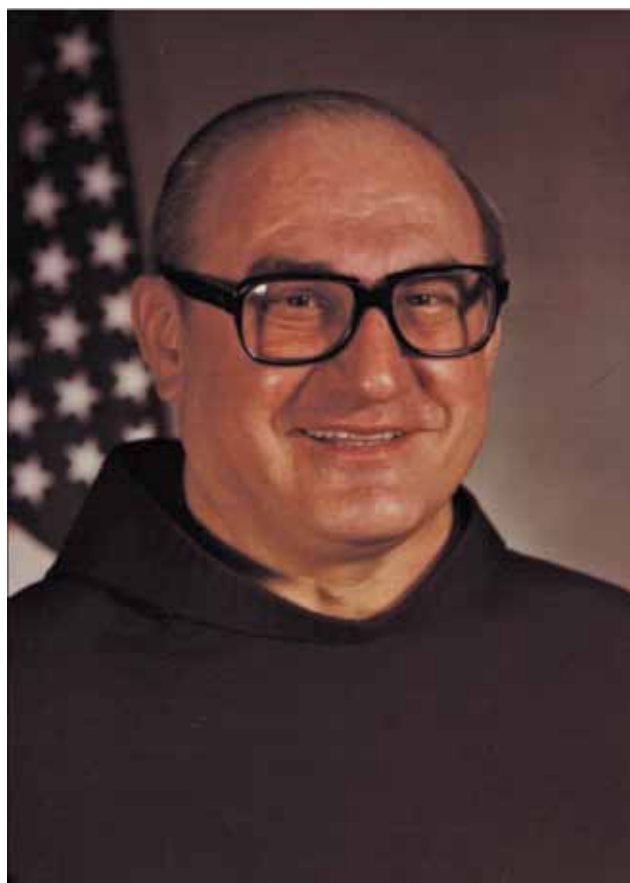
Poštovani fra Častimire, zahvaljujem Vam što ste se odazvali pozivu za razgovor kojemu je povod Vaša knjiga *U nebo zagledani* u kojoj ste prikazali život svih 66 ubijenih hercegovačkih franjevac. Kako se rodila namisao da napišete ovu knjigu i što Vam je zadavalo najviše poteškoća pri njezinu nastanku? Mislim poglavito na prikupljanje podataka o njihovom životu i stradanju.

Nakon objave članka o stogodišnjici dolaska mog oca u Ameriku 1906. u *Našim ognjištima* (2006.) urednik toga glasila fra Robert Jolić zamolio me da napišem uspomene iz svoga dugogodišnjeg života na što sam spremno pristao. Nakon nekoliko objavljenih općih članaka počeo sam pisati nekrologe o stradanju šezdeset šest franjevac Hercegovačke franjevačke provincije koje su komunisti pogubili u Drugom svjetskom ratu i poraću. Posao sam završio 2010. uz škrtu pomagala i osobne bilješke. Tada nisam razmišljao o objavljivanju posebne knjige o njihovim životnim stradanjima. Ta je namisao pala na pamet fra Miljenku Stojiću i on je to majstorski učinio skupivši moje objavljene i neobjavljene članke o svakom ubijenom hercegovačkom franjevcu.

O svakom ubijenom fratru pišete kao o svom prijatelju. Jeste li ih sve poznavali?

Sve ubijene fratre svoje franjevačke provincije osobno sam poznao, s njima se često susretao i zajednički dijelio životnu sudbinu na Širokom Brijegu i u Mostaru.

Taj odnos posebno vrijedi za moju trojicu pogubljenih Majića s kojima su me vezale obiteljske veze. Osobno prijateljstvo vezalo me i s mještanimom fra Kažimirom Bebekom i župljaninom fra Svetislavom Markotićem. Mlađe pogubljene fratre doživljavao sam iz vido-kruga pojedinačnih susreta i društvenih sastanaka.

Radeći na knjizi, jeste li došli do ključnih razloga zašto su 1945. na prostorima bivše Jugoslavije počinjena tolika zlodjela nad redovnicima i svećenicima, posebno nad hercegovačkim franjevcima? Naime, znamo da ih je ubijeno na stotine što bi upućivalo na zaključak da su zločini sustavno provođeni.

Dolaskom komunista na vlast u našoj zemlji ideološka i klasna podjela marksista i kršćanskih vjernika postala je nepremostiva. Na udaru su im bile u prvom redu Katolička crkva i njezini predstavnici koje su smatrali najvećim ideološkim protivnicima svom sustavu. Taj sustav je bio bez vjerske podloge, čudorednih načela i etičkih zakona odgovornosti dok je u kršćanstvu čovjek u središtu svijeta obilježen Božjim biljegom besmrtnosti. Ne smije se zaboraviti da su komunisti bili opterećeni

Kardinal Kuharić u Hrvatskom etničkom institutu

predrasudama prema Katoličkoj crkvi i njezinu poslanju na zemlji. Doživljavali su je kao povlaštenu ustanovu opasnu za provođenje njihovih političkih ciljeva. Stoga su svećenike sustavno progonili, zatvarali i ubijali; oni su u to vrijeme bili stavljeni izvan zakona. Ljevica se i danas organizira, a desnica samo komentira.

Smaknuća bez suda i presude počinjena su i nad više stotina tisuća nevinih civila i vojnika. Što je komunistička vlast željela postići tim sustavnim zločinima? Koji su im bili ciljevi?

Komunisti su se uvijek borili u mutnome, a pri završetku Drugog svjetskog rata 1945. godina bila je najsmrtonosnija godina u povijesti hrvatskoga naroda. Tada je početkom svibnja više od pola milijuna vojske i civila napustilo hrvatski glavni grad srljajući bez kompasa u neizvjesnost prema Zapadu. Među mnoštvom bile su dobro naoružane postrojbe hrvatske vojske (oko 150.000) koju komunistički odredi nisu smjeli izravno napasti. Tek kao razoružani vojnici na Bleiburgu i maršu smrti sa stotinama tisuća civila kroz Sloveniju bili su izloženi bijesu partizanskih horda. Većina od te mase zarobljenika bila je likvidirana. To je bila najveća i neizlječiva rana na tijelu hrvatske nacije. Time su komunisti htjeli obezglaviti i dokraja pokoriti hrvatski narod.

U knjizi u *Nebo zagledani* stoji podatak da je od svih 66 ubijenih suđeno samo jednom fratra, fra Radoslavu Glavašu. Što se iz toga procesa daje iščitati o komunističkoj vlasti koja ga je suđila?

U ubojstvu fra Radoslava Glavaša mlađega u Zagrebu ističu se dvije stvari. Fra Radoslav je jedini od hercegovačkih franjevaca osuđen na sudskom montiranom procesu i pogubljen s pedeset sedam civila, hrvatskih rodoljuba. Kada je početkom 1945. nastalo opće povlačenje iz Zagreba prema Austriji, on je svjesno odbio priključenje tome općem egzodusu jer je vjerovao u svoju nevinost. A da se priključio masovnom povlačenju iz Zagreba, mogao je kao katolički svećenik naći zaštitu na Zapadu s ustaš-

kom vladom jer je bio pročelnik bogoštovlja i nastave pri ondašnjem hrvatskom ministarstvu kulture u Zagrebu, što je on smatrao diktatom svoje savjesti i rodoljubnim činom svoga nacionalnog identiteta.

Prosuti pepeo njegovog spaljenog tijela na nepoznatim prostorima hrvatske zemlje simbolizira njegovu duboku ljubav prema domovini; njegov se raspršen pepeo pretvara u preobraženo tijelo koje u poniznosti previja koljena pred Svevišnjim na nebesima.

Jeste li došli do podataka tko su ubojice, na koji način su svećenici ubijeni i gdje su pokopani?

Živim više od sedamdeset godina izvan domovine i već dulje ju vrijeme ne posjećujem iako iz američke udaljenosti stalno pratim politička previranja u Hrvatskoj. Stoga mi nije moguće istraživati imena ubojica moje braće franjevaca koji su odvođeni i na nepoznatim mjestima pogubljeni. Većina od njih završila je u masovnim grobnicama koje treba pomalo istraživati i njihova tjelesa identificirati. Komunističke metode likvidiranja klasnih neprijatelja ostat će zauvijek povijesne tajne koje jedino vječnost može razriješiti.

Od raspada Jugoslavije prošlo je dvadeset godina, a do dana današnjega nitko nije optužen ni osuđen za zločine počinjene na koncu Drugog svjetskog rata. Kako je moguće da se »ne zna« tko su ubojice i nalogodavci, da nitko nije odgovarao? Kako je to moguće kad su sačuvani mnogi dokumenti iz toga vremena?

Živimo u dvadesetogodišnjoj vremenskoj udaljenosti od pada komunističke strahovlade u Hrvatskoj i od smrti većine partijskih ubojica na čelu s Titom, a da se protiv tih zločinaca nije proveo nikakav sudski proces odgovornosti. Našom domovinom još uvijek slobodno krstare krvoločni zločinci s crvenom kapom i petokrakom zvijezdom na glavi. Njihovi epigoni i danas su na vlasti i nije im u interesu voditi procese protiv prekršitelja ljudske slobode i osnovnih prava čovjeka. Oni javno ne ističu ni činjenicu srpskih napadača na Hrvatsku te Bosnu i Hercegovinu ni njihove mnogobrojne žrtve. Da protuslovlje bude veće, Srbija okrivljuje hrvatske branitelje za izmišljene zločine, uhićuje ih i zatvara dok hrvatske političke stranke i Hrvatski sabor šutke preko toga prelaze, a da o predsjedniku države i ne govorimo.

Nadate li se da će, unatoč tomu što nas od 1945. dijeli toliko vremena, istina o počiniteljima i nalogodavcima – mislim na konkretna imena i prezimena – biti otkrivena i da će barem netko odgovarati za zločine?

Ozbiljno dvojim da će današnji naraštaj doživjeti službeni proces kažnjavanja počinitelja zločina nad članovima Hercegovačke franjevačke provincije Uznesenja

BDM iako ta zlodjela ne mogu zastarjeti. Ovu dvojbu potkrjepljuje i vremenski razmak od 1945. jer su gotovo svi zločinci već primili svoju plaću u vječnosti. Povjesničari će vjerojatno otkriti neka imena počinitelja zločina, ali to će biti jalova nada za potomstvo uciviljenih žrtava i hrvatsku narodnu slobodu.

Premda se desetljećima moralo šutjeti o partizansko-komunističkim žrtvama, svijest o njima u domovini je neugasivo živjela u srcima ljudi. Kako se spoznaja o žrtvama čuvala u iseljeništvu gdje ste Vi živjeli? Je li bilo istraživanja, članaka i knjiga o svemu što se ovdje dogodilo?

Mi smo u emigraciji stalno pratili politička događanja u domovini jer su oni najbitniji dio našega života. I dok je Hrvatska bila prekrivena šutnjom pod jarmom komunizma, mi smo te događaje oživljavali javnim predavanjima, izdavanjem novina i tiskanjem mnogobrojnih knjiga. Zbog toga smo bili izloženi stalnim napadajima i ubojstvima. U Europi je u to vrijeme likvidirano blizu stotinu hrvatskih rodoljuba za što su izdajice skupo naplaćivali svoju krvvarinu. Plaćeni udbaši razvili su svoje opasne mreže čak i do Sjedinjenih Američkih Država, što potvrđuje i moj osobni slučaj slanja razorne bombe preko američke pošte na moju adresu u gradu Milwaukeeu u Wisconsinu.

Desetljećima živite u emigraciji. Gdje Vas je zatekao kraj Drugog svjetskog rata i kako je tekao Vaš životni put nakon njega?

Veći dio Drugoga svjetskog rata proživljavao sam u gradu Freiburgu u Njemačkoj kao student na filozofskom fakultetu tamošnjeg sveučilišta. Živio sam u tjeskobi stalnih englesko-američkih zračnih napadaja. »Sedam gladnih godina« samostanskoga života proveo sam kod gostoljubivih njemačkih franjevaca. Ondje sam doživio i svršetak rata i francusku okupaciju Njemačke. Francuska hermetička okupacija odijelila je i Freiburg od ostaloga svijeta. Godine 1951. oslobodio sam se toga ropstva i otputovao u Sjedinjene Američke Države kamo sam stigao 22. travnja 1951. i stasao u Chicagu.

Kako su informacije o stradanjima dolazile u te krajeve, jeste li znali sve što se događa? Na koji ste način čuvali uspomenu na žrtve?

Kao urednik *Danice* kroz dvadeset godina svaki tjeđan kupovao sam starokrajske novine i njihovim se vijestima u obrtničkom smislu služio u korist hrvatske slobode i državne samostalnosti. S druge strane susretao sam se s posjetiteljima iz domovine, no njihova je izvješća trebalo dobro prorešetati i njima se oprezno služiti. Na godišnjim sastancima Saveza hrvatskih svećenika u iseljeništvu stalno se raspravljalo o progonjenim žrtvama u domovini, a savezno glasilo *Vinculum Caritatis* odigra-

Franjevačka tiskara u Chicagu

lo je najznačajniju ulogu u tom pogledu. Drexel Boulevard (sjedište hrvatskih franjevaca u Chicagu) smatralo se izvoristom domovinskih vijesti iz kojega su se napajali hrvatski iseljenici.

Nakon duga vremena dočekali smo da je osnovana Vicepostulatura postupka mučeništva »Fra Leo Petrović i 65 subrača«. Gledajući iskustvo Crkve, možemo li se nadati da će naši mučenici biti uzdignuti na čast oltara?

To će se zacijelo dogoditi, ali još treba obaviti puno posla. Mislim da bi pojedine ubijene trebalo još podrobnije obraditi i čekati na slučajevne ozdravljenja jer su pojedini pobijeni fratri uistinu živjeli sveto i još svetije strdali. Molimo njihov zagovor da se naši domaći problemi raščiste i da ih naskoro štujemo na našim oltarima.

Fra Častimire, s Vašega motrišta, što danas još treba činiti da se nevine žrtve redovnika, svećenika i naroda ne bi zaboravile? Zapravo, činimo li u tom smjeru dovoljno?

U prikazima pojedinih ubijenih fratara ima još dosta nedorečenih sudova koje treba podrobnije obraditi i njihovu ulogu usavršiti. To posebno vrijedi za mlađe pobijene fratre koje sam osobno manje poznao. Tako bi mozaik njihove mladosti bio dotjeraniji i za evandeosko blaženstvo uvjerljiviji. Sve ostalo prepuštamo nebeskom zahvatu.

Hvala Vam lijepa na ovom razgovoru.

Hvala Vama. Drago mi je bilo odgovarati na Vaša pitanja jer se i na ovaj način povezuje domovinska i iseljena Hrvatska. ✍

ISPRAVAK

U prošlom broju našega glasila tehničkom je pogreškom ispušteno da je dr. fra Miljenko Šteko pisac članka *Nastanak kulta i čašćenja svetaca*. Ispričavamo se piscu i čitateljima.

NAŠA IZDANJA

- Plakat *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (48 x 33 cm), 2008. (3 KM)
- Letak *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.*, 2009. (0,3 KM)
- Jozo Tomašević – Koška, *Istina o ubijenoj gimnaziji*, Vicepostulatura – Naklada K. Krešimir, Humac – Zagreb, 2010. (20 KM)
- Uvezani brojevi *Stopama pobijenih 2008. – 2010.* (20 KM)
- Sličica *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (10 x 7 cm), 2011. (0,3 KM)
- Naljepnica *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (12 x 9 cm), 2011. (0,3 KM)
- Obilježivač za knjigu *Pobijeni hercegovački franjevci 1942. – 1945.* (20 x 7,5 cm), 2011. (0,3 KM)
- dr. fra Častimir Majić, *U nebo zagledani*, Vicepostulatura – Alfa, Široki Brijeg – Zagreb, 2011. (25 KM)

PREPORUČUJEMO

- Janko Bubalo, *Apokaliptični dani*, Gral, Široki Brijeg, 2002. (www.gral.ba)
- Plakat *Hercegovački franjevci žrtve komunističkog zločina 1942. – 1945.* (98 x 68 cm), Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2006. (www.franjevci.info)
- fra Ante Marić, *Tragom ubijenih hercegovačkih fratara*, Povjerenstvo za pripremu kauze mučenika, Mostar, 2007. (www.franjevci.info)
- don Anto Baković, *Hrvatski martirologij XX. stoljeća*, Martyrium Croatie, Zagreb, 2007. (Petrova 47)
- fra Ante Marić (uredio), Leo Petrović, *prvi hercegovački franjevac doktor znanosti*, Franjevačka knjižnica, Mostar, 2008. (www.franjevci.info)
- Gojko Zovko, *Druga strana medalje*, Kigen, Zagreb, 2008. (www.kigen.hr)
- Fran Živičnjak, *U vječni spomen*, Udruga Macelj 1945., Zagreb – Đurmanec, 2008. (Zagreb, Vojnovićeva 15)
- *Macelj – gora zločina*, Udruga Macelj 1945., 2009., (udrugamacelj1945@gmail.com)

DAROVATELJI

Kroz proteklo vrijeme novčano su potpomogli rad Vicepostulature:

- Mišjenko i Janja Galić »Tosić«, Privalj	50 EUR
- N. N., Široki Brijeg	500 KM
- Boro Šušnjar	300 KM
- A. B.	30 EUR
- Tomo Vasilj, Zagreb	500 HRK
- HKM Zürich	260 CHF
- HKM Luzern	260 CHF
- Marica Oreški, Kilchberg	100 CHF
- don Antonio Schiara	150 EUR
- fra Častimir Majić, Chicago	500 USD
- Hrvatska katolička župa, Montreal	50 CAD

Najljepša hvala darovateljima i svima onima koji se mole Bogu da naša pogubljen braća što prije dospiju na oltar kao mučenici!